

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Bojtár Endre, Horváth Iván, Kovács János Mátyás, Margócsy István, Szilágyi Ákos.
Főmunkatárs: Lengyel László. Olvasószerkesztő: Kálmán C. György.

»A lelkem meg hogy mondjam el?«

MIHAIL LERMONTOV

*»hogyan hazudjon az ember másként,
ha nem aljasan?«*

ROBERT MUSIL

»Kántor Zsolt meghalt?«

KÁNTOR ZSOLT

Mcmxcvi Február

Szerkesztőségi órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

ÁRA KILENCVENKILENC FORINT

JULIES VERNE

MCMXCVI FEBRUÁR

NYOLCADIK ÉVFOLYAM MÁSODIK SZÁM

Thomas Graham Újabb moszkvai jelentés 3

Andrzej Szczypiorski Ma minden csak árnyék 7

Andrej Novikov Újra szenátus 12

Gergely Ágnes Horror 17

Rácz Péter Versek 18

Robert Musil Esetlen történetek 20

Mihail Lermontov Mcíri 27

Kántor Zsolt Versek 35

Claude Lévi-Strauss Faj és történelem II. rész 37

Szilágyi Ákos Siralov földjén 40

Mezei Balázs A vereség metafizikája 49

Ernst Jünger A totális mozgósítás 53

Parti Nagy Lajos Biankó 61

E számunkat ANDRÉ GILL (francia grafikus, 1840–1885), karikatúráival illusztráltuk

2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP. FELELŐS SZERKESZTŐ: MARGÓCSY ISTVÁN.

ALAPÍTÓ SZERKESZTŐK: HERNER JÁNOS (1989-TŐL 1993-IG), TÖRÖK ANDRÁS (1989-TŐL 1994-IG).

SZERKESZTŐTÁRSUNK: BARABÁS ANDRÁS (1989-TŐL 1995-IG).

GAZDASÁGI VEZETŐ: KEMÉNY MÁRIA. SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: NÉMETI LUDMILLA.

MŰVÉSZETI SZERKESZTŐ: KOPPÁNY SIMON

LEVÉLCÍM: 1133 BUDAPEST, KÁRPÁT UTCA 17.

TELEFON ÉS FAX: 149-8542

KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG RT. FELELŐS KIADÓ: SZAUER PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ. CÍM: 1037 BUDAPEST SZÉPVOLGYI ÚT 35. TELEFON: 188-4326. TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ BÁRMELY POSTAHIVATALBAN, VALAMINT A HÍRLAPELŐFIZETÉSI ÉS LAPELLÁTÁSI IRODÁBAN (HELIR). BUDAPEST XIII. LEHEL ÚT 10/A ALATT KÖZVETLENÜL. POSTAUTALVÁNYON VAGY ÁTUTALÁSSAL A HELIR POSTABANK RT. 219-98 636. 021-02 799 PÉNZFORGALMI JELZŐSZÁMRA. ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 1188 FT. FÉL ÉVRE 594 FT. NEGYED ÉVRE 297 FT.

KÉSZÜLT. GOUDY OLD FACE, NICHOLAS COCHIN ÉS WALBAUM BETŰKKEL. ELEKTRONIKUS TÖRDELÉS: PENNA STÚDIÓ. SZEDTE: KOCSIS JÁNOS. NYOMTA A KÖZLÖNY- ÉS LAPKIADÓ KFT. LAJOSMIZSEI NYOMDÁJA. FELELŐS VEZETŐ: BURJÁN NORBERT.

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KÖRLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK A KIADÓBAN.

TÁMOGATÓINK: A MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTERIUM, A SOROS ALAPÍTVÁNY, A NEMZETI KULTURÁLIS ALAP.

Újabb kiáltvány az Olvasóhoz

Nagyon Drága Olvasó!

Ha drága is Néked e lap, melyet most kezdedben tartasz – miként nekünk is az –, azért joggal kérdezheted nemsokára: „Miért egyre drágább?” Nos, emlékezhetsz rá, honnan jöttünk, miként lett egyre drágább mindkettőnknek a **2000**, hogyan hágtunk mind magasabba: 29-ről 39-re, 49-re, majd 68-ra, most pedig 99-re, hogy ezen a forint-magaslaton vessük meg – remélhetőleg jóidőre – lábunkat.

Januártól tehát a **2000** egy-egy példányáért többet is elkérnek majd, mint két és fél villamosjegy árát (bár ez a közlekedési vállalaton is múlik). Mi itt a vezetőfülkében eltökéltük: nem engedünk a 99-ből! Ehhez azonban, Drága Olvasó, a Te eltökéltségedre is szükség lesz: eltökéltségedre, hogy, mint eddig, megvásárolod drága lapodat, nem mondd le előfizetésed, mi több, egyenest előfizetsz rá, s alkalomadtán saját zsebből is támogatod kiadását (főltéve, hogy van még zsebed). Biztosíthatlak, hogy a **2000-ért Alapítványnak** a legszerényebb adomány is drága lesz, amit azzal is tanúsítani fog, hogy a támogatók nevét rendszeresen közzéteszi a **2000**-ben.

2000-ben találkozunk!

Szeretettel üdvözlök igaz híved,
a drága Szerkesztő

Aki szeretné lapunkat előfizetni, kérjük, kitöltve vágja ki az alábbi megrendelőlapot, és borítékban küldje el címünkre:

2000 SZERKESZTŐSÉG

1133 BUDAPEST, Kárpát utca 17. I. em. 8.

Megrendelőlap

Megrendelem a **2000** című Irodalmi és Társadalmi Havi Lapot.

Ára 1 évre, 1188,- Ft

A megrendelő neve: _____

Címe (város, község, kerület): _____

Utca, tér, lakótelep: _____

Hátszám: _____

Emelet, ajtó: _____

Telefonszám: _____

Újabb moszkvai jelentés

THOMAS GRAHAM

Harmadik orosz forradalmat emlegetnek, amikor az utóbbi években Nyugaton az orosz helyzetről esik szó. Az is elhangzik, hogy Oroszországban teljes gőzzel folyik egy nagyszabású – jobbára vértelen – szociális forradalom, amely megváltoztatja az oroszországi társadalom arculatát. Alig akadnak azonban Nyugaton olyanok, akik értik, hogy ez a forradalom hamarosan befejeződhet.

1.

1993 októbere fordulópontot jelentett Oroszország poszt-szovjet korszakában. A reformerek biztosak voltak benne, hogy a reformok elől végre elhárult az utolsó komoly akadály, és türelmetlenül várták elsőprő győzelmüket a decemberre kitűzött parlamenti választásokon. Mások úgy vélték, hogy az erőszak alkalmazásának tilalmát megszegték, s még véresebb eseményeket és további bizonytalanságot, instabilitást jósoltak.

Minden előzetes várakozással ellentétben az 1993 októberében alkalmazott erőszak kedvező feltételeket teremtett az új rendszer konszolidációjához, holott ez a rendszer nem volt sem demokratikus, sem tekintélyelvű, se reformpárti, se reakciós. Azzal, hogy a szovjet tanácsrendszer eltűnt a színről, és hogy elfogadták az új alkotmányt, amely erős elnöki hatalmat feltételezett és korlátozta a törvényhozó hatalmi ág lehetőségeit, kedvező helyzet jött létre azoknak az erőeknek a konszolidációjához, amelyek 1993

októberében győzelmet arattak. A győztesek oligarchikus struktúrájában közös nézetek uralkodnak mind az államtól, mind az államhatalom alapvető intézményei, valamint a gazdasági potenciál (a privatizáció menete) fölött gyakorolt ellenőrzésről. Az új elit egyik legelső feladata lett az a törekvés, hogy véget vessen a központi államhatalom szétzilálásának, amely Gorbacsov reformjaival vette kezdetét. Ennek az irányvonalnak megfelelően az állam megerősítése lett a vezérgondolata Jelcin 1994-ben és 1995-ben a Dumához intézett leveleinek.

Elsősor is, a kormány meg kellett állítsa, sőt vissza kellett fordítsa a szeparatista tendenciákat, amelyeknek gyökerei a múltbéli központi és helyi hatalmak közötti éles konfliktusokra nyúltak vissza. A rendszer elutasította a föderációs megegyezést, amely több jogot biztosított volna az etnikai köztársaságoknak, mint az orosz területeknek és kerületeknek, és ehelyett új alkotmányt fogadott el, amely egyenlő jogokat biztosított ezeknek. Ezenkívül 1994 februárjában Moszkva tárgyalásokat folytatott Tatarsztánnal egy kétoldalú egyezményről, amelynek értelmében a tatár köztársaság több jogot kapott volna, mint az Orosz Föderáció legtöbb hasonló egysége, ha Kazany hajlandó lett volna elfogadni az Orosz Föderációhoz tartozás státusát. És végül, a kormány vezető emberei egységesen léptek fel regionális ellenfeleikkel szemben, és többé nem fordultak hozzájuk segítségért, hogy a központban helyreállítsák az egyensúlyt, mindez pedig gyökeresen különbözik az addigi gyakorlattól. Ennek eredményeképpen Jelcin 1994 nyarára bejelentette, hogy a szeparatizmus veszélye elmúlt. Másodszor, az új elit megértette, hogy rendbe kell hoznia az állam pénzügyi rendszerét, hogy annak erejét helyreállítsa. Elhatározták tehát, hogy energikusan követik a pénzügyi stabilizáció politikáját. A költségvetési hiány csökkentésének érdekében nem teljesíteték a költségvetésben előírtanított támogatásokat, és az infláció lelassításának érdekében tett kiegészítő intézkedések során korlátozták a Központi Bank bankjegykibocsátását. Az adófelügyelőség fokozott erőfeszítéseket tett, hogy felkutassa az adót nem fizetőket, még akkor is, ha ez olykor a vállalkozók állampolgári jogait sértette. 1995 nyárára a kormány észrevehető sikereket ért el a pénzügyi stabilizációs politikában, az infláció havi 5%-ra mérséklődött, de még sok gazdasági probléma maradt megoldatlanul.

Thomas Graham, az Egyesült Államok moszkvai nagykövetségének első titkára, a legfelkészültebb amerikai Oroszország-szakértők egyike. Jelen írása, amelynek – Joseph E. Davies néhai moszkvai amerikai nagykövet híres-hírhedt könyvének címe alapján – az „Újabb moszkvai jelentés” címet adtuk, eredetileg a *Nyevaviszimaja Gazeta* 1995. november 23-i számában látott napvilágot, jókora diplomáciai botrányt kavarva. Jóllehet a moszkvai napilap az írást Graham „frói munkássága” részének nyilvánította, köztléssel az amerikai diplomata csakugyan megsértette a diplomácia összes írott és íratlan szabályát. Olyannyira, hogy az orosz külügyminisztériumban kiutasítását fontolgatták. Mint később kitudódott, Graham cikkének közlését nemcsak a moszkvai nagykövet, de az amerikai külügyminisztérium is jóváhagyta. A szokatlan gesztus mögött állítólag az amerikai közvélemény nyomása áll: a Clinton-kormányzatot egyre kínosabban érintette az a látszat, amelybe a magasabbnál magasabb szintű amerikai-orosz baráti találkozók során került, hogy az amerikaiak többsége számára mind ellenszenvesebb orosz kormányzattal fraternizál. Graham elemzésének közzététele a kormányzati elhatárolódást, s ezáltal az amerikai közvélemény megnyerését szolgálta volna.

Harmadszor, az új elitnek racionalizálnia kellett a hatalom központi intézményeit azzal, hogy pontos alárendeltségi hierarchiát és döntéshozói mechanizmusokat állapított meg. E téren igen lassan lehetett bármiféle haladást elérni, főképpen azért, mert éppen az államhatalom központi intézményei jelentették azt a küzdőteret, ahol az új oligarchia csoportosulásai a politikai előnyökért egymással harcra szálltak.

Ezzel egyidejűleg az új eszmei bázis – a nagyállamiság („gyerzsavnoszty”) – a legitimitásteremtés egyik módjává vált. Az új elit nem merte az „államiság” kifejezést használni (részben mert azelőtt a rendszer ellenfelei használták azt egy ideig), noha ez a szó magában foglalja a rendszer alapfilozófiáját. A nagyállamiság jelszava felhívás egy erős, paternalista és (ésszerű keretek között) expanzionista állam létrehozására.

Ez az eszme összefügg a nacionalizmussal, de nem egészen azonos vele. Az államiság eszméje leginkább a legitimitás hagyományos oroszországi formájához jelent visszatérést, amely oly jellemző volt a szovjet és a cári korszakra, és amelynek értelmében az állam mintegy helyettesíti a nemzetet, és a társadalom fölé helyezi magát. Ennek a formulának a meghonosodása azt jelenti, hogy az elit tudatában van: a nacionalizmus nem képes megerősíteni egy soknemzetiségű államot, ezt a szerepet csak egy másik, nemzetek fölötti eszme töltheti be. Az államiságnak, az állam iránti odaadásnak megvan az előnye, hogy alapot szolgáltat más volt szovjet köztársaságok számára, hogy (egy kis idő múlva) visszaintegrálódjanak Oroszországba, és ez a folyamat igencsak hasonlítana arra, ahogyan a régi időkben a moszkvai állam területeket gyűjtött maga köré.

Mellékes, hogy az államiság eszméje aligha talál széles körű visszhangra az ország lakosságánál. Az új elit nem a nép támogatására alapozza hatalmát, hanem a politikai intézmények és a gazdaság ellenőrzésére. Sőt a lakosság politikai passzivitása csak megerősíti a kétséget, hogy a nép komoly kihívást intézhet az elit pozíciói ellen. A lényeg az, hogy az államiság eszméje magának az elitnek tetszik, és logikus megalapozása a hatalom megtartásának, hiszen az állam megvédelmezőjének színében tünteti fel a hatalmon lévőket. Az elitet az elmúlt évtized során most először tölti el az a bizonyosság, hogy joga van a hatalomra.

Az új elitről nem egyhamar lehet majd elmondani azt, hogy monolit, de a szembenállás erővonalai már egészen mások, mint az 1991. és 1993. közötti időszakban. Az alapvető különbség az, hogy Moszkvában a harc nem a törvényhozó és a végrehajtó hatalom között zajlik. Ellenkezőleg, a harc áthelyeződött a végrehajtó hatalmon belülre, amely az új alkotmány értelmében az elnökség és a kormány intézményéből áll. Noha ezek között a végrehajtó szervek között jól kivehetően súrlódások vannak, Jelcin elnök és Csernomirgin miniszterelnök apparátusai között pedig rivalizálás, ennél sokkal lényegesebb az, hogy az mind az elnöki apparátus, mind a kormányzati, de még a hozzájuk kapcsolódó legkülönfélébb intézmények is ellenértés érdekcsoportokra, frakciókra és politikai irányzatokra szakadtak. Például az 1995. decemberi Duma-választásokra jelölt hivatásos katonák a teljes politikai paletta pártlistáin szerepeltek, ami ékes bizonyítéka a katonai tes-

tület egységét megkérdőjelező belső meghasonlásnak. A hatalomért és a kormányintézmények fölötti ellenőrzésért vívott harc kulcsfontosságú szereplői a politikai csoportosulások, az érdekcsoportok, a lobbyk és a klánok. Ezek a klánok jelentősen különböznek egymástól aszerint, milyen a hatásuk és milyen a szervezethezük, de a legszervezettebbek a következőképpen épülnek föl. Egy-egy jelentős politikai személyiség köré csoportosulnak (mint például Csernomirgin miniszterelnök vagy Luzskov moszkvai főpolgármester), és kapcsolatban állnak a vezető pénzügyi, kereskedelmi és ipari körökkel. Garantáltan hozzáférhetnek a tömegtájékoztató eszközökhöz és a tájékoztatói (felderítő-) szolgálatok információihoz. Állami vagy magán-szervezésű fegyveres testületek fölött rendelkeznek. Annak ellenére, hogy minden klánnak van kapcsolata a Duma küldöttei között, maga a Duma és annak frakciói, legyenek azok kommuniszták, nacionalisták, centristák vagy demokraták, a klánok befolyása szempontjából elhanyagolható szerepet játszanak. A legszembetűnőbb és legbefolyásosabb klánok jelenleg a következők:

1. a kőolaj- és gázipari klán, amelynek élén Csernomirgin áll, ennek bázisa a hatalmas „Gazprom” monopólium és néhány neki alárendelt kőolajvállalat;
2. az úgynevezett „moszkvai csoport”, amelynek élén Luzskov áll, maga mögött tudva a hatalmas moszkvai pénzügyi és ipari potenciált;
3. a Korzsakov–Barszkov–Szoszkovec-csoport, amelyet az elnöki biztonsági szolgálat vezetőjének, a föderális biztonsági szolgálat igazgatójának és a miniszterelnök első helyettesének neve fémjelmez; ez a csoport az értékes és stratégiai fontosságú fémek iparában és a hadiiparban működő egyes vállalatokra támaszkodik;
4. az agrárklán, amelynek tagjai sok mindent megtartottak a szovjet agráripari komplexum struktúrájából;
5. a nyugatosok, akik az elnöki hivatal vezetője, Filatov, és a miniszterelnök első helyettese, Csubajsz körül csoportosulnak, s akiknek hatalmát elsősorban az jelenti, hogy kezükben van az Államtanács fölötti ellenőrzés és a nemzetközi pénzügyi szervezetekkel való kapcsolattartás.

Rendeteg más, kisebb klán is létezik természetesen, ezek még többé-kevésbé alakulóban vannak. Jelentősebbé válhatnak azonban annak függvényében, milyen irányban fejlődik a politikai és gazdasági helyzet, és persze, hogy mennyire képesek beépülni az államhatalom intézményeibe. Ugyanez a hatalmi struktúra reprodukálódik regionális szinten is, noha ez utóbbi már nem olyan bonyolult. Az etnikai köztársaságokban rendszerint patriarchális rezsimek rendezkedtek be, amelyek bázisa a többségi etnikai csoport, középpontjukban e csoport politikai klánjával. (Jó példa erre Tatarsztán, Sajmijev elnökkel az élen.) Oroszországban a területek (megyék) és a kerületek (járások) szintjén nagyon sok függ a gazdasági szerkezettől. Általában minél többszínű a gazdaság, annál kevésbé egységes az elit. És végül, a helyi elit néhol szoros kapcsolatban van a legfontosabb moszkvai klánokkal, mivel a régiójukban működő kulcsfontosságú vállalatok részét képezik annak az ipari hálózatnak, amely a moszkvai klánok ellenőrzése alatt áll.

Jelcint nem lehet egyértelműen valamely központi vagy regionális klánnal kapcsolatba hozni. Ellenkezőleg, Jelcin

arra tett kísérletet, hogy felülemelkedjék ezen a harcon, és csak akkor avatkozson bele, ha az már elkerülhetetlen a rivalizáló klánok közötti egyensúly fenntartása érdekében, vagy ha gyengíteni kellett valóságos, lehetséges vagy vélt ellenfelei pozícióit. E gyakorlatnak köszönhetően sikerült olyan benyomást keltenie, hogy személye életfontosságú a klánrendszer egyensúlyának fenntartásához. Szinte bizonyos, hogy ez nem így van, bár a rendszer stabilitásához alighanem szükség van egy elnökre, aki pontosan úgy viselkedik, mint Jelcin. Éppen ezért joggal vetődik fel a kérdés, vajon szabad és nyílt választások eredménye lehet-e ilyen elnök. A klánrendszer legalább két szempontból fontos az oroszországi politikai életben: először is mert biztosítja a politikai stabilitást, másodsor, mert korlátozza a politikai manőverek lehetőségét. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a klánrendszer kizárja a kríziseket. Az utóbbi években is volt belőlük jó pár, köztük a „fekete kedd” (a rubel krízise 1994 októberében), a csecsen válság, a bugyonovszki túsdráma 1995 júniusában és a bankrendszer válsága a közelmúltban. Még több válság lehetséges a jövőben. Ezek a válságok azonban nem érintették magát a klánrendszert, jóllehet egyik vagy másik klán relatíve megerősödött riválisaihoz képest. A klánrendszer nem zárja ki a politikai változásokat. Csak a politikai robbanást zárja ki, azt, hogy a változások túlmenjenek a létező kereteken. Ami a stabilitást illeti, a klánrendszer csak erősíti azt, ugyanis úgy biztosít teret a rivalizálásnak, hogy közben nem veszélyezteti magát a rendszert. Ez azonban csak addig lesz így, amíg valamelyik klán nem jut domináns szerephez a koalícióval szemben, amelynek az összes többi klánképződmény is tagja. Innen nézve ez az oroszországi klánrendszer a 18. századi európai hatalmi egyensúly rendszerére emlékeztet. Ugyanúgy, ahogyan az európai országok tették a 18. században, az utóbbi évek során ezek a klánok is taktikai szövetségeket hoztak létre, illetve mondtak fel a politikai előnyezés érdekében.

Azt is figyelembe kell venni, hogy a válságok jó lehetőséget nyújtanak a klánok számára, hogy megerősítsék hatalmukat és érvényesítsék érdekeiket. Ami a politikai változásokat illeti, a klánrendszer korlátozza az Oroszországban lehetséges politikai akciókat, aminek három oka van.

Először is, a klánrendszer miatt a politikai versengés nem két egymást kizáró elit (például a reformpártiak és a kemény vonal hívei, vagy a nyugatosok és a nacionalisták) között zajlik, hanem sok pólus között. Sőt mi több, minthogy a klánok közül egyik sem képes (vagy legalábbis nem a közeli jövőben) a többiek fölé kerekedni, a politikai irányítás elég szűk keretek között fog megvalósulni, attól függően, hogyan alakulnak a klánok közötti erőviszonyok, merre billen a hatalmi mérleg.

Másodsor, tovább folytatódik a hatalom leosztása a regionális irányítás szintjére, ami korlátozza Moszkva politikai manőverezésének lehetőségét. E folyamat következményei kihatnak a Moszkvában folyó politikai harcra, kivéve talán azt a nem valószínű esetet, ha az egyik klánnak sikerül véglegesen felülkerekednie a többin.

Harmadsor, és ez a legfontosabb, az egyes klánok közötti politikai különbség távroltól sem olyan lényeges, mint azt sokan gondolják, noha időnként taktikai meg-

gondolásokból maguk e klánok hangsúlyozzák, mennyire különböznek egymástól.

Belpolitikai szempontból az a helyzet, hogy ezekben a klánokban alig akadnak olyanok, akik a demokrácia meggyőződéses hívei, és egyik klán sincs elkötelezve a demokrácia eszményeinek, annak ellenére, hogy nyilvánosan éjjel-nappal ezt bizonygatják. A demokratikus procedúrákat, a választásokat is beleértve, a hatalmi harc eszközeként tekintik. Sőt a klánok azt hangoztatják, hogy feltétlenül „rendet kell teremteni”, és helyre kell állítani a stabilitást, ami oroszországi viszonyok között elkerülhetetlenül a demokratikus szabadságjogok korlátozásához vezet.

A gazdaságpolitikában egyik klán sem óhajt visszatérni a szovjet rendszer parancsuralmi, adminisztratív gazdasági rendszeréhez, de mindannyian szeretnék minél erősebben ellenőrzésük alá vonni a tulajdont és a gazdasági potenciál más, az oroszországi piacgazdaság által kialakított formáit. A vízváltató nem a reformok hívei és ellenzői között húzódik, hanem azok között, akik minél előbb szeretnék Oroszországot integrálni a világgazdaságba, és azok között, akik előbb saját gazdaságot akarnak kiépíteni Oroszországban, és csak aztán bekapcsolódni az integrációba, magyarul szólva a szabad kereskedelem hívei és a protekcionistaik között.

A külpolitikában a választás tulajdonképpen nem érinti a tartalmat, csak a formát. Az Oroszország külpolitikájában megfigyelhető keményedést és a nemzeti érdekek érvényesítését minden erő támogatja. Ez különösen igaz akkor, ha olyan kérdésekről esik szó, amelyek az európai biztonság, a NATO bővítésével és az EBESZ kiszélesítésével korlátozásával állnak kapcsolatban, vagy a volt Jugoszlávia területén zajló háborúval, mikor az orosz vezetés attól tart, hogy országukat kirekesztik a döntések meghozatalának folyamatából.

2.

Ha van valami, ami veszélyezteti a klánrendszert, az a választások közeledte. A választások lehetőséget adnak a klánok perifériáján elhelyezkedő erőknek, például a kommunistáknak és az ultranacionalistáknak, hogy bejussanak a kulcsfontosságú politikai intézményekbe, és ezt arra használhatják fel, hogy felülvizsgálják a tulajdon, a gazdasági potenciál és a politikai hatalom jelenlegi felosztását. Ezzel együtt a rendszer kénytelen megrendezni a választásokat, ha nem akarja elrontani viszonyát a Nyugattal éppen akkor, amikor Oroszország stratégiaileg gyenge helyzetben van, és nem engedheti meg magának, hogy konfliktusba keveredjen partnereivel.

A választások veszélyt jelentenek az elit számára, s noha az elit kezében tartja a hatalom szálait, egyre kevésbé érti, mi történik a társadalom többi részével. Ez jelenti az alapvető különbséget a szovjet korszakhoz képest, amikor a gépezet fogaskerekei (a helyi pártszervezetek, a szakszervezetek, a tanácsrendszer), de az információszerezés kiterjedt és mélyre merülő hálózata is többé-kevésbé hiteles információt szállítottak arról, mi is a helyzet a társadalomban. Ezeket a szervezeteket a lakosság politikai vagy gazdasági célú mozgósítására is fel lehetett használni, kezdve a vetési vagy aratási kampányoktól egészen a május elseji vagy november hetedikéi felvonulások létszámának biztosításáig. A szovjet korszak vége felé ezek a szervezetek gyors hanyatlásnak indultak. A Szovjetunió szétesésének legalább egyik oka volt, hogy a vezetés képtelen volt he-

lyesen felmérni a nemzeti öntudat robbanásveszélyes erejét. A sikertelen augusztusi puccs csak közelebb hozta az ellenőrzés ezen eszközeinek a csődjét. A kommunista pártot feloszlatták, a kémszolgálatok tevékenysége szétzilálódott, a szakszervezet kegyvesztett lett. Az erőszak 1993 októberi fellobbanása után a szovjetek a tanácsok egész vertikális rendszerét likvidálták.

Az ellenőrzés és a mozgósítás új, hatékony eszközei azonban nem jöttek létre, nem foglalták el a régiók helyét. A közvélemény-kutatás általában nem túl megbízható hírforrás. Egyik nagy közvélemény-kutató intézet sem tudta például kellő pontossággal előrejelezni az 1993-as parlamenti választások eredményét. Nem jöttek létre olyan nemzeti pártok, amelyeknek gyökerei regionális szervezetekbe nyúltak volna le. Ily módon tehát Oroszországban hiányzik egy intézmény (amely Nyugaton kulcsfontosságú), amely a közvéleményt kutatja, és annak szempontjait kifejezésre juttatja. A civil társadalom más intézményei is csak kezdetleges formában léteznek, ha léteznek egyáltalán. Az ellenőrzés és irányítás problémáját csak elmélyíti az oroszországi társadalom amorf jellege. Meglehet, már nincs annyira szétforgácsolódva, mint a szovjet korszakban, de paradox módon még kevésbé strukturált. Hiányoznak a körülhatárolható és „öntudattal rendelkező” osztályok. A munkások, akik kénytelenek több munkahelyen dolgozni, hogy kijöjjenek a fizetésükből, ahelyett hogy társaknak tekintenék egymást egy közös harcban, inkább ellenfeleket látnak a többiekben, akikkel az igen korlátozott mennyiségű, számukra elérhető áruk megszerzéséért kell harcba szállniuk. A parasztok (vagy mezőgazdasági munkások) érdekei igen ritkán tudnak túllépni falujuk határain. Az alkotó értelmiség koldusbotra jutott a gazdasági reformok alatt, egységessége megtört, befolyása jelentősen csökkent.

Mindemellett a tulajdonosi középosztály egyelőre nem jött létre. Az úgynevezett „újoroszok” (orosz újjgazdagok) aligha képesek ezt a vákuumot kitölteni, már csak azért sem, mert korlátozták a látókörük, és mindent azonnal akarnak megkapni, ez pedig egyáltalán nem segíti elő egy nyugati középosztályi mentalitás kialakulását. Sok kisvállalat nem mer egymással egyesülni, részben mert konkurenciát látnak a másokban, részben mert nem bíznak egymásban. Egészében véve az üzleti életben működő bűnözőcsoportok züllesztő hatása megakadályozza a vállalkozói középosztály konszolidációját.

Minthogy az oroszországi társadalom nem strukturált, és az elitnek nincsenek megbízható eszközei, hogy a társadalmat figyelje, a szabad és nyílt választások komoly megpróbáltatást jelentenek az elit számára. A választók ilyen vagy olyan választását gyakran nem érdekeik, hanem érzelmeik diktálják. Elterjedt az a vélemény, hogy az oroszok elfáradtak már a bizonytalanságtól és az utóbbi évtized gyors változásaitól, nosztalgiával gondolnak a szovjet korszak biztonságára és rendjére, még akkor is, ha akkor sem éltek valami jól, és meg vannak arról győződ-

ve, hogy minden problémájukért – de legalábbis a rossz döntéseikért – Moszkvát kell okolják. Arról azonban senkinek nincs még halvány fogalma sem, hogyan fognak ezek a hangulatok hatni a választásokra. Végül soron a választások mind a politikusok, mind a pártok számára egyfajta lutri.

A Duma-választások eredményei nem jelentenek komoly veszélyt az elit számára, viszont képesek komoly zavart kelteni a vezető klánokban abban az esetben, ha „A mi házunk – Oroszország”-blokk választási sikere szerény marad.

Más dolog az elnökválasztás, ha az alkotmányban az elnökre ruházott jogkört tekintjük. Mint már említettük, fontos kérdés, vajon tudja-e az elit úgy manipulálni a választásokat, hogy olyan ember kerüljön az elnöki posztra, aki megfelelné a három legfontosabb klánnak, és képes lenne irányítani egymás közötti harcukat. Sok megfigyelő kételkedik abban, hogy ha a választások valóban szabadok és nyíltak lesznek, képes lesz-e az elit ezt véghezvinni. Az orosz társadalom szerkezetéből következően rendkívül nehéz feladat lesz egy mindenkinek megfelelő jelölt győzelmét biztosítani.

A parlamenti választások és az elnökválasztás sürgősen megoldandó feladatot jelentenek, ugyanis a választások feltételezik a tömegek magas fokú politikai aktivitását, akiknek passzivitása viszont az utóbbi évek során a nyugalom biztosításának alapfeltétele volt. Samuel Huntington a politikai modernizációról szóló alapművében azt írja, hogy „ha kisszámú törvényes úton létrejött politikai párt mellett magas fokú társadalmi aktivitás, az kiszámíthatatlan politikához és erőszakhoz vezet”. A választások közeledtével az oroszországi vezetőknek ezt egy pillanatra sem szabad elfelejteniük. Ha a jelenlegi rendszernek sikerül a választási cikluson komolyabb kudarcok nélkül túljutni, akkor befejeződött a Gorbacsov reformjaival megkezdett forradalom. A gazdasági potenciál és a politikai hatalom kérdései az új kormányzó elit javára fognak eldőlni. Ez nem jelenti azt, hogy a rendszerben nem lesznek többet válságok vagy komoly megpróbáltatások, de ezek a válságok és megpróbáltatások már másfélék lesznek. A rendszernek az alapja már nem kérdőjelezhető meg.

Viszont a rendszer kénytelen lesz szembenézni azzal a problémával, hogy ha új erők pályáznak az elit szerepére, azokat létrejöttük pillanatában be kell kebeleznie. Noha az új elit az oroszországi társadalom legdinamikusabb elemei körül jött létre, egyedül nem képes megbirkózni a sokágazatú gazdaság kiépítésével, amelyre viszont Oroszországnak elengedhetetlen szüksége van ahhoz, hogy a következő évszázadban megtartsa nagy hatalmi szerepét. Feltétlenül föl kell támasztania a nehézipar oroszországi szektorát, ahogyan a honvédelmi ipart is (hogy a helyes kifejezést használjuk), noha sokkal kisebb arányokban, mint a szovjet korszakban. Az európai hatalmi egyensúlyhoz hasonlóan ennek a klánrendszernek a közeljövőben azt kell megbizonyítania, elég rugalmas ahhoz, hogy elviselje új elitcsoportok kialakulását és régiók bukását, feltéve persze, hogy hosszabb ideig fenn kíván maradni.

FORDÍTOTTA HETÉNYI ZSUZSA

Ma minden csak árnyék

ANDRZEJ SZCZYPIORSKI

Besötödött. Talán csak körülöttem, vagy egyszerűen a világon. Régebben olyan világos volt, hogy láttam mindennek a körvonalait. Semmi sem vetett árnyékot. Emlékszem a Szász Kertre, a kerti utak mentén álló gesztenyefákra, és főleg az ellenzős sapkás egyszerű emberekre, a kalapfátyolos hölgyekre, a keménykalapos urakra, a kaftános, sábeszdeklis öreg zsidókra. Emlékszem erre az egész legvilgolt világra, amely nem vetett árnyékot az életemre.

Volt egy nagyon szegény, elmaradott, sötét Lengyelország, de egyidejűleg egy felvilágosult, illatos, világlátott is, és ez az utóbbi egy kicsit mintha mindig szégyenlős lett volna, mintha tudatában lenne annak, hogy felelős, amiért az az első szegény és felvilágosulatlan Lengyelország még mindig létezik.

Az öreg zsidó elővette az újságpapírba csomagolt egy heringet, aztán vizet ivott egy utcai kútból – ez volt az ebédje. „A virágcsokorhoz” címzett kisvendéglőben a diákok ingyen ehetek kenyeret és mártásokat. A tulajdonos tudta, mit csinál. Végére is számítani lehetett rá, hogy ezekből a fiatalemberekből pár év múltán orvosok, ügyvédek, minisztériumi tisztviselők lesznek, egyszóval – egy elegáns vendéglő jómódú kliensei.

A tulajdonos azonban rosszul számított.

Mind ő, mind a diákok a fejükkel fizettek.

A korabeli lengyel értelmiség ha nagyszámú nem is, igen művelt volt. A művelt polgárok pedig általában liberálisok vagy baloldaliak voltak, és Lengyelország szuverenitása mellett álltak ki. A mi értelmiségünk a haladás, a szabadság, az egyenlőség és a testvériség szellemében nevelődött. Ez ma már kicsit komikusan hat, mert napjainkban senki sem veszi komolyan ezeket a 19. századi illúziókat.

Talán éppen ezek miatt az illúziók miatt ereszkedett le ránk a sötétség.

Kołakowski, a nagy lengyel gondolkodó századunk totális megkísértéséről beszél. Ez a megkísértés azonban nem az égből pottyant a fejünkre.

A szovjet ideológia vasseprűje kezdetben mindent kisöpört, ami a felvilágosultak szemében sötétnek, rossznak tűnt. A seprű kiséperte a gyöngé, törékeny kelet-európai kapitalizmust, a munkanélküliséget, a szegénységet, az írástudatlanságot, a munkás és paraszt kizsákmányolását, a háború előtti időknek azt az ábrándját, hogy egy kis nép is befolyásra tehetne szert, kiséperte az undorító, népi anti-

szemitizmust, a felvilágosulatlan, megszállott klerikalizmust, a parlament és az önjagatás látszatintézményeit, amelyek az utolsó háború előtti években csak homlokzatátul szolgáltak az önkényuralmi rendszernek. Az új világ a tömegek kollektív bölcsességét hirdette, ennek gyökerei azonban az értelmiségi hagyományba nyúltak vissza, a nép forradalmi küldetésének ama romantikus paradigmájához, amely egyben a pozitív nevelési eszményt is magában foglalta.

Így a kelet-európai népi demokrácia nemcsak totális megkísértetés volt, hanem esély is a múlt bűneinek törlesztésére, hiszen a múltban sosem álltak rendelkezésre kellő eréllyel, eltökéltséggel és politikai lehetőségekkel megáldott művelt emberek, hogy végre megvalósíthassák mindazokat a haladó forradalmi változásokat, amelyeken Európa nyugati fele már rég túl volt. 1945-ben értelmiségünk körében seregnyi áldozatkész rajongó és idealista állott tettere készen, voltak lelkes hívei a szövetkezeti mozgalomnak, a parasztok és munkások népi egyetemeinek, és voltak idealisták, akik – bármily nevétségesen hangzik is – üvegházakról, tejjgazdaságokról, ingyen óvodákról, teljes foglalkoztatásról, szabadságról, egyenlőségről és testvériségről álmodoztak...

Abban az időben, amelyre ma már alig emlékszik valaki, vagy nincs kedve emlékezni rá, a programok között alig volt komolyabb különbség: egyetértés uralkodott az ipar államosítása és a földreform kérdésében csakúgy, mint a szakszervezetek és sztrájkok, továbbá a társadalombiztosítás, a női egyenjogúság, a mindenki számára elérhető művelődés, és több száz egyéb társadalmi és gazdasági kérdés megítélésében.

A lengyel értelmiség elsőként sodródott a társadalmi rétegek közül az antikommunista ellenzék oldalára. Kezdetben bizonytalanul, revizionista kétségek közepette, később egyre határozottabban. Talán rejlett ebben valami büntudat is a háború utáni első évtizedben elkövetett bűnök miatt, amikor a műveltek inkább járultak hozzá az ország elnyomásához, mint a többiek. Mert hogy hozzájárultak, ahhoz nem fér kétség. Azoké a legnagyobb felelősség, akiket cinizmus és félelem vezérelt. Az olyan művelt ember, aki néhány évig a szovjet viszonyok között élt, és saját bőrén tapasztalta meg a felvilágosult sztálinista gondoskodás áldásait, később pedig ugyanezeket az áldásokat vezette be Lengyelországban,

A világhírű lengyel író (1922–) esszéjét először a *Süddeutsche Zeitung* közölte 1995 nyarán. Kissé rövidítve közöljük.

nem tökfilkó volt, hanem gazember, hiszen pontosan tudta, mit csinál. Alantas indítékok szavára, félelemből vagy karriervágyból, hatalma megőrzése érdekében cselekedett, még akkor is, ha az eszméért rajongó kommunistának vélte magát.

Kétségtelen, hogy egyetlen pillanatig bárki lehetett idealista kommunista, feltéve hogy még nem ismerte a szovjet gyakorlatot. De aztán hamarosan rá kellett jönniük, hogy ördögi dolog részesei. És ha mégis kitartottak mellette, akkor már nem voltak tisztességes emberek.

A többiek, akik rabjai lettek a szép, felvilágosult illúzióknak, a rövidlátás, a politikai ostobaság bűnébe estek. Vétettek az európai értékek ellen, ugyanis nem hittek bennük eléggé. A fiatalabbak, akik az új viszonyok között nőttek fel, és más viszonyokat egyszerűen nem ismertek, értelmesen élni akartak azokkal a lehetőségekkel, amelyek e sanyarú időkben megadtak nekik. Mint ha a megveszett történelem veszett dühvel harapta volna meg őket.

Csakugyan harapás volt ez. Nem is akármilyen, hanem hegeli. Komolyra fordítva a szót, bűnbe taszító harapás. Mindamellert korántsem következik belőle, hogy akit megharaptak, az mind bűnöző lett, akit nem, az pedig szent.

Nehéz szembeszállni az örökkévalósággal. A kelet-európai emberek évtizedeken át hittek benne, hogy ez a világ örökké fog tartani. Azok, akik századunk elején születtek, és már tudatos fejjel éltek át két világháborút, érett éveiket később elvesztették a lengyel népköztársaság különböző bonyodalmai közepette, és többségük már nem érte meg a mai időköt. Gyermekük, akik Hitler és Sztálin korában jöttek világra, képzésüket és társadalmi pozíciójukat a kommunista diktatúra idején szerezték meg. Ezek az emberek nem tudtak elképzelni más valóságot, mint azt, amelyet századunk nyomorúságos történelme adott nekik.

A későbbi születés kegyelme

Helmut Kohl beszélt annak idején „a későbbi születés kegyelméről”. Találó fordulat. Csak olyan ember fejében születhetett meg, aki érzi a történelem kontinuitását, és megpróbálja felfogni szörnyű összefüggéseit. „A későbbi születés kegyelme” a valóban szabad és demokratikus gondolat sui generis bizonyossága, ugyanis csak a szabadság és a demokrácia világában érti meg az ember, mi a felelősség azért, ami kollektív sorsnak, és nem az egyén választásának tekinthető. Nálunk gyakran találkozunk olyan fiatal emberekkel, akik nem képesek így gondolkodni. Számukra nincs kontinuitás, nem érznek semmi felelősséget országuk múltjáért, és kései születésükben nem látják a szerencsés véletlen kegyét. Az ő mitológiai világfelfogásuk szerint a lengyelek csak 1989-ben ereszkedtek le a fákról. Ezek a fiatal emberek némely kommunistákhoz hasonlítanak, akik szintén nem értették meg a történelem kontinuitását, holott szüntelenül annak dialektikájára hivatkoztak.

Ma azt mondja az ifjú jobboldal, amely dühöden fel akarja fordítani az egész világot, hogy az értelmiség ellen-

állása a rezsimmel szemben és később a munkások vagy a parasztok tiltakozása egyenes arányban nőtt a zsarnokság rendszerének gyengülésével. Ez igaz, de mégsem lehet belőle politikai – vagy ami még fontosabb –, erkölcsi szemrehányást kovácsolni. A rendszer elleni lázadás persze hogy csak akkor válik tömegessé, amikor a rezsim, mint valami vén csataló, már alig kap levegőt, és esetlenül próbálja magát megreformálni. Tocqueville ezt a banális törvényszerűséget már megfigyelte.

Visszatekintve az a paradox gondolat jut eszünkbe, hogy éppen Lengyelországban, a tiltakozás hosszú érlelődése miatt, a társadalmi igazságság eszméje széles néptömegeket mozgósított a rendszer elleni harcra. Hiszen nem volt-e 1980–81-ben a „Szolidaritás” ékes bizonyosság arra, hogy a szabadság, egyenlőség és testvériség felvilágosodás kori álma újra hódít, és emberek millióinak ad szárnyakat?

Az évek egy új Bastille-roham előkészítésének jegyében teltek. A roham sikeres volt, a Bastille-t lerombolták. Még a szó szoros értelmében is megisméltődött valami, hiszen Berlinben ledöntötték a falat, és az élelmek máig árulják a darabjait.

Azt az első Bastille-t mégis másképp vették be. Voltak először is az enciklopédisták, Voltaire, Jean-Jacques Rousseau és az ő „társadalmi szerződése”. Ezek az emberek tudták, mit akarnak. 1789. július 14-én aztán a párizsi kofák jöttek, hogy meghódítsák a zsarnokság erődtéményét. Mikor bevették az erődöt, hazamentek, hogy a férjüknek halat pucoljanak vacsorára. Senki sem tudta, hogy forradalmat visz véghez. Csak később derült ki, hogy valami nagy dolog történt, ami megváltoztatta a világ sorsát.

A „Szolidaritás” előtti Európában, századunk hatvanas és hetvenes éveiben nem voltak sem enciklopédisták, sem Voltaire-ek, sem Rousseau-k. Alapjában véve nem volt semmiféle szellemi erjedés. A Bastille-t mindennemű szellemi előkészítés nélkül vették be. Nehéz volna Szolzsenyicin művét az új forradalom bibliájának tekinteni. Akkor már inkább Milton Friedmanre lehetne hivatkozni.

A forradalom program nélküli káoszba süppedt

Igaz, Lengyelországban sokat tettek annak érdekében, hogy egyáltalán létrejöhesse valami szellemi jövőkép. Viták folytak a polgári társadalomról, a gazdasági reformról és a plurális sajtó szükségességéről. Ezek a viták azonban korlátozottak voltak, mert 1989 tavaszán még senki sem hitte, hogy a kommunizmus nem éli túl a következő hónapokat. Az emberek a korabeli tényállás keretei között töprengtek a reformokról, és nem gondoltak egy merőben új helyzetre, amely egyszerűen elérhetetlennek tűnt. Sőt mi több, ez a merőben új helyzet, amely valahol a korszak horizontján derengett, egyáltalán nem a kapitalizmus volt. És ezt is meg lehet érteni. Senki sem csinál forradalmat azért, ami már volt egyszer. Semmilyen forradalom nem hivatkozik a múltra, mert akkor saját magát árulná el...

És így közeledtek el egy nagy történelmi paradoxon órái. Az a forradalom, amely a régi, két évszázadon át bevált felvilágosult jelszavakat írta a zászlajára: szabadság, egyenlőség, testvériség, és ehhez aztán még hozzátette: jó-

zan ész a kommunista rendszer kretenizmusával szemben, ráció a pártrituálé babonáival szemben, a gazdaságban számítógép a logaréllel szemben, lelkiismereti, vélemény- és szólásszabadság a bárgyú cenzúrával szemben, szaktudás a felvilágosulatlansággal szemben – ez a forradalom hivatkozott egyúttal a vallásosság és a régi hagyomány felvilágosodás előtti maradványaira, régi szokásokra, régi jelvényekre és jelképekre is, hivatkozott a kezdetben enyhe, aztán egyre erőszakosabb xenofóbiára. Ez a forradalom egalitárius jelszavakat hangoztatott, és ugyanakkor szinte egyik napról a másikra a szabad piac antiegalitárius gyakorlatát hirdette meg, és már a győzelem másnapján program nélküli káoszba süppedt, nyilván éppen azért, mert intellektuálisan nem volt megalapozva.

A világtörténelem összes forradalma spontán tört ki, és – ennek az utolsóinak a kivételével – mindegyiket szellemek sokasága készítette elő sokéves elméleti munkával. De a 20. század végén, a legnagyobb és legcinikusabb intellektuális bitolás következtében, amelyet Európa történetében valaha elkövettek, ez egyszerűen nem volt lehetséges. Mindazt, ami az európai hagyományban ésszerű, haladó, humánus, felvilágosult, méltó és nemes volt, azt fejlődése folyamán a kommunizmus igénybe vette – Babeuf-tól az utópista szocialistákig, Marxtól és Engelstől Leninig és Sztálinig, és szellemi alfabetá utódaikig. És így az ésszerűség gondolatnélküliségé, a haladás elmaradottsággá, a humánus embertelenségé és a felvilágosultság, a méltóság, a nemesség felvilágosulatlansággá, közönségeséggé és aljassággá változott.

Európa egész felvilágosult öröksége azon nagy és csalóka eszmén alapult, hogy az ember – elméjének köszönhetően – egyszer legyőzi a szabadság és az egyenlőség ambivalenciáját, és ez végeredményben mindenki számára biztosítja majd a testvériséget is. A kommunizmus kísérlete is azon az elméleti feltevésen alapult, hogy az emberek egyszer egyenlők és szabadok, és ezáltal testvérek lesznek.

Végére is a kapitalizmus megcsalta ebben az alapvető kérdésben a várakozást, még akkor is, amikor a kommunista fenyegetés hatására mélyreható reformot hajtott végre. Hosszantartó, de meddő fáradozásba fogott, hogy sikeresen mérkőzzék meg a felvilágosodás ambivalenciájával – prózáiban és még fájdalmasabban szólva: az emberi természettel.

A kapitalizmus roppant erőfeszítéseket tett, hogy Európa megfeleljen a haladás felvilágosult koncepciójának: emberi és polgári jogok, esélyegyenlőség, az állam mint a piaci viszonyok szabályozója, parlamentáris demokrácia, technikai haladás, jólét mindenütt, ahol a népek elég nagy vekni kenyeret termeltek meg, közbiztosítások, „szociális háló” a leginkább rászorultaknak, a gazdagok nagyobb megadóztatása, kedvezmények a gyengéknek és a hátrányos helyzetűeknek, jóléti állam.

Semmi kétség, a kapitalizmus nagy haladást tett meg. De ahhoz sem férhet kétség, hogy a várakozásokat nem teljesítette. A kapitalizmusban minduntalan felhangzik a nagy tömegek kiáltása, amiért nem teljesülnek a változásokra irányuló óhajaik, mert ami fenn-

áll, az rossz, és törekvéseik tört részét sem elégíti ki.

Úgy vélem, két nagy dilemmát nem tudott megoldani a szabad emberek világa. Az egyik dilemma azokra a pszichológiai feltételekre vezethető vissza, amelyek alapján személyes szabadságát értelmezi az ember. A felvilágosult ész – csaknem mindig és csaknem kizárólagosan – a közönség problémáival foglalkozott: az állammal, a társadalmi csoportokkal és a köztük létrejövő kölcsönviszonyokkal. Merőben elméleti értelemben az egyén alkotta a középpontot, de ő alapján véve mind a mai napig ismeretlen maradt. Csupa-kétség századunkban megjelent Freud, Adler, Bergson, Husserl. De feltehető a kérdés, hogy vajon a felvilágosult gondolkodást folytatták-e, vagy inkább annak vereségéhez járultak-e hozzá.

Mit jelent a szabadság?

Az egyén határai között értendő szabadság örök vitában áll az egyenlőséggel – vagy még több is ennél: kihívás az egyenlőség számára. A politika, a szociológia, az állam- és társadalomelmélet felfogása szerint ugyanis a szabadság meglehetősen magától értetődő fogalom. Ámde az egyén felfogása szerint rejtélyes, megfoghatatlan, definiálni, ha lehet egyáltalán, igencsak nehéz. Olyan fogalom, amely a jellemmel, a szokásokkal, a neveléssel függ össze, és még az is kiderülhet nemsokára, hogy a szabadságnak megvan-e a maga genetikai alapjai. Mert mit jelent az, hogy szabad vagyok? Nem azt jelenti-e gyakran, hogy jobb, okosabb, gazdagabb, szebb, egészségesebb akarok lenni, mint a többiek? Az én szabadságom, az én szabadságakarásom nem mond-e ellent minden ember egyenlőségének, és vágyam arra, hogy szabad legyek, nem valamiféle tiltakozás-e az egyenlők világa ellen?

Visszavezethető-e egyáltalán az egyén szabadsága azokra az elvi alapokra, amelyeket kétszáz évvel ezelőtt az európai és amerikai demokráciák atyjai, az új világ e prófétái lefektettek – ama világ prófétái, amelynek a Bastille romjából kellett volna feltámadniuk?

A szabadság felvilágosult paradigmáját nemcsak a történelmi események menete, hanem az ember szellemi és biológiai mibenlétére vonatkozó tudományos felismerések is megkérdőjelezték. Az emberi egyén ma korántsem olyan egyszerű és banálisan magától értetődő jelenség, mint amilyennek még akár száz éve is látszott. Elég Canettit elolvasni, hogy meggyőződjünk erről. Elég Európa legújabb történetét vizsgálni, hogy kételkedjünk mindabban, ami az emberi személyre nézve oly biztosnak tűnt.

Az egyén szabadsága nemcsak társadalmi összefüggéseinek kérdése, sőt elsősorban nem az. A szabadság hozzátartozik álmunk, elképzeléseink, ki nem mondott és meg nem határozott fóbiáink és vágyaink világához, a szabadság nem kis része a tudatalattiban rejlik. Talán éppen ezért titok és rejtély nekünk magunknak is. Racionális eszköztárral itt nem boldogulunk. Nincsenek racionális magyarázatok Auschwitzra vagy a Gulágra, vagy – pontosabban szólva – a magyarázatok nem túl meggyőzőek.

Van egy másik dilemma is, amelyet nem tudunk megoldani a felvilágosodástól örökölt paradigma segítségével. A katolikus egyház régóta

kritizálja egyfelől a kommunizmust, másfelől a liberálizmust. Lehet nem egyetérteni az egyházzal, de amikor II. János Pál azt kérdezi, mi fontosabb, illetve minek kellene fontosabbnak lennie az ember számára: a létnek vagy a birtoklásnak, akkor korunk emberi lényének legjelentősebb kérdéséhez nyúl. Ugyanezt a problémát hirdette meg évekkel ezelőtt Sartre is, csak Istentől függetlenül, de szintén az embert állítva a világmindenség tengelyébe.

Századunk Bastille-a leomlott. Naiv, aki azt hiszi, hogy ez csak a kommunista zsarnokság bukását jelenti. Ennél valami fontosabb történt. A világ és az ember szovjet koncepciójának összeomlása a politikai és társadalmi gyakorlatban emberéletek millióit szabadította fel a rabságból. De az európai gondolkodás, az utóbbi 200 év hagyománya felől nézve az antikommunista forradalom a felvilágosodás ábrándjának végét is jelenti, annak a felfogásnak a bukását, amely a korábbi európai fejlődés alapja volt.

A tíz nemzedéken át folyó nagy eszmei vitának vége. A fejlődés uniformizálódásának különös, eddig ismeretlen korszaka köszöntött be. És hirtelen az derült ki – alighanem először a történelemben –, hogy a jövő alakításának állítólag csak egyetlen receptje, egyetlen útja, egyetlen modellja, egyetlen módja van.

Jólét, amely elől nincs menekvés

És az emberek elvesztették hitüket a végbemenő változások értelmében. Elvesztették azt a reményüket is, hogy a világ egyáltalán megváltoztatható, és hogy érdemes megváltoztatni. Rosszkezdünket, részben, arra a banális megállapításra lehet visszavezetni, hogy ott, ahol nincs reális esély a választásra, ott szabadság sincs. Az emberek kezdik érezni, hogy elhangzott fölöttük az ítélet. Még azok is, akik jólétben élnek, kezdenek gyötrődni a jólétnek egy olyan víziójától, amely elől nincs és soha nem is lehetséges a menekvés. Első ízben éli át Európa a csalódás és a veszteség forradalmát.

Úgy tűnik, a hétköznapiok keserűsége csak azokat érinti, akik az elmúlt évtizedekben a kommunista utópia birodalmát népesítették be, és ma a demokrácia és a szabad piac új tapasztalatainak ingoványos talajára lépnek. Alapjában véve azonban a csalódás és a veszteség érzésében olyan embermilliók is osztoznak, akik évtizedek óta a normális világban élnek. Kiderül, hogy az, ami normálisnak számított annak idején, már nem számít annak.

Szinte általános a változások iránti vágy. A jóllakott Németországban, Franciaországban, Skandináviában a várakozás atmoszférája uralkodik. Várnak az emberek valami meg nem nevezett és titokzatos dologra, ami megváltoztatja egyéni sorsukat, sőt az egész társadalomét.

Néhány évvel ezelőtt még senki sem kérdőjelezte meg az európai integráció szükségességének kérdését. Ma általános a kétség. Az integráció félelmet ébreszt, nemcsak azért, mert a gazdagabbaknak fizetniük kell a szegényebbek belépéséért, amint ez az egyesült Németországban már most is történik. Az integrációtól azért is félnek az emberek, mert úgy érzik, hogy elveszítenék nemzeti identitásukat, ami egyszerre nagyon be-

cses lett, bizonyosan azért, mert eltűnt a szovjet veszély. A Szovjetunió volt Európa integrációjának kiváltó oka. Mikor felbomlott a Szovjetunió, régi önzések jutottak szóhoz, amelyek azelőtt csak a margón tenyésztek, mert a retentő fenyegetéssel szemben a szabad világ egysége volt kívánatos. Nincs többé veszély... és egyszerre kiderül, hogy az egység már nem olyan nélkülözhetetlen, mint tegnap volt. Az integrációra most már nagyobb szüksége van a hatalmas eurobürokráciának, mint amennyire a népek vágyanak rá.

Ez szomorú, de érthető is, mert az emberek úgy gondolják, hogy az integráció egységesítés, és az egységesítés idegen az ember természetétől. Csak a tévéreklámok világa ábrázol bennünket olyan féldiótáknak, akik ugyanazokat a banalitásokat mesélik egymásnak, ugyanazokra a dolgokra áhítoznak, ugyanúgy gondolkodnak, és ugyanaz teszi őket boldoggá.

Az atlanti szerződés, amely néhány évtizeden át Európa biztonságának és további fejlődésének biztosítója volt, az új helyzetben és az új kihívásokkal szemben haszontalan, idejétmúlt szerkezetnek mutatkozik. Ez a katonai hatalom védtelennek bizonyult a volt Jugoszlávia néhány ezernyi eltökélt garázdájával szemben. Nem a katonai gyengeség, hanem az akarat sorvadása volt a kudarc oka. Szellemi szklerózisban szenved a szervezet, amelynek az volna a dolga, hogy európai jólétét és nyugodt életét védelmezze.

A parlamenti demokrácia és a szabad piacgazdaság, az ész világának e két pompás pillére még fennáll, de növekszik a kételkedők, a csalódottak és megkeseredettek egyre nagyobb serege is. A nyugat-európaiaknak – akik néhány éve még sikeresnek tartották magukat, és szépnek látták a távlatot – egyszeriben elégük van a régi rendből. Kísértet járja be Európát – a nagy kétség kísértete.

Miért történik mindez? A Szovjetunió bukásának és a kommunista veszély elmúlásának bátorságot kellene öntenie mindenkibe, és megerősítenie azt a nemrég még általános meggyőződést, hogy a Nyugatnak igaza van és övé a jövő. Az alternatíva hiánya azonban mára teljesen új kérdéseket tétet föl.

Az első kérdés: Talán mégsem volt igaza a Nyugatnak? A második kérdés: Ha nem a Nyugatnak volt igaza, akkor kinek? Mivel Európában vitán felül áll, hogy nem a kommunistáknak, feltevérdik a harmadik kérdés: talán nincs is olyan, hogy igaza van valakinek?

De ha így volna, akkor a felvilágosodás egész eszmekincsét fabatkát sem ér. Ha pedig nem ér semmit, az azt jelenti, hogy Európa már 200 éve tévúton van. Vagy mégis másként volna? Talán az a 200, 100 vagy akár 50 évvel ezelőtti program hasznos és ésszerű volt, de a jövő alakítása szempontjából ma már értéktelen?

A demokrácia adja a pluralizmus kibontakozásának kereteit. Demokrácia nélkül nincs sokféleség. De lehet, hogy egyszer eljön a pillanat, amikor kiderül, hogy a sokféleségben nem lehet többé eredményt elérni demokratikus eszközökkel? Ugyanis ott, ahol nincs demokrácia, nem lehetséges pluralizmus, de ott, ahol teljes a pluralizmus, a demokrácia elveszti a hatékonyságát. Európa története arra tanít, hogy a demokrácia ott működött a legjobban, ahol a sokféleségnek korlátokat szabtak, mint a kétpárti parla-

menti rendszerű régi Angliában, mint a régi, liberális Európában, ahol a demokratikus intézmények használatát erősen korlátozta a képzéshez, a társadalmi származáshoz és a vagyonhoz kötődő cenzus.

Az emberek ma fölteszik a kérdést, hogy ebben a világban, amelyben ilyen korlátlan, felfoghatatlan és rendezetlen a sokféleség, amelyben minden vélemény jogosult, és az elektronikus médiák útján el is terjed – az értéktelen vélemény is –, lehetséges-e egyáltalán hatékony demokrácia. Aki pedig ezt kérdezi, az bizony a modern kor dilemmáinak autoriter megoldására vágyik. S az emberek csakugyan vágnak valami rendre, és képtelennek érzik magukat arra, hogy szüntelenül olyan döntéseket hozzanak, amelyekre az információk, vélemények, ítéletek, nézetek, víziók, tévedések, sőt sikerek bősége kényszeríti őket.

Sokan jutnak arra a következtetésre, hogy két tévécsatorna jobb, mint száz. Az élet akkor egyszerűbb volna, és nem járna akkora szellemi erőfeszítéssel. Talán nem is olyan rossz dolog a cenzúra, ha valaki valahol és valamikor eldönti, hogy mit kell tudnom, mert akkor nyugodtabban alhatok. Talán egy okos uralkodóra volna szükség, aki döntene, ítélné, válogatna, büntetne és jutalmazna? Az okos uralkodó iránti vágy visszatérés az eszményi abszolút monarchiához, amely felvilágosult lenne ugyan, de azért tetterős, szigorú és ellenőrizetlen. Visszatérés a rendi társa-

dalomhoz, amelyben a hierarchia dönt az ember sorsáról, de erkölcsi rendet is visz az életébe, és merev, állandó keretek közé szorítja személyisége fejlődését. Ez a korlátozás valamiféle áldás, mert az egyén válláról leveszi a saját sorsáért viselt felelősség terhét.

A szabadságtól való menekülés nem új jelenség kultúránkban. Csakhogy most szinte mindenütt jelenvaló. A nagy forradalom, amely Európa keleti felén néhány éve elkezdődött, a fáradtság, a csalódás és a nyugtalan vágyakozás gyümölcseit termi. Mindezt valami hasonló történik, függetlenül attól, hogy az emberek szükségét szenvednek vagy a gazdagság bősége alatt roskadoznak. Ez a forradalom mély szellemi válságot idézett elő Európában. Lehet, hogy a felvilágosodás kiszolgált gőzgépe két évszázados hasznos, zavartalan munka után a szemünk láttára, és a mi közreműködésünkkel áll le. És a gőz csak elszáll a levegőbe. Ha valóban így volna, akkor komorak a kilátások. Ez a világ már nem vet többé árnyékot. Minden árnyék.

FORDÍTOTTA GYÖRFFY MIKLÓS

GUSTAVE COURBET

Újra szenátus

A POSZTMODERN POLITIKA

ANDREJ NOVIKOV

A posztmodern a poszt-kommunista korszak politikai kultúrája. A legkülönbözőbb politikai stílusáramlatok és történelmi szüzsék egybecsúsása eredményezte azt a kulturális-történelmi palettát, melyből az új orosz államiság színeit keverik. Amerikai föderalizmus és az orosz zemsztvo¹, brit parlamentarizmus és francia alkotmányozó nemzetgyűlés, orosz önkényuralom és Sztolipin eszméi, thermidor és bonapartizmus – minden ezen spekulatív politológia és a tényleges politikai gyakorlat határmezsgyéjén létező párhuzamok szépen egymásra rétegződnek a maga egyedülálló politikai arculatát kereső Oroszországban.

Oroszország napjainkban egyszerre több kulturális-civilizációs szerepet „alakít”. „Eljártssa” a korai Amerikát (innen a föderalizmus mint alkotmányos alapelv), a francia forradalmat (innen az analógiák a bonapartizmussal), és a weimari Németországot (innen a legközkeletűbb párhuzam a '20-as, '30-as évek német fasizmusával). Az új Oroszország posztmodern kitalálásához természetesen saját történelme is jól jön: újrajátszható a századelő cári dumája, a '17-es esztendő, sőt a 16–17. századi „zavaros idők” kora is.

A fenti párhuzamok egyike sem alkalmas az új orosz szupermozaik teljes leírására, a felsorolt modellek összességéből azonban kirajzolódik az alakuló államiság vázlatos képe. Az átvételek némelyike világosan tetten érhető a készülő orosz alkotmányban. Ilyen például az a kísérlet, hogy az amerikai típusú föderalizmust (és az ennek megfelelő intézményt, a Szövetségi Tanácsot) ötvözzék egy tisztán orosz intézménnyel, az Állami Dumával. Egy ilyen ötvözet első pillantásra merő lázalomnak tűnhet – valójában azonban éppen ez a posztmodern politikai stílus lényege: többé semmi sem lehetetlen. Könnyen lehet, hogy Amerika és a cári дума szimbiózisa még csak a kezdet, és a jövőt illetően nem vagyunk bebiztosítva ennél jóval bizarrabb kombinációk ellen: mondjuk megjelenik valamiféle párttitkár-imperátor. Hiszen kongresszusunk is kis híján amerikaira sikeredett, feloszlatni viszont valószínűleg orosz módra fogják.

¹ Az írás „Sznova Szenat” címmel a Vek XX i mir 1994. 1–2. számában jelent meg.

A párhuzamos kormányzás története: az SZKP KB-től az elnöki apparátusig

E mögött az egész posztmodern lázalom mögött a restauráció könyörtelen logikája húzódik meg – annak a folyamatnak a logikája, melyet időnként „konzervatív forradalomként” jellemeznek (amin a múltbéli tradícióknak a legmodernebb, a tömegeket célzó politikai módszerek alkalmazásával történő sajátos felelevenítése értendő). Látványos példa erre egy, a szemünk láttára kialakult képződmény: az elnöki apparátus. Politológusként sokáig nem sikerült azonosítanom az archetípust ennek a különös politikai intézménynek, mely az elmúlt egy-másfél év során az elnök pusztán technikai apparátusából valamiféle „párhuzamos kormányzó” alakult át.

Már Gennagyij Burbulisz, az elnöki apparátus első főnöke bevezette azt a rendet, mely szerint az elnöki apparátus láttamazása nélkül a kormány egyetlen határozata sem minősülhet érvényesnek. Különösen vad burjánzásnak indult az elnöki apparátus azután, hogy 1991 őszén Jelcint egy évre szóló rendkívüli teljhatalommal ruházták fel. Ez aligha volt véletlen: valójában az 1991 novemberé és 1992 novemberé közötti oroszországi állapotok egy úgy-ahogy összetakolt elnöki köztársaság képét mutatták. (Mint tudjuk, az elnöki köztársaság legfontosabb ismérve az elnöki és az államigazgatási funkciók összevonása. Ilyen esetben maga az elnök miniszterelnökké válik, apparátusának tagjai pedig miniszterekké. Nem kizárt, hogy a közeljövőben éppen ilyen helyzetben találjuk magunkat megint.)

Az elnöki apparátus azonban nemcsak a kormány szerepét vette át. Ami még ennél is bámulatosabb, az az, hogy egy idő óta a parlamentet is helyettesíti.

Annak idején törvényhozó testületünk legjelesebb alakjaiból lettek „szökött képviselők”, akik a törvényhozásból a végrehajtó hatalomba szökdöstek át: Szergej Sahraj, Szergej Filatov, Nyikolaj Rjabov, Alekszandr Pocsinok... Ramazan Abdulatipov esete még ennél is elképesztőbb: ő ugyanis az utolsó percig kitartott az ostromlott parlamentben 1993 októberében, a megfelelő pillanatban mégis sikerült neki átmanővereznie magát a végrehajtó hatalomba. Ha egy konjunktúra ilyen méreteket ölt, az már több, mint konjunktúra. Mindinkább az a meggyőződésem, hogy az utóbbi két évben egy páratlan politikai intézmény újjászületésének voltunk szemtanúi, mely valaha már létezett Oroszországban: ez pedig a szenátus.

„Bürokratikus parlament” – az orosz út?

A szenátust Péter cár hozta létre 1711. március 12-én. Ez volt az egyik első elnöki apparátus Oroszországban.

Az európai politikai gyakorlatban nehezen találunk az orosz szenátushoz fogható intézményt. Mi volt ez? A végrehajtó hatalom szerve? Kétségtelenül. Vagy talán törvényhozó, bírói hatalom? Nos, hát ezek is. Az orosz szenátus lényeges jellemzője mégis valami más volt: a képviselői és a bürokratikus funkciók egyesítésének sajátos módja. Éppen az állami hivatalként működő szenátus lett az első parlamentünk, amely intézményi alapját képezte a társadalom és az állam összefonódásának.

Az orosz társadalom legfontosabb sajátossága az volt, hogy a képviselői hatalom szervezetileg mindig összeépült az államapparátussal. Az európai hagyománytól eltérően nálunk a társadalom mindig az állam függvénye volt, és ebből következően (lényegében egészen II. Sándor földreformjáig) nem rendelkezett a politikai és rendi önszerveződés államtól független formáival.

Oroszországban soha nem volt esély arra, hogy a parlamentarizmus elve a maga autentikus formájában valósuljon meg, hiszen lényegét, geneziséét tekintve ez a berendezkedés tisztán nyugati eredetű. Minden európai parlament a feudális rendi-céhes tradíciókból „nőtt ki”. Éppen a feudalizmus termelte ki magából a parlamentarizmust, és indította el a középkori európai társadalmat a képviselői intézmények formájában történő önszerveződés útján.

Oroszországban ez éppen fordítva volt. Feudalizmus helyett etatizmus, állami rabszolgaság, ami ráadásul nemcsak a parasztokra, hanem közvetve az egész társadalomra kiterjedt.

Despotikus rendszerben az ember az állam tulajdona, ami alighanem annál is iszonyúbb, mint amikor az ember felett egy másik ember rendelkezik. A rabszolga eladható, vehető mint bármely magántulajdon, ami elvileg azt is jelenti, hogy ő maga is megveheti, azaz kiválthatja („privatizálhatja”) magát. Az állami jobbágy felszabadítása viszont jóval nehezebb: függetlenül attól, hogy kinek a tulajdona, mindig rab volt, és az is marad. Az orosz ember rabsága időtől, helyzettől, történelemtől független. Nem egy konkrét személyhez tartozása szerint rab ugyanis, hanem a dolgok rendje, az éghöz, a kozmoszhoz tartozása szerint.

Oroszországban az állam volt minden: gazdálkodó és uralkodó is, vagyis a tulajdon és a hatalom forrása egyidejűleg. Ez az oka annak, hogy még a „demokratizálás” eszméi is különös alakot öltöttek az orosz politikai hagyományban: „demokratizálás” jobbára az állam liberalizálását értették. Kiválóan példázta ezt M. M. Szeranszkij politikusi pályája. Szeranszkij, aki kezdetben a brit parlamentarizmus és a francia köztársaság eszméiért lelkesedett, élete végén benyújtotta I. Miklósnak az Államtanács (Goszudarsztvennij Szovjet) tervezetét, azaz tulajdonképpen a Péter által megkezdett irányvonal folytatását javasolta. Így azután parlamentarizmus helyett Oroszország megint egy „bürokratikus képviselői” intézményt kapott, mely, jobb híján, helyettesítette, pótolta a parlamentarizmust.¹ Ugyanezt az orosz bürokratikus tradíciót folytatták II. Sándor reformjai (ő honosította meg a zemsztvókat és a városi önkormányzatokat, de elutasította a parlamentarizmust),

III. Sándor ellenreformja, később pedig II. Miklós ösztönös politikai kísérletezései. II. Miklós egymás után kergette szét az állami dumákat, kiválogatva azt a képviselői testületet, amelyre neki volt szüksége. Szeme előtt nem a parlamentarizmus megvalósítása lebegett, hanem egyre csak a régi szenátus gondolata, vagyis az állami bürokrácia és a „cári parlament” egyfajta szimbiózisa.

Ha a lehető legvelősebben akarjuk összefoglalni az orosz politikai tradíció lényegét, akkor a következő képletet kapjuk: az államhivatalnok egyben parlamenti képviselő is.

A csinovnyik nem egyszerűen a hatalmi apparátus tisztviselője, akit az adókból fizetnek (mint a nyugati tradícióban), hanem egy bizonyos státusz, rend képviselője. Ha valaki Oroszországban csinovnyik (vagy szanovnyik, azaz magas rangú hivatalnok) lett, ez mindig azt is jelentette, hogy „pozícióba került”, méghozzá nemcsak az állami, de a társadalmi hierarchiában is. Ez a lényege a bürokratikus képviselői rendszernek. Éppen a hivatali karrier volt a társadalom, más társadalmi rendek ön kifejezésének módja.

Egyébként az állami bürokrácia is a társadalom részének érezte magát, uralkodó rendjének, és ebből következően – mint minden rend – saját speciális érdekei érvényesítésének eszközeit kereste. A kör bezárult. A társadalom az állami bürokráciában képviseltette magát, a bürokrácia viszont úgy jelent meg a társadalomban, mint annak egy rendje. Egyetlen más európai államban sem volt a bürokrácia olyan nagy létszámú, mint Oroszországban. Ezért nincs semmi meglepő abban, hogy a bürokrácia azonosította magát a „néppel”, következőképpen igyekezett is „a nép nevében beszélni”.

Ennek a képletnek legtokéletebb megtestesülését jelentette a kommunista bürokrácia (pártokrácia) képződménye. A pártokrácia valóban joggal beszélt „a nép nevében”, hiszen tényleg „ő maga” volt a nép. Nem a hatalom volt a társadalom funkciója (mint Európában), hanem megfordítva: a hatalom formálta a társadalmat saját képére és hasonlatosságára. A kommunizmus nem más, mint az orosz bürokratikus tradíció apoteózisa. A társadalom a hatalom funkciójává vált, a hatalom működésének termékévé, annak függvényévé.

Így lehetséges az, hogy a kommunizmus bukása nem a „nép” és a „hatalom” konfliktusának, hanem a hatalom belső bomlási folyamatának eredménye volt, miután a bürokrácián belül egymással versengő csoportok egész sora jelent meg. És bármi történjék is a jövőben, már a kommunista hatalom összeomlása után kell bekövetkeznie (bármit jelentsen is „Oroszország újjászületésének” talányos metaforája), bizonyos, hogy mindez a korporatív bürokratikus csoportoknak – az Istenben megboldogult állam örökösöknek – közvetlen részvételével fog megvalósulni.

A totalitarizmust egy nem totalitárius rendszer váltja fel: az úgynevezett „elitdemokrácia”, egy kvázidemokratikus társadalommal, melyben továbbra is az elitszoportok jelentik az egyetlen meghatározó erőt. Intézményi szinten ez a helyzet a társadalomnak és a hatalomnak abban a sajátos viszonyában jut kifejezésre, amit A. Migranjan „delegáló demokráciának” nevez.

Nem áll szándékomban hosszasan időzni e sajátos politikai modell elemzésénél, melyet Migranjan O'Donnell argentín politológustól vett át.⁴ Teljesen nyilvánvaló, hogy

– az általunk bemutatott orosz politikai hagyomány kontextusában – mire is kell itt felfigyelnünk. A képviselő (*deputat*) helyett nálunk újra megjelenik a hajdani „küldött” (*delegátus*) alakja.

A Szövetségi Tanács: az amerikai típusú szenátustól a bojárok tanácsáig és a rendi országgyűlésig

Pontosan a „bürokratikus képviseleti rendszer” (vagy a „bürokratikus parlamentarizmus”) tradíciója az, ami napjainkban Oroszországban újjászületik. Az a tény, hogy a Legfelsőbb Tanács és a helyi tanácsok legerősebb képviselői időben átminősítették magukat csinovnyikká, nyilvánvalóan a parlamentarizmus eszméjének válságáról tanúskodik.

Egyébként az 1993-as orosz alkotmányban szerepel egy másik képviselő-testület is, melyet szintén nevezhetünk szenátusnak. A leendő Szövetségi Tanácsról (Szovjet Federáció), azaz a parlament (Szövetségi Gyűlés, *Federalnoje Szobranije*) felsőházáról van szó, melyet az amerikai kongresszus szenátusának mintájára hoztak létre. Ennek az intézménynek a lényegét nehezebb meghatározni: hiszen Oroszországban a regionális képviseletnek soha nem volt külön intézménye (ahogy egyébként soha nem volt hagyománya a föderalizmusnak sem). Hacsak nem tekintjük annak a Moszkvai fejedelemség korában összehívott rendi országgyűléseket.

A XVII. századi rendi-képviseleti monarchia rendkívüli módon emlékeztet az Oroszországi Föderáció mai politikai rendszerére. A hasonlatosság mindenekelőtt a központi hatalom legitimitációjának sajátos módjában rejlik, ez a hatalom ugyanis kénytelen a helyi regionális elitcsoportokra támaszkodni. Már a Rettegett Iván által 1549-ben összehívott első rendi országgyűlés során kísérlet történt az akkori legfontosabb rendek: a bojárság, a vidéki birtokos nemesség és a papság konszolidálására moszkvai hatalmi központ körül. Bizonyos értelemben az akkori rendi gyűlések alternatívát jelentettek azzal a bojári dumával (mint szűkebb korporatív intézménnyel) szemben, amire támaszkodva a Rettegett Iván uralkodását megelőző időkben a nagyfejedelmi hatalom megerősödhetett.

Jelcin, 1993 októberében, akárcsak Rettegett Iván, elragadta a kezdeményezést a helyi politikai elitcsoportoktól, és nem hagyta, hogy (a bojári дума mintájára) megalapítsák a központi hatalommal szemben autonóm testületüket, az önálló Szövetségi Tanácsot. Ehelyett a Szövetségi Tanácsot beépítették a leendő Szövetségi Gyűlés struktúrájába. Ily módon, ahogy Rettegett Ivánnak, Jelcinnek is sikerült kiszélesíteni legitimitációs bázisát, és bebiztosítania magát egy önmagát megszerző „bojári hatalom” ellen.

Nos, mi történik ezek után a Szövetségi Tanáccsal? Megmarad-e, ahogy tervezték, az amerikai politikai tradíció keretei között (azaz „csupán csak” az új parlament felsőháza lesz), vagy pedig újra elkezdi autonóm hatalmi szervvé fejlődni?

Úgy vélem, leginkább ez utóbbi változatra számíthatunk, bármilyen képtelenségnek tűnjön is ez éppen ma, amikor a központ teljesen elnyomja a régiókat.

A római modell: az elnök a Szövetségi Tanácsban

A regionális képviselet intézményi szerkezetét tekintve Oroszország talán közelebb áll a „római” mint az „amerikai” hagyományhoz. Mint tudjuk, az ókori Rómában szintén volt szenátus: a Római Köztársaság (és később a Római Birodalom) kulcsfontosságú intézménye volt. Igaz, ennek a testületnek nem sok köze volt a modern értelemben vett parlamentarizmushoz.

A mi másik „szenátusunknak” (a Szövetségi Tanácsnak) több esélye van arra, hogy a parlament legstabilabb testülete legyen. Az alsóházat – az Állami Dumát – viszonylag könnyű feloszlatni, az új alkotmány ennek minden előfeltételét tartalmazza. Hihetetlenül nehéz lesz viszont a Szövetségi Tanács feloszlatása: erős elnöki hatalom jelenleg csak a régiókra támaszkodva lehetséges, és minél inkább intézményesül a regionális képviselő-testület, minél jobban beépül az állami hatalmi struktúrába, annál előnyösebb lesz ez maga az elnök számára.

Igy azután elképzelhető, hogy a közeli jövőben megint visszatérünk ugyanahhoz a kombinációhoz – elnök plusz Szövetségi Tanács –, amit '93 októberében elvetettünk. Ebben az esetben a Szövetségi Tanács „amerikai típusú” képviselőházból – a római példa szerint – átalakul az elnöki hatalom oligarchiális intézményévé.

Csak hogy ha ez bekövetkezik, akkor maguk az események is a régi „római” forgatókönyv szerint alakulhatnak. Nem kizárt, hogy az elnök egy szép nap császárrá vagy valami hasonlóvá nevezi ki önmagát, a „szövetségi szenátust” pedig beolvasztják egy másik szenátusba, abba, amellyel beszélgetésünket is kezdtük: az elnöki apparátusba. Ekkor, mindezen metamorfózisok eredményeképpen, már csak egyetlen állami intézmény marad: az orosz szenátus. Mégpedig már tisztán péteri értelemben.

Valami hasonló történt már egyszer Oroszországban. A moszkvai cároknak csaknem száz évre volt szükségük, hogy uralmuk alá hajtsák a helyi elitcsoportokat. A 16–17. századi rendi-képviseleti monarchia nagyon ingatag politikai rendszer volt: akárcsak a jelenlegi Oroszországi Föderáció, egy paktumra, a központi és a helyi hatalmak kompromisszumára épült. Volt ott minden: harc a bojárokkal – az ún. opricsnyina⁵ – és kifinomultabb politizálás is annak érdekében, hogy a helyi önkormányzatok (a *zemsztvók*) képviselőit tisztviselőkké szelídítsék (ekkor szervezték meg az ún. cári udvart a cári apparátus kialakítására tett első kísérletként).

Nekem úgy tűnik, hogy Jelcin elhíresült kijelentése: „annyit vegyetek szuverenitásból, amennyit bírtok”, éppen egy ilyen „opricsnyinas” gondolkodás tipikus megnyilvánulása. És bár az erős elnöki hatalom még hosszú ideig kénytelen lesz a helyi elitcsoportokra támaszkodni, és állandóan kompromisszumokat kötni velük, valójában máris határozott ellentámadásba ment át, hogy a régiók jogait megnyirbálja.

A reform mint restauráció

Az orosz történelemben soha nem volt precedens arra, hogy reformok erős államhatalmi támogatás nélkül valósuljanak meg. Ellenkező esetben a reformok lázadásba torokollottak, de ilyenkor is, a forradalom által, „a tömegek eleven alkotó munkája” révén, spontán módon mégiscsak

erős hatalom jött létre. Azt a tényt, hogy nálunk mindig az állam volt a legfontosabb szervező erő, Oroszország örök fogyatékoságának szokás tartani. De ha már az orosz történelem évszázadok óta ilyen makacsul mindig újra és újra kitermeli ezt a „fogyatékoságot”, talán érdemes lenne a jelenséget más nézőpontból is szemügyre venni. Nem egy sajátos politikai tradícióról van-e szó, melynek ugyanolyan létjogosultsága van, mint a brit parlamentarizmusnak, a francia republikanizmusnak vagy az amerikai föderalizmusnak? Az is elképzelhető, hogy éppen Oroszország – ahol az állam volt a társadalmi élet alfája és ómegája – lehet a hídőállása a haladás egy másik antidemokratikus útjának.

Hogy mennyiben tekinthetjük Oroszországot a „felvilágosult monarchia” példájának, nehéz megmondani. Az viszont biztos, hogy se a demokrácia, se a parlamentarizmus, se a republikanizmus, se a föderalizmus nem vert gyökeret Oroszországban.

A demokráciát nálunk a helyi nemesi önkormányzati struktúrák helyettesítették. Parlament helyett kaptuk a szenátust (azaz az államtanácsot), köztársaság helyett egy következetesen monarchikus stílusú elnöki hatalmat, alkotmány helyett a szövetségi szerződést kombinálva az alkotmányozó szerepben fellépő elnök erőteljes impulzusaival (aki már nem végrehajtó hatalomnak, hanem egy különleges „alkotmányozó” hatalomnak tekinti magát). Végül a legérdekesebb és egyelőre befejezetlen kísérlet – az orosz föderalizmus kísérlete – máris kudarcba fulladni látszik, mivel kiderült, hogy elválaszthatatlan a nemzeti önrendelkezés kérdéséről. Az eredmény az, hogy a létrejött szövetségi rend nem annyira amerikai, mint inkább „jugoszláv” típusú (ún. nemzeti-szövetségi rendszer).

Oroszországban az állam mindig egyszerre volt a reformok tárgya és alanya. Sőt az állam volt a reformok célja is. Már ez is elegendő magyarázat arra, hogy tevékenysége nem korlátozódhatott az „instrumentum” szerepére. Az állam létezésének semmi más célja nem volt, mint önmaga. Ezért Oroszországban bármiféle reform csak olyan mértékben volt életképes, amilyen mértékben egybevágott a bürokrácia érdekeivel. Ha ez nem így volt, vagy elvetették a reformot, vagy ellenkezőleg, olyan mértékben volt kénytelen radikalizálódni, hogy elkerülhetetlenül forradalomba torkollott.

Reform mínusz állam Oroszországban mindig egyenlő a forradalommal.

Azonban nálunk maga a forradalom is restaurációt jelentett, mivel végső soron ismét létrehozta ugyanazt a bürokráciát, melyet előzőleg megsemmisített. (Oroszországban a „revolúció” a szó eredeti jelentése szerint értendő: körkörös visszatérést, ciklusok váltakozását jelenti. Felfelé haladó mozgás ez a mélybe vezető lépcsőn. Jövő és múlt nálunk egy és ugyanaz.)

Napjainkban tanúi lehetünk még egy, a bürokrácia kiirtására tett kísérletnek, és újra csak arról győződhetünk meg, hogy a régi bürokrácia (pártokrácia) helyét az új demokratikus bürokrácia foglalja el. Mivel elvetettük a forradalmi alternatívát, egyetlen út maradt: elkerülhetetlen, hogy a bürokrácia csoportjait bevonjuk a reformfolyamatba. Ez pedig nem is annyira felemás teszi a reformokat, mint inkább az adott bürokrati-

kus csoportok érdekeinek immanens részévé, az ő érdekeikből fakadó reformokká.

Általában véve az orosz modernizációk (történjenek akár forradalom, akár reformok formájában) legfőbb paradoxona az, hogy minden sikeres reformnak velejárója ugyanannak a rendszernek a látens restaurációja, amelyből a reform kiindult. Azokban az esetekben, amikor a reformokat nem kísérte politikai restauráció, a reformok egyszerűen kudarcba fulladtak.

A szenátustól a Legfelsőbb Titkos Tanácsig

Legnagyobb sajnálatunkra fennáll a veszélye, hogy Jelcin mostani reformjai sikeresek lesznek.

Úgy tűnhet, hogy a „tekintélyelvű modernizáció” fogalmát alkalmazni az orosz reformtradíciókra talán nem teljesen korrekt, éppúgy, mint a „tekintélyuralmi rendszer” megjelölés. A tekintélyuralmi rendszer feltételez egy világosan kifejezett alanyt (egy „szerzőt”, a reformot végrehajtó szubjektumot). Ugyanakkor az oroszországi modernizációk inkább bürokratikusak voltak, mint tekintélyelvűek. A bürokrácia nem egyszerűen a reformok „hajtószíja” volt, hanem ezek közvetlen résztvevője is, ami amortizálta a felülről érkező impulzusokat, félreformokká alakítva őket.

Úgy gondolom, éppen emiatt szerencsésebb a „bürokratikus modernizáció” megjelölést használni. Ez a fogalom nem is annyira a reformok kivitelezésének módját jellemzi, mint inkább azt a sajátos jelenséget, hogy a reformok természetükből fakadóan tulajdon ellentétükbe fordulnak át, azaz nem eredeti, eltervezett (transzcendens) formájukban írja le ezeket a reformokat, hanem a bürokrácia belső érdekei, ill. a nemzeti érdekek prizmáján keresztül.

Ezt a fogalmat bevezetve lehetőségünk nyílik új módon értelmezni az orosz történelem összes ún. sikertelen reformját. Tulajdonképpen mi-
ben is állt sikertelenségük? Abban, hogy mindig felemásak voltak, és eredményük mindig eltért attól, amire az előzetes tervek irányultak.

A bürokrácia szempontjából viszont ugyanezért emiatt kellene ezeket a reformokat sikeresnek tekinteni. Hiszen a bürokráciának időről időre sikerült saját érdekeinek megfelelően terelnie ezeket a reformokat, amivel egyúttal ellenreformokká is változtatta őket. Ezek az „ellenreformok” azonban soha nem jelentettek visszalépést, ellenkezőleg, beépítették magukba azon reformok bizonyos elemeit, melyeket egyébként elutasítottak. Ebben az összefüggésben érdekes a Péter cár által létrehozott kormányzó szenátus későbbi sorsa. Péter életében – aki egészen rendkívüli egyéniség volt –, a szenátus csupán a „tekintélyelvű modernizáció” végrehajtója, az uralkodói akarat közvetítője volt. Péter halála után a tekintélyelvű modernizációt felváltotta a „bürokratikus modernizáció”. Intézményi szinten ez úgy tükröződött, hogy a szenátus fokozatosan egy – bizonyos értelemben magát az uralkodót is helyettesítő – oligarchikus testületté vált.

A trónöröklési válság idején (I. Péter nem hagyott maga után egyenesági leszármazottakat) ez a kormányzó bürokrácián belüli oligarchikus tendencia tetőfokára hág:

létrejön az ún. Legfelsőbb Titkos Tanács hét taggal, közöttük a legfontosabb szereplő pedig Alekszej Mensikov. Ugyanakkor kísérlet történik az abszolút cári hatalom korlátozására (a külföldről hazahívott Anna Ivanovna részvételével).

Úgy vélem, ez a séma tökéletesen alkalmazható B. Jelcin és az elnöki apparátus viszonyának további alakulására.

Bizonyos értelemben Jelcin kedvezőbb feltételeket teremtett ezen változat számára, mint I. Péter. Jelcin reformtevékenységének legfőbb paradoxona az, hogy miközben megalapozta a tekintélyelvű kormányzást, ő maga (érthető okokból) nem vált egy Péterhez mérhető, rendkívüli személyiséggé. Ilyen körülmények között egy tekintélyuralmi elven működő gépezet, melyből hiányzik az igazi, tekintéllyel rendelkező vezér, nem más, mint a bürokratikus oligarchia táptalaja.

Senki előtt nem titok, hogy Jelcin már régóta a közvetlen környezetéből kikerülő befolyásos csoport hatása alatt áll. Lehetséges, hogy az országban a színpalak mögött valójában már ma is egyfajta oligarchikus kormányzás folyik. Ugyanígy elképzelhető, hogy ez a politikai vezetésben tapasztalható tendencia a jövőben eljuthat addig, hogy létrejön egy a Legfelsőbb Titkos Tanácshoz hasonló testület (például szolgálhat a francia Direktórium, vagy, ha úgy tetszik, saját Politbúrónk a pangás idejéből). Ebben az esetben Jelcinre talán az „új Brezsnyev” szerepe jutna, hiszen már csak formálisan lenne államfő, feladta

legfeljebb az lenne, hogy a kormányzó oligarchia titkos ügyleteihez asszisztáljon.

Sémánk értelmében tehát kimondhatjuk, hogy a „tektélyelvű modernizációt” már ma kezdi felváltani a „bürokratikus modernizáció”. Ennek a fordulatnak leglátványosabb jele a reformok viszonylagos sikere, nevezetesen az, hogy a bürokrácia elfogadja ezeket a reformokat. Pontosan ezért írtam az imént, hogy Jelcin reformjai, sajnos, sikerrel fenyegetnek. A „siker” ugyanis esetünkben egyelő a reformok ellenreformmá, restaurációvá válásával.

A testületi kormányzási formára való áttérést intézményi szinten nemcsak az új demokratikus bürokrácia jelenléte teszi lehetővé (mindenekelőtt az elnöki apparátus szervezetében), hanem Oroszország szövetségi (illetve kváziszövetségi) berendezkedése is. Nincs kétségem afelől, hogy a Szövetségi Tanács fokozatosan át fog alakulni az Oroszországi Föderáció elnökére erőteljes nyomást gyakorló oligarchikus hatalmi intézménnyé.

Egy további lehetséges változat: a hatalom nyílt átadása a Szövetségi Tanácsnak, mint a parlament legstabilabb testületének – akár az elnöki poszt mint olyan megszüntetésével összekapcsolva. Ebben az esetben ugyanaz vár ránk, ami az egykori Jugoszlávia fennállásának utolsó éveiben történt, ahol az elnök szerepét gyakorlatilag a Szövetségi Elnökség töltötte be.

FORDÍTOTTA LACZHÁZI ARANKA

J E G Y Z E T E K

1. 1864-ben létrehozott és 1917-ig működő helyi nemesi önkormányzati szervezet. – A ford.
2. Az orosz önkényuralom nemcsak a törvénykezési, de a bírói hatalmat is kisajátította, ami az orosz jog egy majdnem egyedülálló képződményében jut kifejezésre: az ügyészség intézményében. A nyugati joghagyománytól eltérően az ügyész nálunk nem annyira a vád hivatalos képviselője volt a peres eljárás folyamán, hanem egy az uralkodó által kirendelt felügyelő. Jogi fogalmakkal szólva, az ügyész vélemelte azok bűnösségét, akik felett felügyeletet gyakorolt – ez a felügyelet pedig az egész társadalomra kiterjedt (az ügyész gyakorlatban nemcsak felügyelt, de kegyelmet is gyakorolt, ítéleteket hozott, stb., stb). Péter cár, aki bevezette az ügyészség intézményét, „az állam szemének” nevezte az ügyészt. A végrehajtó és bírói hatalom kentaurja volt ő, a társadalom „örök vádlója”.

- Az oroszországi ügyészségi tradíció csúcspontját Andrej Vinszkij és a sztálini perek jelentették, ahol az ügyész vádja a priori bírói ítéletté is vált. A bűnösség vélelmét nem a bolsevikok találták fel ...
3. Meglepő az egybeesés: Mihail Poltoranin az 1993. októberi események idején (azaz a parlament megsemmisítésének pillanatában) ugyanennek az Államtanácsnak a gondolatát veti fel az elnöknek, mint egy olyan intézményét, mely, az ő szavaival szólva, „majd kiengedi a gőzt”.
 4. Vö. Guillermo O'Donnell: „Delegáló demokrácia.” 2000, 1995 december. – A ford.
 5. Rettegett Iván az országot két részre osztotta, és a közvetlen irányítása alatt álló területen – ez volt az opricsnyina – igyekezett megfosztani a bojárokat minden gazdasági és politikai hatalomtól. – A ford.

Gergely Ágnes

HORROR

Zöld párdúc selyemtapadása,
a zsebkés csukladozva bámul.
A Szellem kémcső-torka cseppenként
eltelik az álmodó mosolyától.

Még nincs hajnal, mégis orgona szól.
A bolyongót egy szerelmespár elkíséri
a szekér nélkül zörgő utakon.
Kétoldalt mennek, pedig nem is kéri.

Egy ablakból kifeszül a lepedő.
Lebeg, még nem vetítik rá
a pontos iránymutatást.
Csak annyit: „Tengerfenék. Kyklad.

A láda azonnal megérkezik. Addig
kapaszkodj, amibe tudsz.
Kapaszkodj a falba.
Zárójel: (Hozzátok ide, élve, halva.)”

Elmozdulni. Talán nem késő.
A sportpályára, vissza. Nagypám érthetetlen,
lassú kertjébe. Pillangónak, bárminek.
Nem kell, hogy bárki értse.

A polcon egy százéves csésze
grafittalan, híg dörrenése.

RÁCZ PÉTER

ELSŐSEGÉLY NÉMET MÓDRA

vigyük a levegőre
vetkőztessük rétegesen
fektessük saját álmaira
pólyáljuk útmenti szakadékba
szorítsunk engedetlen gyermeket a mellére
fület öblögtessük kedvesnővérrrel
részesítsük kenetek élvezetében
mellőzzük az uralkodó felfogást a szabadidő szuverén felhasználásáról és
haladéktalanul vigyük moziba vagy stadionba hogy fájdalmát nagy
tömegek előtt leplezhesse meggyarapított lelkierejét osszuk meg
magunkkal háláját utasítsuk vissza a természetbe vagy továbbítsuk a
városlakóknak akik közé szerencsétlen vagyis emberi módon magunk is
tartozunk lépéseink gangokon visszhangozzanak és nézzük megértéssel a
konyhában felajánlkozó nő remegő kezét amivel cigarettáját próbálja
elnyomni pontot tesz az i betűre a feldúcolt lakás homályába szinte reggel
van még megjárta a boltot óvodát és az előző partnerével vagyis fél meg
bíz magam sem tudja miből

AZ ÚJ LAKÓ

A napok ritmusát megváltoztatja,
amikor betoppan a hódítás agara.
A park felől jön, amelynek végében,
hetek óta látom, lovak legelnek.
Minden fűszál sorra kerül,
közben megszárad a széttaposott
csiga és az eső kicsalta giliszta.
Felpuffad a tóba úzótt sebesült nyest
teste.

Az új lakó:

Fehér gyolccsal elfüggönyözött szobája mélyén
azt hiszem, táncolni fog. Gyereklány-vonásait
elrejt a szakadatlan figyelem görcse.
Nevetni nem tud, ezért háta mögött
megmosolyogják, így félnek tőle.
Alapos és lassú, emiatt
sosem eszik, de bőröndjében
mankót rejteget, hogy felajánlhassa,
ha majd szükségem lesz rá. A termés
betakarítására csak napjai maradnak, ezért
segítségemet kéri. Mintha megajándékozna
valamivel, amiről tudom: már az enyém,
mégis csalódással tölt el
birtokbavétele.

Robert Musil Esetlen történetek

A LÉGYFOGÓ PAPIR

A *tangle-foot* légyfogópapír körülbelül harminchat centiméter hosszú és huszonegy centiméter széles. Sárga, mérgezett ragacsréteg fedí; egyébként kanadai termék. Ha egy légy rátelepedik – nem különös mohóság folytán, hanem inkább megszokásból, minthogy már amúgy is annyian odatelepedtek –, eleinte csupán mindegyik lábacskaájának külső, megroggyant ízével feneklik meg a felületén. Egészen halovány, viszolyogtató érzés ez; mint mikor homályban vakoskodik az ember, s csupasz talpával rátoppan valamire, ami még semmi egyéb, mint valamely puha, meleg, rejtelmes ellenállás, de mégis már olyasmí, amibe lassanként leszivárog a borzalmas emberi erő. Ilyenkor mintha egy tenyérre ismernénk, mely ott terpeszkedik valahogy, és mind élesebben kirajzolódó öt ujjal markolásra gémberedik. Persze mindannyian büszkén felszegik fejüket, mint a gerincsorvadásos betegek, akik óvakodnak az árulkodó emberi mozdulatoktól, vagy mint a rozzant, vén katonák (és kissé ó-lábúan, mint mikor keskeny hegygerincen egyensúlyoz az ember). Őrzik tartásukat, erőt gyűjtenek, magukba szállnak. Pár pillanat múlva már döntöttek is: elkezdnek – ki-ki ereje szerint – zümmögni és ágaskodni. Ádáz igyekezetük addig-addig tart, míg csöndre nem inti őket a kimerültség. Akkor lélegzetvételenyi szünet következik, majd újabb kísérlet. A csöndespihenők azonban egyre hosszabbodnak. Ők meg csak ácsorognak ott, s én érzem, milyen tanácstalanok. Talpuk alól émelyítő gőzök gomolyodnak föl. Nyelvük úgy kattann s tapogatózik kifelé, mint egy apró kalapács. Koponyájuk barna és szőrös, mint egy kókuszdió. Mint megannyi emberi forma néger bálvány. Előrehajolnak és hátrahőkölnek végképp összegubancolódtott lábacskaikon; térdük meg-megroggyan, majd fölhogadnak, mint olyan emberek, akik számtalan úton-módon iparkodnak megmoccantani egy túl nehéz terhet. Tragikusabb látvány ez, mint a munkásoké; embertelen erőfeszítésük sportszerű indulata valódiabb, mint Laokooné. És akkor bekövetkezik az örökké egyformán furcsa pillanat: a jelen másodperc ólmos parancsa diadalt arat a lét összes hatalmas, huzamos ideig tartó érzeményén. Az a pillanat ez, amikor a hegy-mászó az ujjába nyilalló fájdalomtól önként elernyeszti markát, amikor az eltévedt emberi pára lekuporodik a hóba, mint egy gyermek, amikor az üldözött emberi préda – csahosok perzselő gyűrűjében – megtorpan a futásban. Nem bírnak többé elrugaszkodni a talajtól, kiszusszannak, kissé megkódnak; ebben a pillanatban egészen emberiek. Szabad testrészüik táján mindjárt megcsípi őket; följebb, a combjuk tövében, vagy potrohuknál, vagy a szárnyuk csücskén.

Mihelyt átevíckéltek a lelki holtpontra, s kisvártatva újfent harcba szállnak az életükért, már megfellekettek egy hátrányos helyzetben, s mozdulataik görcsös hullámokat vetnek. Ilyenkor nyújtott hátsó lábbal felkönyökölnek, szíves-örömet feltápáskodnának. Vagy gubbasztanak a földön, kiegyenesedve, ki-nyújtott karral, mint azok a nők, akik hasztalan bogoznák ki kacsóikat egy férfi szoros ökleiből. Vagy hasmánt fekszenek, fejfel-karral előredőfődvé – mint aki orra bukott futás közben –, s már csupán arcukat tartják magasra. Az ellenség azonban soha nem tesz semmit; csak begyűjti elkeseredett, megbódult pillanataikat. Valami Semmi, valami Bármí szippantja be őket. Olyan lassan, hogy alig bírjuk követni; a végén – ha elközelgett az utolsó benső összeomlás – többnyire egy villámgyors mozdulatot látni. Ekkor hirtelen összezsugorlanak, orra buknak, lábukat testük alá gyűrve; vagy oldalra dőlnek, összes lábukat kirugasztva; gyakorta úgy is potrohukra rognak, hogy lábuk hátrafelé evez. Így fekszenek ott. Mint lezuhant repülőgépek, melyeknek egyik szárnya az égbe bök. Vagy mint döglött lovak. Vagy a kétségbeesés mozdulataival. Vagy mint akik alszanak. Másnap olykor még fel-felvirrad némelyik, egyik lábával gyámoltalanul tapogatni kezd, vagy megzörrenti szárnyát. Ez a mozgás néha-néha átseper az egész mezőn; ekkor kissé még mé-

A novellák a szerző *Gesammelte Werke* VII. kötetében (*Nachlass zu Lebzeiten*) jelentek meg (Rohwolt Verlag, 1978).

lyebbre süppednek a halálba, valahányan. És csak testük oldalán, a lábcsőkevény tájékán, ott dereng valami csillámló, icipici szerv. Az még sokáig él. Ki-be, ki-be. Azt lehetetlen észrevenni nagytó nélkül. Olyan, mint egy parányi emberi szem, mely szakadatlanul kinyílik és lecsukódik.

TUD-E NEVETNI EGY LÓ?

Egy tekintélyes pszichológus írta le ezt a mondatot: „...az állatok ugyanis nem ismernek mosolyt és nevetést”.

Hát hadd bátorkodjam elmesélni, hogy én egyszer láttam egy mosolygó lovat. Eleddig úgy véltem: lépten-nyomon, napjában megfigyelheti akárki; nem is merem előhozakodni vele. De ha ez ilyen ritkaságszámba megy, akkor szívesen elmondom, töviről hegyire.

Nos, a háború előtt történt; lehetséges persze, hogy a lovak azóta nem nevetnek többé. A ló egy nádkerítéshez volt kötözve, mely egy parányi udvart övezett körül. Tűzött a nap. Sötétkékben úszott az ég. Bársonyosan enyhe szellő fújdogált, noha februárt írtunk. És – szemben ezzel az isteni kényelemmel – minden emberi nyájasság hiányzott a tájból: egyszóval Róma környékén tartózkodtam, egy földúton, a városkapuk előtt, a város peremének sűrű lapályai és a lassan kibontakozó paraszti Campagna-vidék határövezetében.

A ló is Campagna-ivadék volt: fiatal és filigrán, arányosan zömök testalkat, semmi póniszzerűség; de egy megtermett lovas úgy illegett volna a hátán, mint egy felnőtt a babaszéken. Egy siheder legény kapargálta drótkéfével. Sörényére rásütött a nap, hónaljában enyhe csiklandást érzett. Amde egy lónak, úgy mond, négy hónalja van, s ezért talán kétszer olyan csiklandós, mint egy ember. Aztán meg ez a ló – úgy rémlett – combjainak belső felületén egy-egy különösen érzékeny ponttal rendelkezett, s valahányszor ott megérintették, képtelen volt visszafojtani a nevetést.

Már mihelyt messziről megsejditette a vakarókefét, hátraszegte a fülét, nyugtalanná vált, pofájával oda-odakapdosott volna a fiúhoz, és – ha igyekezete kudarcot vallott – kimutatta a foga fehérjét. A vakaró azonban vidáman menetelt tovább, csíkról csíkra; a húscimpák mögül most egyre fehérebben virított elő a fogsor, a fülek mind szorosabban simultak a koponyatetőre, s a lovacska hol az egyik, hol a másik lábára állt.

Majd hirtelen fölnevetett. Vicsorgatta a fogait. Orra hegyével – amilyen hevesen csak bírta – igyekezett eltaszítani a fickót, aki csiklandozta; szakasztott úgy, ahogy ezt kézzel tenné egy cselédlány; de eszé ágában sem volt harapni. Közben egyszersmind szeretett volna megfordulni, szerette volna egész testével távolabb tessékelné a fiút. Csakhogy az megőrizte fölényét. S mihelyt a kaparókefével hónaljajtájékhoz ért, a ló nem bírta tovább fegyelemmel, semmiképp nem bírta. Irgett-forgott, toporgott, tetőtől talpig megbor-zongott, s egészen ínye tövéig fölronta fogsora fölé az ajaklebenyt. Aztán másodpercekig pontosan úgy viselkedett, mint egy olyan ember, akit annyira csikálnak, hogy nevetésre már nem futja erejéből.

Kétkedő, tanult barátunk diadallal említhetné, hogy lám-lám, a lónak mégsem sikerült nevetnie. Az ellenvetésre így hangzik a válasz: annyi csakugyan igaz, hogy kettejük közül az istállólegény volt az, aki nyeríteni kezdett a nevetéstől. Úgy tűnik, valóban csak ember képes arra, hogy nyerítsen a nevetéstől. De ennek ellenére a kettő szemlátomást összhangban játszódott, s amint megint előről kezdték, még csak kétely árnyéka sem férhetett ahhoz, hogy a ló is nevetni akart, s már előre várta, mi következik.

Az állat képességei iránti tudós kétely tehát arra korlátozódik, hogy a ló vicceken nem tud nevetni.

BIRKÁK, MÁS SZEMMEL

A birka történetéhez: az ember manapság ostobának tartja a birkát. Isten azonban szerette őt. Az embereket – újra meg újra – a birkákhoz hasonlította. Isten egészen tévedésben volna?

A birka lélektanához: fennkölt állapotok látható alakja az arcon nem különbözik gyökeresen az ostobaság külalakjától.

Síkság Róma környékén: Hosszúkás tekintetük és kecses koponyájuk volt, mint a vértanúknak. Fehér

bundájukon a fekete zokni és kapucni: halálhoz szító férfiakra és fanatikusra emlékeztetett. Ajkuk – miközben a rövidre nyírt, gyér fűvön matatott – idegesen remegett, és egy fölgerjedt fémhúr hangját permettette a földre. Ha hangjuk kórossá forrott össze, énekük olyan volt, mint főpapok panaszos zsolozsmája a domban. De ha csoportosan zendítettek dalra, akkor énekük női, férfi- és gyermekkórusra szakadt. Meg-megemelték és le-leszállították hangjukat, lágy hajlítások közepette. A nyáj egy sötétben vándorló karavánra emlékeztetett, melyre minden második pillanatban rá-ráhull a fény. Ilyenkor a gyermekek hangjai egy örökké vissza-visszatérő dombon csendültek fel, míg a férfiak a völgyben lépegettek. Ezerszer gyorsabban gurult át énekükön nappal és éjszaka; halála felé korbácsolták a földet. Olykor föl-fölgaskodott egy magányos hang, vagy elhanyaglott és lebukott az örök kárhozatra. Irahjuk fehér karikáin megkettőződtek az ég felhői. Ősi katolikus állatok ők, az ember vallásos követői.

Még egyszer, délszaki tájon: Közöttük kétszer olyan magas az ember, mint egyébként, és úgy bök az ég felé, mint egy hegyes templomtorony. Talpuk alatt barnállt a föld; a fű pedig: csupa odakörmölt szürkészöld csík. A nap súlyos fényben ragyogott a tengerszínén, mint valami ólomtükörben. Olyannak tűnt minden halászbárka, mint Szent Péter idejében. A délszaki fény ugródeszkeként vetítette az égre a tekintetét, és rikító sárgán és fehéren ömlött a tengerbe, mint a bolyongó Odüsszeusz napjaiban.

Mindenütt: Ha ember közelít, a birkák félénkek és ostobák; már ismerik a fennhéjázás ütlegeit és kődobásait. De ha az ember nyugodtan megáll, és a messziségbe réved, megfélemednek róla. Ilyenkor összedugják fejüket, és – úgy tízen, tizenöten – sugárkoszorút alkotnak, középpontban súlyosodó, kövér fejükkel, és gerincük más színű sugaraival. Koponyájuk tetőcsontját szorosan egymásnak feszítik. Így állodogálnak, s a sugárkerék órákig meg se moccan. Úgy tűnik, nem akarnak semmi mást érezni, csak a szelet és a napfényt, és homlokuk között a végtelenség másodpercnyi dobbanását, mely kalapál a vérben, s úgy terjed koponyáról koponyára, mint rabok kopogása a börtönfalakon.

KÖKOAG, AZ ÓRIÁS

Ha e kis elbeszélés hőse – mert semmi kétség, hős volt ő! – felgyűrte ingujját, két kar hámlott ki öltözéke alól, két olyanféle csenevész kar, mint egy játékkora kondulása. A nők ugyan nyájasan méltatták értelmi képességeit, ám mégis másokkal „jártak”; bárha amazokról nem emlékeztek meg hasonlóan nyájas szavakkal. Csupán egyetlenegy tekintélyes szépség méltatta őt – mindenkinek roppant ámulatára – mélyebb érdeklődésre; ez a szépség szeretett bájosan rámosolyogni, közben pedig meg-megvonta a vállát. És miután a becenevek választása terén tapasztalható apró ingatagsága, mely többnyire egy szerelmi viszony kezdetét jellemzi, véget ért, így ajnározta hősünket: „Mókuskám!”

Ő ezért az újságokból csak a sportrovatot olvasta el, a sportrovatból is leglázásabban az ökölvívás híreit, az ökölvívás hírei közül pedig legszívesebben a nehézsúlyúakról szóló tudósításokat.

Élete nem volt boldog; de fáradhatatlanul kereste a módját, hogy s mint edződhetnék erős férfiúvá. És minthogy ahhoz nem volt elegendő pénze, hogy belépjen egy sportegyesületbe, meg a sporttevékenységben amúgy is – újabb felfogás szerint – nem a test megvetett talentumait, hanem az erkölcs és a szellem diadalát kell értékelni, tártalanul kutatta a megedződés módozatait. Nem volt szabad délután, melyet ne arra használt volna, hogy lábujjhegyen sétákat tegyen. Ha úgy vélte, hogy látatlanul tartózkodik egy szobában, melyek a balján feküdtek, vagy épp megfordítva. Szelleme a vetkőzésben és öltözésben olyan feladatot látott, melyet a legeslegfáradtságosabb módon kell megoldani. S mivel az emberi test minden izom párcaként egy ellenizmossal rendelkezik, úgyhogy az egyik nyújtózkodik, miközben elernyed a másik, vagy elernyed, miközben a másik nyújtózkodik, sikerült is – minden egyes mozdulatával – megteremtenie a legelképesztőbb nehézségeket. Nyugodtan állíthatjuk, hogy jobb napjaiban két tökéletesen idegen emberi részből állott, s e két rész szakadatlanul harcot vívott egymással. Ha egy ilyen fölöttébb okosan szervezett nap után elérkezett a lefekvés ideje, egyszerre újból szétfeszítette összes izmát, melyet csak – így-úgy, akárhogy – uralma alá hajthatott. Ilyenkor úgy feküdt saját izmaiban, mint egy darabka idegen hús egy ragadozó madár karmai közt. Aztán bágyadság szállta meg, a markoló mozdulat szorítása megenyhült, és függőlegesen álomba zuhintotta. Szükségszerű is volt, hogy hősünk ilyen életmód mellett legyőzhetetlen erőre kapott. De még mielőtt ez bekövetkezett volna, vitája támadt az utcán, s amúgy istenesen elagyabugyálta őt egy kövér szivacsnyi embertömeg.

Ennek a kárhozatos harcnak lelke látta kárát. Hősünk soha többé nem volt olyan, mint annak előtte, és sokáig kétségesnek tűnt, egyáltalán képes-e elviselni egy minden reménységtől megfosztott életet. De

ekkor segítségére sietett egy nagy omnibusz. Véletlenül szemtanújává vált ugyanis, miként gázolt el egy óriási omnibusz egy atletikus testalkatú fiatalembert, és ez a baleset – ámbár végzetes az áldozat számára – a mi emberünknek egy új élet kezdetét szolgált. Az atlétát (mint reszeléket vagy almahéjat), úgymond, kihámozták a létezésből; ezzel szemben az omnibusz a kínos érintés után csupán kisodródott oldalra, majd megtorpant, és száz szemmel pilácsolt hátrafelé. Szomorú látvány volt, emberünk azonban egykettőre felmérte saját esélyeit, és belebújt a győztes fémdobozba.

Nos, így állt a helyzet, s ettől az órától fogva így is maradt: hősrünk – amikor csak kedve szottyant – tizenöt pfennigért belemászhatott egy olyan óriás testébe, mely elől minden sportember, kénytelen-kelletlen, félreugrott. Az óriást Kökoagnak hívták. Ez annyit jelenthetett: Közkedvelt-Omnibusz-Atléta-Gyülekezet; hiszen ha manapság valaki még mesés élményre vágyik, nem szabad túl aggályosan okoskodnia. Hősrünk fenn üldögélt tehát az omnibusz tetején; olyan magasnak rémlett, hogy hirtelen el is veszítette irgalmát a törpék iránt, akik odalent nyüzsögtek a járda porában. El se tudta képzelni, hogy ezeknek mi beszélőnivalójuk lehet egymással. Örült, ha látta, hogy szedik a lábukat a riadalomtól. Úgy rontott rájuk, ha az úttestre léptek, mint egy bulldog a verebekre. A bádogtetejű, csinos magánautókra, melyek azelőtt folyton megfélemlítették előkelőségükkel, most, önnön romboló erejének tudatában, körülbelül olyan fennhéjázással tekintett le, mint ahogy egy ember, késsel a kezében, megjárta tekintetét egy baromfiudvar kised csirkepéldányain. És ehhez egyáltalán nem volt szükség nem képzelőerőre. Csupán logikusan kellett gondolkodni. Hiszen ha igaz (mint mondják), hogy a ruha teszi az embert, akkor miért ne tehetné meg ugyanezt az omnibusz is? Úgy öltjük fel vagy sajátítjuk ki roppant erejét, mint ahogy más felölt egy páncélinget, vagy vállára akaszt egy puskát; és ha a lovagi hősiesség összeegyeztethető egy páncélinggel, akkor miért ne volna párosítható egy omnibusszal? Vagy vedd a világtörténelem nagy, kirobbanó erejű figuráit: vajon esendően gyöngé, a hatalom kényelmes adományaitól elpuhult testük volt-e rettentő hatásuk gyökere, vagy talán éppen az a hatalmi apparátus tette őket sérthetetlené, amellyel körülbástyázták magukat? És mi lehet – tűnődött a mi emberünk, vadonatúj gondolatainak közepén trónolva –, mi rejtőzhet a sport összes nemesemberében, akik udvaroncként hízelgik körbe az ökölvívás, futás és úszás királyait, az ügynöktől és edzőtől kezdve egészen addig az emberig, aki kihordja a véres vödörket, vagy vállára kanyarítja a fürdőköpenyt; a régi asztalnokok és pohárnokok e kortárs utódai vajon önmaguknak vagy egy idegen erő sugárzásának köszönhetik-e személyes méltóságukat? Látjuk, emberünket egy baleset szellemi erővel itatta át.

Nos, ettől fogva nem tűnődött a sporttal, minden szabad percét omnibuszozásra fordította. Egy átfogó érvényességű vonalbérletről álmodozott. Ha megvalósította álmát, és nem harapott fűbe, nem lapították össze, nem gázolták el azóta, és nem pottyant le egy fáról, vagy nem kötött ki az örültekházában, akkor még ma is bérletével omnibuszozik. Noha... noha egy ízben nem bírt ellenállni a kísértésnek, s útjaira meghívta egyik barátnőjét is. Azt remélte, hogy az méltányolja majd a szellemi férfiszépségét. Ekkor egy aprócska parazita kukkant ki az óriási testből, vastag bajusza páros hegyével. Néhányszor pimaszul rámosolygott hősrünk barátnőjére, az pedig alig-alig észrevehetően viszonzta a mosolyt. Sőt amikor a parazita leszállt, még siettében véletlenül meg is érintette a nőt, s úgy tűnt, valamit a fülébe súg, miközben lovagián mindenkitől bocsánatot kér. Hősrünk fortyogott a dühtől. Szívesen rávetette volna magát a versenytárs szeretőjére, de amilyen kicsinynek tűnt amaz az óriás Kökoag mellett, olyan magas és széles volt ő az omnibusz belsejében. Hősrünk tehát ülve maradt, s csak később halmozta el szemrehányásokkal barátnőjét. De, nini, noha beavatta gondolataiba a nőt, az nem viszonzta a bizalmát ezzel: Nem érdekelnek az erős férfiak, én az erőtől duzzadó omnibuszokat csodálom!... hanem egyszerűen tagadott. Tagadott.

Ettől a szellemi árulástól fogva, mely a nő csekélyebb értelmi merészségével magyarázható, hősrünk kissé ritkította omnibuszútjait, s ha mégis felkerekedett, akkor mellőzte a női kíséretet. Halványan megsejtette a férfisors igazságát, amit a mondás így fogalmaz meg: Az erős egyedül a leghatalmasabb!

A JELLEM NÉLKÜLI EMBER

Manapság ugyancsak lámpással kell keresni a jellemeket; s az ember ráadásul (valószínűleg) még nevetségessé is teszi magát, ha fényes nappal égő lámpással jár-kel. Pedig én éppen egy olyan ember történetét szeretném elmondani, akinek örökké gondjai támadtak a jellemével, sőt mi tűrés-tagadás, egyáltalán nem is volt jelleme, soha. Bár... bár néha megkörnyékez a gyanú, hogy esetleg csak én nem ismertem fel idejében jellemének mérvadó vonásait, s hogy végül is ő olyasmi volt, mint valami úttörő vagy nagy előd.

Gyermekkorunkban szomszédok voltunk. Ha ő alkalmasint elkövetett egy apró csíny azok közül, melyek oly gyönyörűek, hogy az ember óvakodik szóvá tenni őket, édesanyja nagyokat sóhajtott, minthogy a kiosztott ütlegek igencsak kifárasztották. – „Te kajla” – fakadt ki –, „nincs benned egy szemernyi jellem! Jaj, mi is lesz belőled!” – Komolyabb esetekben azonban az apaúr tanácsára volt szükség, s ilyenkor aztán a dorgálás bizonyos szertartásosság s komoly méltóság színét öltötte; a jelenet iskolai ünnepélyhez hasonlított. Barátomnak először is saját kezűleg egy nádpálcát kellett előszednie, azt átadta a magas számlaügyi tanácsos úrnak; ez az alkalmatosság főhivatásban a ruhanemű porolására szolgált, és a szakácsné felügyelete alatt állott. A művelet végeztével a fiúnak meg kellett csókolnia az apai kezét, s – hálából a fenyítésért – bocsánatért kellett esedeznie, hogy gondot okozott drága szüleinek. Barátom azonban fordítva csinálta. Ő a megrovás előtt jajveszékelt és könnyögött bocsánatért, s rimánkodását cifrázta ütéstől ütésig. Mihelyt azonban vége szakadt a fenyítésnek, meg se mukkant többé, arca kékesvörös színben izzott, nyeldekelt a nyálát s a könnyeit, és lázas dörzsöléssel igyekezett eltüntetni megbántott érzelmeinek nyomait. – „Nem is tudom, nem is tudom – dohogott ilyenkor az apa –, mi lesz ebből a rakoncátlan gyerekből; egyetlen árva jellemvonása sincs az ebadtának!”

Látható, a mi ifjúkorunkban a jellemet olyasminek tekintették, amiért az embernek üteg jár, noha nem is rendelkezik vele. Ez az eljárás, úgy tűnt, némileg igazságtalan. Barátom szülei azt állították – miközben jellemet követeltek, s tél-túl, kivételesen, magyarázattal is szolgáltak –: a jellem fogalmilag ellentéte a rossz bizonyítványnak, iskolakerülésnek, a kutyafarokhoz kötözött lábosoknak, a tanítás alatt folytatott fecsegésnek és játszadozásnak, a megakadt beszédnek, szétszórt emlékezetnek és az ártatlan madaraknak, melyeket egy aljas lövés csúzlíjával leterített. De mindezek természetes ellentéte mégiscsak a büntetéstől való rettegés, a felfedezéstől való félelem volt, s a lelkiismereti kínok, melyek megbánással gyöttrik a lelket, melyet épp akkor érzékelt, ha a dolog fonákul sülne el. Nem volt hiba ebben; jellemnek azonban nem jutott hely, nem maradt tevékenységi tér, a jellem fölösleges volt. És mégis jellemet kívánt tőlünk a világ.

Lehet, hogy kiokosodhattunk volna abból, amit az apa a fenyítések közben, mintegy magyarázatként, barátomnak felkínált; ilyesmit füstölgött: „Hát nincs benned egy csöppnyi büszkeség, fiam!!” –, vagy: „Hát hogy lehet ilyen aljasan hazudni!!” – De meg kell mondanom, még ma is nehezemre esik elképzelni, hogyan legyen valaki büszke, miközben fölpofozzák, vagy hogyan adjon kifejezést büszkeségének, miközben letérdelgetik. Düh, igen, az elképzelt; de azt meg éppenhogy takargatnunk kell! És ugyanígy áll a hazudozással is; hogyan hazudjon az ember másként, ha nem aljasan? Mondjuk, netán: ügyefogyottan? Ha eltöpreng az ezen, még ma is úgy tűnik, mintha annak idején legszívesebben azt követelték volna tőlünk, fiúktól, hogy hazudjunk őszintén. Ez azonban valamiféle kettős számítást takart. Először is: ne hazudj; aztán meg: ha már hazudsz, akkor legalább ne csalárd módon. Lehet, hogy felnőtt bűnözők képesek efféle különbségtételre, hiszen a bírósági tárgyalótermekben folyton különös elvetemültség gyanánt róják terhükre, hogy büntetteiket hidegvérrel, szándékosan és megfontoltan követik el; de ez fiúkkal szemben mégiscsak túl igényes követelmény. Félek, én csupán azért nem árultam el olyan szembeötlő jellemhiányt, mint a barátom, mert én nem részesültem olyan gondos nevelésben.

Az összes, jellemünket hiányoló szülői verdikt közül még azok tűntek a legvilágosabbnak, melyek a jellem sajnálatos hiányát azzal a figyelmeztetéssel kapcsolták össze, hogy arra majd később, férfikorunkban lesz égetően szükségünk. „És még egy ilyen mamlasz akar férfivá válni!?” – dörrent a fenyegetés. Ha eltekintünk attól, hogy ez az *akarati* dolog nem látszott egészen világosnak, annyi mégiscsak bizonyosnak rémlett, hogy a jellem valami olyasmi, amire csak később lesz szükségünk; akkor meg minek, már most, ez az eszeveszett készülődés? Pontosan ez volt az, ami nekünk is szöveget ütött a fejünkbe.

Bár tehát barátomnak annak idején nem volt jelleme, hiányolni mégsem hiányolta. Ez csak később történt, s úgy tizenhat-tizenhét esztendőskorunkban vette kezdetét. Ekkor kezdtünk színházba járni és regényeket olvasni. Barátom agyát, mely jóval fogékonyabb volt a művészet csalóka csábításaira, mint az enyém, ekkor kerítette hatalmába a városi színházak áskálódó figurája, az érzékeny családapa, a hősszerelmes, a mulatságos hetvenkedő, sőt az ördögi szalonkígyó és a bűvös-bájos naiva színpadi alakja. Ettől fogva csak hamis hanghordozással beszélt, de egy csapásra a német színpadokon látható összes jellemet magán hordozta. Ha megígért valamit, soha nem tudtuk, vajon hősként vagy intrikusként nyertük-e el becsület-szavát. Megegett, hogy mondandóját alattomosan kezdte, és őszintén végezte, vagy épp fordítva. Zsémbe-sen fogadott minket, a barátait, majd hirtelen egy világfi nyájas mosolyával kínált helyet és csokoládéparánnyal; vagy atyaián megölelt, s közben kilopta zsebünkéből a cigarettát.

De mindez nyilván ártatlanság volt a regényolvasás hatásaihoz képest. A regényekben a legfurcsább magatartásformák vannak megírva, számtalan élethelyzetben. A nagy bibi csak az, hogy a mi élethelyzeteink prései soha nem egészen egyeznek azokkal, amelyekből a regények szóbeli és tettebeli megoldásai kise-

githetnének bennünket. A világirodalom olyan óriási üzlethálózat, amelyben lelkek millióit ruházzák fel a finomság, harag, büszkeség, szeretet, gúny, féltékenység, nemesség és aljasság kellékeivel. Ha egy imádott nő lábbal tiporja érzelmeinket, rögtön tudjuk, hogy egy bájosan-kárhóztató pillantással kell őt rendre utasítanunk; ha egy gazember kínozza egy árvát, tüstént tudjuk, hogy egyetlen csapással földre kell őt hemperítenünk. De mit tegyünk, ha az imádott nő közvetlenül azután, hogy lábbal tiporja érzelmeinket, bevágja orrunk előtt szobája ajtaját, úgyhogy bájosan-kárhóztató pillantásra idő sem marad? Vagy ha az árvát kínozó gazember és miközöttünk egy értékes poharral megterített asztal terpszkedik? Verjük be tán az ajtót, hogy egy gyöngéd pillantást vethessünk a lyukon át? Vagy netán gondosan szedegessük le a drága poharakat, mielőtt megbotránkozott csapásra lendítjük ökleinket? Az efféle valóban fontos helyzetekben mindig cserbenhagyja az embert az irodalom; lehet, hogy csak néhány száz esztendő múlva lesz könnyebb a dolgunk, ha még több betű áll majd papíron.

Egyelőre azonban mindig egyenesen furcsa és kellemetlen helyzetbe sodródik az olvasott jellem, ha valamilyen úgynevezett élethelyzet tornyosul eléje. Egy kövér tucat megkezdett mondat kényszerítené, tétován fölfont szemöldök vagy ökölbe szorult kéz, dühös elutasítás és zakatoló mellkas; ugyan egyik sem illik pontosan az alkalomhoz, és mégis: egyik sem volna teljesen elhibázott. A száj szögletében egyszerre megélnékül és lebiggyed egy vonás, a homlok sötét redőkbe rándul és ragyogó sugarat röpít, a szem egyidejűleg szemrehányólag kidülled és szégyenkezve beapad: és ez fölöttébb kellemetlen, hiszen az ember, úgy mond, kölcsönösen fájdalmat okoz önmagának. Végül aztán gyakran csak az a közismert rángatózás és nyeldeklés sül ki az egészből, mely átterjed ajakra, szemre, kézre és torokra egyaránt, sőt esetenként olyan hevesen döngeti az egész testet, hogy az úgy forog, mint egy csavar, mely elveszítette az anyacsavart.

Barátom ekkortájt ébredt rá, mennyivel kényelmesebb volna, ha saját jellemét ölténé magára egyetlen jellemcsoportként; el is döntötte, hogy keresésére indul.

De nyomban új kalandokba bonyolódott. Esztendők múlva láttam őt viszont; ügyvédi pályára lépett. Szemüveget viselt, szakállát leborotválta, és halkán beszélt. – „Csodálkozol?” – faggatott. Nem tagadhattam, valami arra ösztökélt, hogy lényében keressem a választ. – „Úgy nézek ki, mint egy ügyvéd?” – kérdezte. Nem, ezt nem vonhattam kétségbe. Magyarázkodott: „Az ügyvédek egészen különös módon pillantanak ki csípőtőjük mögül; más ez, mint az orvosok tekintete. Az is elmondható, hogy minden mozdulatuk és szavuk hegyesebb és csípősebb, mint a teológusok kerekded és dohogó beszédmodora. Úgy különböznek tőlünk, mint egy hírlapi tárca egy szentbeszédtől, egyszóval, amilyen kevésbé röppen egy hal ágról ágra, olyan mélyen merülnek el az ügyvédek abba a közegbe, melyet soha nem tudnak elhagyni.”

„Hivatásbeli jellemvonás!” – szóltam. Barátom elégedettnek mutatkozott. – „Nem volt ám az olyan egyszerű – fűzte hozzá. – Kezdetben Krisztus-szakállt viseltem; főnököm azonban ezt megtiltotta, mondván, ez nem illik egy ügyvéd jelleméhez. Erre egy festő szokásait utánoztam; s amikor ezt is megtiltották, egy szabadságos tengerész példájához igazodtam.” – „De minek, az istenért?” – tudakoltam. – „Mert, persze, védekeztem az ellen, hogy elfogadjam egy hivatás jellemvonásait – felelte. – De az a szörnyű, hogy ez alól nincsen kibúvó. Szó se róla, vannak ügyvédek, akik költőkre hasonlítanak, s ugyanúgy vannak költők, akik egy zöldségárusra emlékeztetnek, s viszont zöldségárusok, akik meg filozofikus koponyát hordanak a nyakukon. De mindegyikük mintha egy üvegszemre emlékeztetne, vagy egy fölragasztott álszakállra, vagy egy rosszul összenőtt sebre. Nem értem, miért, de nem így van, csakugyan?” – Elmosolyodott a maga módján, s alázatosan hozzáfűzte: – „Mint tudod, nekem még csak személyes jellemvonásaim sincsenek...”

Emlékeztettem őt a sok-sok színészi szerepre. – „Ó, az csak ifjú ábránd volt! – sóhajtott hosszasan. – Ha az ember férfivá válik, még nemi, nemzeti, állami, földrajzi és osztályjelleg is kap, jellemzi őt a kézírása, tenyérvonalai, koponyaformája, sőt még a születése pillanatában pislákoló csillagok állása is jellemző rá. Ezt én sokallom. Soha nem tudom, melyik jellemvonásomnak adjak igazat.” – Ismét szelíd mosoly ült ki az arcára. – „Szerencsére van jegyesem, s ő azt állítja, hogy egyáltalán nincsen jellemem, mert házassági ígéretemet még nem váltottam be. Éppen azért fogom elvenni őt, mert romlatlan ítélőképességét nélkülözhetetlennek tartom.”

„Ki a jegyesed?”

„Melyik jelleget érted?... Ó, tudod – vágta ketté a mondatot –, ő mégis mindig tudja, mit akar! Eredetileg egy bájos, gyámoltalan kislány volt – már régóta ismerem –, de közben rengeteget tanult tőlem. Utálja, ha hazudok. Ha reggel nem időben indulok a hivatalba, azt állítja, hogy én soha nem leszek képes eltartani egy családot. Ha képtelen vagyok eleget tenni egy könnyen tett ígéretemnek, ő figyelmeztet, hogy ilyet csak egy gazfickó tesz.”

Barátom újra fölnevetett. Akkoriban még szeretetreméltó ember volt, és mindenki barátságos mosollyal tekintett le rá. Senki nem gondolta komolyan, hogy valaha is sokra viheti. Már külső megjelenésében idegenkedést keltett, hogy – mihelyt megszólalt – testének minden porcikája más-más helyzetbe zök-

kent. Szeme oldalra gurult, hónalja, keze és karja ellenkező irányba siettek, s legalább az egyik lába úgy kezdett rugózni térdben, mint egy levélmérleg. Mint említettem, akkoriban még szeretetre méltó ember volt, szerény, félték, tisztelettudó; és néha mindennek ellenkezője is, de az ember – már csupa kíváncsiságból is – megőrizte iránta rokonszenvét.

Amikor viszontláttam, saját autóval közlekedett; oldalán az az asszony, aki immár árnyként követte; tekintélye nőttön-nőtt, befolyásos állással rendelkezett. Nem tudom, miként lépett rá erre az útra. De annyit gyanítok: összes titka abban állt, hogy kikövéredett. Ijedt, mozgékony arcának se híre, se hamva. Pontosabban: létezett még, de besüppedt a vastag hústakaró alá. Szemei – melyek egykor, ha valamilyen csínytet követett el, oly megindítóan csillantak, mint egy szomorú kis majom szemei – voltaképpen nem veszítették el benső ragyogásukat; de a magasra polcolt, pufók arc fölött örökké fáradtságosan fordultak oldalra, s ezért valami gögösen elgyötört kifejezéssel csücsültek helyükön. Mozdulatai *bensőleg* még mindig körbe-körbe kerengtek, de a felületre érve, a tagok forgóiban és az ízületekben mintegy mozgáscsillapító zsírpárnákban haltak el, s ami a felszínre buggyant, az nem volt egyéb, csupán fakó szófukarság és irigy-merev nyelvadagolás. És ilyenné változott maga az ember is. Lidércesen imbolygó szellemét szilárd falak és vastag meggyőződések állták körül. Olykor még fel-felvillant benne egy-egy ötlet; de ezek a szikrák nem borították fénybe többé az embert. Csak lövések voltak: azért adta le őket, hogy sikert arasson vagy elérjen egy bizonyos célt. Voltaképpen sokat veszített korábbi önmagából. Mindaz, amit mondott, tizenkettő egy tucat vélemény volt, bárha egy tucat romlatlan, megbízható áru. Múltját pedig úgy emlegette, mint ahogy ifjúkori bohóságokat hoz szóba az ember.

Egy ízben sikerült ráterelnem figyelmét régi beszédtemánkra, a jellem kérdéseire. – „Az a meggyőződésem, hogy a jellem fejlődése a hadviseléssel függ össze – taglalta tömör mondatokban –, és ezért jellem manapság az egész világon már csak a félvadak között létezik. Mert aki kézzel és gerellyel kezében harcol, annak szüksége van rá, különben hoppon marad. De melyik mégoly szilárd jellem képes fölvenni a versenyt páncélcocsikkal, aknavetőkkal és mérgezgáz-felhőkkel!? Ezért ma nem jellemekre van szükségünk, hanem fegyverekre!”

Nem akadékoskodtam. Csak azt furcsállottam – ezért is bátorkodom rögzíteni ezt az emléket –, hogy miközben így papolt, s én megkövülten bámultam őt, folyton az az érzés kerületgett, hogy igenis, még benne lakozik a régi ember. Főlagaskodott benne, az eredeti alak húsos, terebélyesebb álarca mögött. Annak tekintete sütött át az új tekinteten, annak szava az ő szavain. Dermesztő tapasztalat. Közben még láttam egyszer-egyszer, s minden alkalommal megisméltődött ez a benyomásom. Kétség sem férhet hozzá, hogy – ha szabad így mondanom – szívesen az ablakhoz lépett volna még egyszer; de ebben megakadályozta valami.

FORDÍTOTTA BÁTHORI CSABA

ID. ALEXANDRE DUMAS

Mihail Lermontov Mcíri*

Megízlelvén a méz egy cseppjét,
azon nyomban meghalok.

KIRÁLYOK KÖNYVE I.

1.
Még néhány éve ott, ahol
Zubogva partot ostromol
S egymást öelve fut tova
A gyors Arágvá és Kura,
Kolostor állt. A hegy felől
Még most is látni messziről
A rombadőlt bejáratot
S az ősi csúcsos templomot.
De bent a boltívek között
Tömjén ma már nem füstölög,
Az Éghez senki nem eseng,
És esti énekszó se zeng.
Egy elfelejtett, félhalott
Óreg csősz él csupán ma ott,
És néha-néha pusztá, zord
Romok közt söpri még a port
A sírokról. Egy kriptabolt
Kövén ott él a hősi múlt,
S hogy hajdan egy grúz cár megunt,
Terhes hatalmát, kis honát
Oroszországnak adta át.
És áldott égi béke szállt
Le Grúziára! Bizton állt,
Virult a kertek tenger,
S védelmezőn ott állt vele
Az új barát hű fegyvere.

2.
Egyszer Tiflisz felé hozott
Egy ősz orosz tábormokot
A háború véletlene.
Fogoly kisgyermek volt vele:
Hatéves múlhatott csupán,
S a gyötrelmes, nagy út során
Beteg lett. Ám a szenvedés
Atyáinak nagy szellemét
Nevelte benne: mint a nád,
Oly gyöngye volt, de ajakát

Panaszra nem nyitotta ki.
Az étel nem kellett neki,
S bár bírhatatlan kínja volt,
Szívében büszke dac honolt,
És csöndben, bátran haldokolt.
Egy szerzetes sajnálta meg:
Az árva, elkínzott beteg
A békés hajlékként emelt
Falak közt gyógyulásra lelt.
De felvidulni nem tudott:
Előbb mindenkitől futott,
Bolyongott árván, egyedül,
Kutatva rendületlenül,
Hogy merre van Kelet – szívéit
Kínzó honvágy szaggatta szét.
Majd lassanként hozzászokott
A rabsághoz. Kedvet kapott
A nyelvhez is, keresztet kért,
És Krisztus szent hitére tért,
Hívén: megnyugszik élete,
Ha szerzetesként éli le.
Ám esztendő se múlt talán,
Egy késő őszi éjszakán
Eltűnt. A heglánc oldalát
Sötét erdő ölelte át.
Három napig reménytelen
Keresték, majd a végtelen
Határban eszméletlenül
Találták, mint akit belül
Halálos kór emészt. Sovány
És sápadt volt; látszott, korán
Bevégni csöndes életét.
Akkor meglátogatta őt
A szerzetes. De hasztalan
Rimánkodott minduntalan,
A kérdésekre nem felelt;
Sokáig szótlannul figyelt,
Majd ráemelte két szemét,
És hosszan, hosszan így beszélt:

* Mcíri grúz nyelven „nem szolgáló szerzetes” jelent, amolyan „novícius”-félét. (Lermontov megjegyzése)

Az elbeszélő költemény már többször is megjelent magyarul, A cserkesz fiú címmel, többek között Galgóczy Árpád fordításában is. Most a műfordítás erősen átdolgozott-javított, új változatát közöljük.

3.

„Azért jöttél, hogy vétkemet
 Most végre meggyónjam neked.
 Lehet, hogy könnyebb lesz szívem,
 Ha bánatát kiönthetem.
 De bajt nem hoztam senkire,
 S az apró dolgok tengere
 Figyelmet úgysem érdemel,
 A lelkem meg hogy mondjam el?
 Fogolyként éltem. Életem
 Rövid volt és veszélytelen,
 Mégis, lett volna csak fele,
 De harcban éltem volna le!
 Egy vágy tüzelt, egy drága cél,
 Csak egy – de izzó szenvedély:
 Mint féreg mart, mely bennem él,
 S a zárda szűk celláiból
 Csodás világba csalt, ahol
 Csatákban edzett harcosok
 Tanyáznak, mint szabad sasok
 Felhőkbe nyúló szirtfokon.
 Ó, hány homályos hajnalon
 Gyötört e vágy! Sok bánatom,
 Hulló könnyem nevelte őt,
 S most íme, ég és föld előtt
 Bevallom! Mást nem mondhatok,
 És nem kérek bocsánatot.

4.

Öreg! Sokan mondták nekem:
 Te menttetted meg életem.
 Minek? ... Komor magányban él
 A fáról elsodort levél,
 Homályos kolostorfalak
 Közt szívem gyermekszív maradt,
 De egyszer sem mondhatta szám
 E két szent szót: apám, anyám.
 Te azt remélted, jó öreg,
 Hogy ezt az édes két nevet
 Majd elfelejtem itt. De nem:
 Együtt születtek ők velem.
 Másnak házája, háza van,
 Testvért ölelhet boldogan,
 De senkim nem maradt nekem,
 Még sírjukat sem ismerem!
 Ezért egy nyugtalan napon
 Megesküdtem: nem hullatom
 Hát könnyemet, addig megyek,
 Amíg csak forró keblemet
 Oly szívre nem szoríthatom,
 Mely ismeretlen is rokon.
 S most eltemettem álmomat,
 Lidércfény volt, az is marad,
 És én is árva rab vagyok,
 Így éltem, és így is halok.

5.

Nem rémít engem a halál:
 A sír mélyén nyugtot talál
 A szenvedés – de fáj nekem,
 Hogy ily korán kell életem
 Bevégeznem... hisz ismered
 Az ifjú, féktelen szívet
 Dobogató ábrándokat,
 Gyűlölt s szerelmes társakat,
 Vagy elfelejtetted talán,
 Mit éreztél a vár fokán,
 Amint friss szél zilálta szét
 A napsütötte rét fűvét?
 A lőrésnél, amely mögött
 Olykor vihartól üldözött
 Galambként bújt a mélybe le
 Egy messzi ország gyermeke?
 Te vén vagy, ősz az üstököd,
 Kihűlt az ég fejed fölött,
 S szerelmi vágyad sincs ma már,
 De éltél! Mit feledni kár,
 Megadta mind az Ég neked –
 Mondd, tőlem mért tagadta meg?

6.

Kíváncsi vagy, mit láttam én
 Ott kint, a nagyvilág ölén?
 Virágzó, tarka réteket,
 Morajló erdőekkel fedett
 Dombok derűs, vidám raját,
 Hol szél dalolta víg dalát.
 Láttam sötétlő sziklasort,
 Amit könyörtelen sodort
 Ketté az ár – hiába volt
 A vágyuk, hasztalan feszült
 Ölelni karjuk, szállt, repült
 Az évek végtelen sora,
 S nem egyesülnek már soha.
 Tudtam, mit érezhetnek ők,
 Az ég adott hozzá erőt!
 És láttam hegygerinceket,
 Álomszerű vad bérceket,
 Mikor tündöklő reggelen
 Fölöttük lenge füst terem,
 S a végtelen kék légen át
 Láttam bárányszőnyeg hadát,
 Amint, míg búcsúzott az éj,
 Rohantak Napkelet felé,
 Mint messzi földről érkezett
 Fehér vándorsereg.
 A messzeségben könnyű köd
 És gyémánt hómezők fölött
 Az ősz Kaukázus örködött.
 Nem értem én azóta sem,
 Mitől vidult fel úgy szívem,

De azt súgta egy hang felém,
Hogy egykor ott születtem én,
És lassan így világosult,
S lett egyre fényesebb a múlt.

7.

Atyáim háza tűnt elém,
S a völgy, amelynek hűs ölén
Pihent a szétszórt csöpp aul;
És hallatszott, amint alul
Az ismerős pásztorkutyák
A vágató ménes zaját
Ugatták túl. A ház előtt,
Ha holdas, csöndes este jött,
Komor képpel tucatnyi vén
Ült körbe tornácunk kövén,
S övükben hosszú törhüvely
Csillant... És úgy vonultak el
A régi képek, mint csodás
Mesébe illő látomás.
Hát még apám! Úgy állt elém,
Szemében úgy tüzelt a fény,
Akárha most is élne még,
S alakján megfeszült a rég
Felejtett harci öltözék...
Idéztem két nővéremet,
Szemük fényét, beszédüket,
S az édes esti éneket,
Mely ott csendült bölcsöm felett.
A hegyszoros mélyén sekély
Patak futott; a partszegély
Aranyhomokján ért a dél,
Amíg csicseregő fecskehad
Cikázott nyári ég alatt,
S esőt jelezve mind a két
Szárnyuk gyors hullámokhoz ért.
Majd házunk békés tűzhelyét
Idéztem, melynél víg beszéd
Folyt arról sok-sok esten át,
Hogy éltek régi daliák,
Mikor még szebb volt a világ.

8.

Kiváncsi vagy, mit tettem én
Ott kint, a nagyvilág ölén?
Éltem, s e pár felhőtelen
Csodás nap nélkül színtelen,
Sivár lett volna életem.
Már rég kíváncsiság gyötört,
Hogy lássam, hogy virúl a zöld
Határ, milyen pompás a Föld,
S hogy tudjam, börtön vagy talán
Igaz szabadság várna rám.
Egy késő, szörnyű éjszakán,

Mikor gyáván egymás után
A puszta földre hulltatok,
S az oltárhoz simultatok,
Megszöktem. Ó, megérted-é,
Mi hajtott úgy a vész felé;
Szemem zord felleget lesett,
Kezem villámot kergetett.
Mondd, mit kínálhattok ti fel
E szent barátságért, amely
Rövid bár, mégis összetart
Kavargó szívet s bőszt vihart?

9.

Soká futottam, s nem tudom,
Hová. Keserves útamon
Egy csillag sem világított,
De éji harmatillatot
Hozott a szél, mely átcsapott
Elkínzott, gyöngye keblemen.
Én csak futottam szüntelen,
S az ájuláshoz is közel
Magas fűben rejtőztem el.
Láttam: nem üldöz senki sem.
Elült a vész. A végtelen
Sötét ég és a föld között
Hosszú fehér csík ütközött,
S azon, mint csipkés fellegek
Derengtek messzi, kék hegyek;
Sokáig mozdulatlanul,
Szótlán feküdtem ott. Alul
A völgyben egy sakál csaholt,
És sírt, mint egy gyerek. A hold
Egy kígyó síma pikkelyén
Csillant, de mégsem féltem én,
Hisz épp oly kúsó, rejtező
Rab voltam ott, akárcsak ő.

10.

A mélyben, sziklás part alatt,
Vihartól duzzasztott patak
Zúgott a néma csenden át,
Felizgatott tömeg zaját
Idézve. Értettem szavát,
Az ezredéves ős vitát
A víz s a vad kövek között;
A zúgás hol erősödött,
Hol elcsitult; fejem fölött
Madárdal szólalt, s Napkelet
Ragyogni kezdett; hűs szelet
Hozott a reggel, száz virág
Álmos levél és nyirkos ág
Figyelte ébresztő zaját,
És itta édes illatát...
Körülnéztem: nem titkolom,

Megbénított a borzalom;
Egy feneketlen szakadék
Szélén feküdtem: fent az ég,
Alattam hullám üldözött
Bősz hullámot; sziklák között
Kanyargó, lépcsős út futott
A dörgő ár felé, de ott
Csupán az Ég kiátkozott
Gonosz sátánja járhatott.

11.

Köröttem édenkert virult.
Ezernyi dús növényre hullt
Az égbolt könnye: álmatag
Örökzöld lombú fák alatt
Megannyi friss szőlőlevél
Között vidáman bújt a szél,
S a harmatos, kövér szemek
Mint pompás, drága ékszerek
Függtek, s félénk madárcsapat
Repült le rájuk néhanap.
Megint a földre dőltem én,
S megint figyelni kezdtem én
A halk, szelíd varázslatot:
A sok bokor úgy suttogott,
Mint hogyha ég és föld ezer
Titkát mesélte volna el.
A természet minden neszét
Hallhattam ott. Csak egy beszéd
Nem ért e szent órán oda:
Az ember gögös szózata.
Mindaz, mit ott érzett szívem,
Feledve rég, de szívesen
Mesélnék róla néked itt,
Hogy újra éljek egy kicsit.
Azon a fényes reggelen
Az égbolt oly felhőtelen,
Oly tiszta volt s olyan derült,
Hogy még a légen átrepült
Angyalt is láttam volna tán!
E messzi, mély kékség után
Vágytam, de akkor már reám
Vadul tűzött a déli nap,
S elűzte színes álmomat.

12.

Szomjazni kezdtem, és a mély
Meder felé, a meredély
Porlepte, sziklás oldalán
Elindultam. Léptem nyomán
Egy-egy kötőmb meg-meglazult,
Hangos robajjal mélybe hullt,
S a hullámok közé merült.
Ilyenkor görcsösen feszült

Tíz ujjam egy-egy vékony ág
Tövére, ám az ifjuság,
Ha láncát tépi, tette kész –
Vésszel, halállal szembe néz!
Amint leértem, keblemet
Hűvös fuvallat csapta meg,
S kiszáradt szájjal győztesen
A víznek estem. Hirtelen
Halk éneket s léptek zaját
Hallottam – megrettenve hát
A parti dús bokrok mögé
Rejtőztem, és a hang felé
Néztem – egy grúz lány hangja volt.
A lány oly édesen dalolt,
Oly könnyed és oly egyszerű
Volt ez a dal, s annyi derű
Csilingelt benne! Így ma csak
Barátot várva hangzanak
Szelíd, szép, hűséges szavak.
Azóta is, amint a táj
Fölé leszáll az esthomály,
E lányka láthatatlanul
Nekem szerelmes dalt dalol.

13.

A grúz lány, korsóval fején,
Sietve jött a part felé.
A keskeny ösvényen jövet
A gömbölyű, csupasz kövek
Közt meg-megcsúszott, s halk, vidám
Kacaj csendült fel ajakán.
Szegényes, egyszerű ruhát
Viselt, és hosszú fátyolát
Kerek vállán vetette át.
Arcát s mellét a nyár heve
Aranyszín árnyal vonta be;
A két szemében annyi szűz
Titok, boldog szerelmi tűz
Lángolt, hogy lüktető fejem
Megszédült. Félig részegen
Figyeltem, ám felzaklatott
Agyamba már el nem jutott,
Csak néhány csendes csobbanás,
Majd könnyű nesz... és semmi más.
Amint e mámor véget ért,
S kábult fejembe visszatért
A vér, a lány már messze járt:
A lépte könnyed volt, szilárd,
S bár terhét hordva csendesült,
Mint nyárfá, úgy ringott s feszült!
A part mentén, hová fakult
Sziklák homályos árnya hullt,
Mint hű pár, két kunyhó lapult:
Az egyikük fölött ezüst
Zsinórként kigyózott a füst.

Ma is kísért még halk zaja,
Amint kinyílt ajtaja,
S nyomban be is zárult megint!
Ó, ezt a vágyat, ezt a kínt,
Tudom, te úgysem értheted!
De kár is volna értened –
E percről minden képzetem
Egyszerre haljon meg velem!

14.

Nehéz, fárasztó volt az éj,
Ledőltem hát. Szememre mély,
Derűs álom hullt csendesen.
S álomban ismét megjelent
A kedves, ifjú grúz leány.
És újra édes, furcsa vágy
Nyilallt át fáradt keblemen.
De sóhajtottam, s hirtelen
Felébredtem. A földre már
Magasról hullt a holdsugár,
S egy felhőt tündökölt be csak,
Mely prédát lesve hallgatag
Osont a sápadt hold után.
Sötét és csendes volt a táj;
De messze, halk erdők felett,
Ezüstös rojtokkal szegett
Havas hegylánc büszkélkedett,
S a víz mormolt a part tövén.
A kis kunyhóban lent a fény
Kigyúlt, s ellobbant nesztelen...
Így lobban el halk éjfelen
Az égbolt fénylő csillaga!
Lementem volna én oda,
De féltem... tudtam, nem lehet,
Más cél tüzelte lelkemet:
Hazámba jutni – és ezért
Az éhség szülte szenvedést
Legyűrtem. Kételyek között
Némán elindultam, de jött
Az est – a bokrok s fák mögött
Eltűntek mind a nagy hegyek,
S már nem tudtam, hová megyek.

15.

Amerre léptem, mindenütt
Tövisbokor s vad inda nőtt,
Mit olykor két dühödt kezem
Hiába tépett: végtelen
Sötét őserdő vett körül,
S a bokrok és cserjék mögül
Ezernyi szem meredt reám
A rémes, késő éjszakán.
Szédültem, reszketett a szám;
A fákra kezdtem kúszni, ám

Amerre ellátott a szem,
Csak erdő volt, más semmi sem.
Szívemre gyilkos csend borult;
Lerogytam, s mint a tébolyult
A földet martam, nyers rögét
Patakozó könnyem mosta szét...
De hidd el, embertől segílyt
Nem vártam... tudtam, meg se ért,
Csak űzött vad vagyok neki,
Keservem fel nem érheti;
S ha akkor egy keserveset
Kialtok – esküszöm neked,
Kitépem gyöngé nyelvemet!

16.

Te emlékszel: mint kisgyerek
Sosem hullattam könnyemet;
De akkor sírtam. Könnyű volt,
Az erdő látta csak s a hold,
Mely fent az égen vándorolt.
A holdsugár egy elvadult
Rejtett, mohos tisztásra hullt,
Amely köré tömör falat
Húzott az éj. Egyszerre csak
Sötét árny lendült rajta át,
S két szemnek izzó parazsát
Láttam... az őserdők merész
Fia, egy támadásra kész
Hatalmas párdúc tánt elém.
A tisztás barna fővenyén
Ijesztő játékhöz fogott:
Egy véres, nyers csontdarabot
Rágott, s vidáman vinnyogott.
Időnként vad-vérszomjasan
A holdra nézett, s morcosan
Csóválta farkát, – szörzetén
Ezüst színben játszott a fény.
Egy vastag, villásvégű fát
Ragadtam gyorsan – rajta hát!
Szomjú szívem harcot kívánt
És vért... igen! S bár más irányt
Jelölt ki szánalmas sorom,
Most mégis biztosan tudom:
Otthon se lettem volna én
Utolsó, gyáva kis legény.

17.

Vártam. A vaksötéten át
Az ősi ellenség szagát
Megérezvén előbb megállt,
Majd meglapult a szörnyeteg.
Fülemben most is itt remeg
A vérfagyasztó vinnyogás!
Az első nagy rugaszkodás

Szörnyű halált ígért nekem...
 De gyorsabban sújtott kezem.
 Útésem biztos volt s kemény.
 Az ág a vad párduc fején
 Hatalmas, mély sebet ütött.
 Amaz, mint ember, felnyögött,
 És elterült. – Ám újracsak,
 Bár vére ömlött, mint patak,
 Magához tért, s könyörtelen
 Birokra indult ellenem.

18.

Reám ugrott, de hirtelen
 Torkába döftem fegyverem,
 S kétszer megfordítottam ott.
 Ő felnyögött, felvinnyogott,
 Utolszor elrugaszkodott,
 S akár egy óriáskigyó
 Körülfont, én meg mint a jó
 Barátot, úgy öleltem át,
 S a harc a földön folyt tovább.
 E percben rémes voltam én,
 Akár a pusztaság ölen
 Felnőtt vadállat; féktelen
 Tűz izzított, a két szemem
 Szikrát lövellt, vad ordítás
 Tört fel belőlem, mintha más,
 Szelídebb hangot, emberét,
 Sosem hallottam volna még,
 Mint hogyha zord farkastanyán
 Születtem volna hajdanán...
 Ám fáradó ellenfelem
 Fulladni kezdett. Mellemen
 Végsőt szorított mérgesen,
 Merev szeméből vészesen
 Utolsót villant még felém,
 Majd teljesen kihúnyt a fény;
 De gyilkosának mint kemény,
 Valódi harcos, ellenállt,
 És úgy fogadta a halált...

19.

A mellemet nézd: látod-e,
 Be sem gyógyult még mély sebe;
 A párduc körmének nyomát
 Őrzöm ma is, de enyhet ad,
 És gyógyító, hűs balzsamot
 Hint rá a föld, ha meghalok.
 Sokáig fel se tűnt nekem,
 Hogy több sebből is vérezem,
 Erőt gyűjtöttem hát, s tovább
 Törtöttem erdőn, sűrűn át,
 De láttam, hasztalan teszem:
 A sorsom tréfát űz velem!

20.

Az erdő véget ért. A nap
 Már útrakelt az ég alatt,
 S kihúnyt a csillagok tüze.
 A fák homályos sűrűje
 Megélenkiült. Lentebb, alul
 Füstölni kezdett egy aul.
 A szél felkapta halk zaját,
 S futott, rohant a völgyön át...
 Figyelni kezdtem, ám a zaj
 A szél nyomán elült hamar.
 És láttam, ismerős a táj!
 Úgy éreztem, szívembe váj
 A döbbenet – hisz szörnyű volt
 Megértenem: hiába folyt
 Olyan sok könnyem, hasztalan
 Reméltem, áltattam magam,
 Mert annyi szenvedés után
 A börtönöm nézett reám.
 Mit értem el hát? Azt talán,
 Hogy most, rab életem nyarán
 Tölgyek susogják el nekem,
 Mitől fosztott meg végzetem;
 Hogy elvigyem síromba itt
 A honvágy vak keserveit,
 Megcsalt reményt és bánatot,
 S a szégyent, hogy sajnáltatok!...
 Még kétség marta lelkemet,
 Reméltem: átkos képzelet
 Lett rajtam úrrá... Hirtelen
 Harang csendült a messziben,
 S mindent megértetett velem...
 Ó, annyiszor hallott harang!
 Hányszor zilálta szét e hang
 Csapongó gyermekálmomat
 A tájról, zord sziklák alatt,
 Ahol családom, népem él,
 Hol vad pusztákon zúg a szél,
 Hol harcba vitt gyors, könnyű mén,
 Hol mindenkit legyőztem én!...
 Erőtlenül és könnytelen
 Hallgattam – úgy tetszett nekem,
 Mint hogyha óriás kezek
 Doronggal vernék mellemet.
 És lassan rádöbentem ott,
 Hogy én többé rég elhagyott
 Hazámba el nem juthatok.

21.

Megérdemeltem sorsomat!
 A büszke mén a rossz lovast
 Ledobja hátáról, s repül,
 Át árkon, bokron, egyedül,
 Míg hazaér... s mit tettem én?
 Szívemben vágy élt és remény,

De ellobbant a gyöngé láng,
 Beteg, vak álom volt s csalárd
 Öröm, hisz rajtam hagyta rég
 Lemoshatatlan bélyegét
 A börtönöm – így élhetett
 A rabságban nevelkedett
 Virág: sápadt s levételen,
 Csak várta, leste szüntelen
 A langyos, éltető sugárt;
 Míg egy jó ember arra járt,
 Megszánta, és kivitte őt,
 Magányos, árva szenvedőt
 A nyirkos cella mélyiből
 Rózsák közé. Mindenfelől
 Ezer gyönyört lehelt a lég,
 De hajnal jött, derült az ég,
 S nem bírta forró sugarát
 A börtön mélyén nőtt virág...

22.

Mint rá, a pusztá ég alatt
 Reám is úgy tűzött a nap
 Kítartón és könnyörtelen.
 Hiába fúrtam esztelen
 A fű közé fáradt fejem,
 A sok kiszáradt sárga gyom,
 Töviseként marva homlokom,
 Mint inda, úgy tapadt körém,
 S a föld tüzet lehelt felém.
 Fent szikrázott a levegő;
 Gomolygó pára tört elő
 A tejfehér sziklák közül.
 A földre mély álom terült,
 Nehéz és dermedt ájulás;
 Csend volt: sehol egy moccanás!
 Harisfütty hangzott volna csak,
 Vagy csobbant volna egy patak!
 Vagy egy vidám szitakötő
 Szállt volna halkán zizező
 Szármán tova... Csak egy fakó
 Kígyó zörgött a száradó
 Harasztban: sárga pikkelyén
 Aranylón csillogott a fény;
 Előbb vigyázva, könnyedén
 Siklott a lány homok felett,
 Aztán megállt, sütkérezett,
 Majd, mint akit tűz érhetett,
 A bokrok sűrűjébe tűnt...

23.

Fölöttem csendes volt s derült
 Az ég. Fehér párakön át
 Két hegynek láttam taraját.
 Mögöttük, mint a bérc hava,

Fénylett kolostorunk fala.
 És lent a két iker-folyó
 Kanyargón, halkán suttagó
 Bokrok közt, csipkés part alatt,
 Akárcsak két ezüst szalag
 Futott vidáman, könnyedén...
 De messze voltam tőlük én!
 Felálltam volna, ám fejem
 Szédülni kezdett hirtelen,
 S kiszáradt, megnémult a szám...
 Halálos álom hullt reám:
 Álomban ott feküdtem én
 Egy gyors folyó mély fenekén,
 Körös-körül az ár dalolt,
 És sejtelmes homály honolt.
 Oly édes volt, oly nyugtató,
 Amint a jéghideg folyó
 Átjárta szomjú keblemet...
 A szívem attól rettegett,
 Hogy véget ér a képzelet...
 A magasban, fejem fölött
 Hullám hullámnak ütközött,
 S hullámkristályon át a nap
 Szórt csillogó sugarakat...
 S a fényben kis halak raja
 Cikázott boldogan tova.
 Az egyik emlékemben él:
 Szelídebb volt a többinél,
 A háta síma hajlatát
 Aranyszín pikkely szőtte át.
 Fölém úszott, a zsenge-zöld
 Szemekben részvét tündökölt,
 S ezüstös hangon üdvözölt...
 A hangja gyöngéd volt, szerény,
 És – el se hittem volna én! –
 Csodákat suttagott felém,
 Majd nyájasan hozzám simult,
 Dalolt, és újból elcsitult.
 Ezt mondta nékem:

– Kedvesem,
 Maradj velem, ne félj,
 A vízben itt öröm terem,
 Nyugalmat nyújt a mély.

Szép hűgaim mind elhivom,
 Táncot lejtünk neked,
 Velük majd megvigasztalom
 Elcsüggedt lelkedet.

Aludj! Ágyat puhát vetünk,
 Hűs fátyol hull reád,
 Csodás álmok közt életünk
 Virul örökkön át.

Hisz nem tudom titkolni már:
 Oly kedves vagy nekem,
 Akár a zúgó, tiszta ár,
 Akár az életem...

Soká, soká feküdtem ott;
 Fülembe halkan mormogott
 Az ár, és egybefolyt velem
 A csöpp aranyhal éneke.
 Elájultam. Kihínyt a fény,
 A lázas, gyöngye agy, szegény,
 Nem győzhetett a test baján...

24.
 Így leltetek végül reám.
 A többit már te is tudod.
 Bevégeztem... Ha akarod,
 Most mindezt elhiszed, s ha nem,
 Hát az se baj, mindegy nekem.
 De fáj, hogy testem, ha kihül,
 Itt porlad el majd egyedül,
 Nem tudja meg, csupán az Ég
 Gyötrelmeim történetét,
 És kárhozott, sötét nevem
 Nem ébreszt gyászt már senkiben.

25.
 Atyám, Ég áldjon... add kezed,
 Az én kezem tüztől remeg,
 Tudd meg, mióta élek én,
 E tűz a szívem rejtekén
 Lobog, de már mindent felélt,
 És átégetve börtönét
 Megint csak annál lel hazát,
 Ki büntetést, gyötrelmet ad,
 Vagy nyugtot nyújtva megbocsát...
 S mindez mit ér? – Hisz meglehet,

Hogy fent, a csillagok felett
 Nyugalmat lel majd szellemem...
 De hajh! – egy percre add nekem
 A messzi, zordon sziklasort,
 Mely gyermekkorom tája volt –
 S nem kell se menny, se végtelen!

26.
 Ha véget ér az életem,
 S hidd el, soká nem vársz velem –
 Házunk mögé vitess, ahol
 Két hófehér akác bokor
 Virult... ott mindig oly sűrű,
 Oly selymesen puha a fű,
 Oly lágy és illatos a szél,
 S olyan aranyló színben él
 A fényben fürdő falevél!
 Ott ássatok majd sírt nekem.
 Az égbolt kéklő-fényesen
 Utolszor tündököl reám,
 És onnan meglátom talán
 A Kaukázus havát! Lehet,
 Hogy egy végső üdvözlő
 Halk szellő szárnyán küld felém...
 Ott majd közelről hallok én
 A régi, drága hangokat!
 S úgy tetszik, izzadt arcomat
 Testvér vagy jóbarát keze
 Vigyázon, féltve törli le,
 Aztán lassan fölém hajol,
 Becéző, halk hangon dalol,
 S hazámról szól az éneke...
 Szívem békével lesz tele,
 S nem mondom átkot senkire."

1839.

FORDÍTOTTA GALGÓCZY ÁRPÁD

Kántor Zsolt

KÁNTOR ZSOLT MEGHALT?

Látni leírni. Ezt Akartam. Csorba Győző, Baka István és Mándy Iván után ki jön? Lényegtelen, esetleges? A kontingencia kedvenc szavam. No meg antendenciák, az előzmények. Hogy az első sejtem, ami kettéosztódott, nem savanyodott meg, mint az elalvó tej-molekula. A trutyimó telihold egyesül a beteg napfénnel, mint Malagant lelke a bányató mélyén, csupa vágyakozás és tömény rosszindulat, bosszúvágy, téboly és bagzasmánia. Legyen az általános apa Dante, aki megérinti az anódot (lásd mellbimbó) és Andante lesz. A kielégülés délsarki miliőbe pakol át, ahol a hegedűhúrra ráfagynak a hangjegyek? Nevezzük inkább szőlőszemeknek vagy megdermedt könnyecseppeknek a használhatatlan neuronokat. Entrópia vagy fagyhalál, ahány ágy, annyi trauma, mondja Anomália Hercegnő, alany a lány, óarany lidérc, Annunciáta anthozoákat hoz. Jó reggelt Anteusz, érintsd meg a mágnest, ó bolhás bálvány, hadd feküdjek melléd a havazásban.

VILÁGSZELLEM

A bábjátékos A Történelem
Kezei között az emberi Nem
S ami múlik az nem idő hanem erő
A negatív tér az örömré nő

A BESZÉD

Nem szabad meghalni. Ne tedd!
Ön-én – reped.
A szó lét, a tett emlék,
ameddig beszélsz, nem félsz.
Aztán a csend, becsukott szem,
föld, kavics, haj. Ennyi a menny.

A VONAL CSONTVÁZA MBZ-nek

Bizony, a hajszál olykor szöges-
dróttá lényegül át, s benővi a fű, a kutyatej,
a láva. Heidegger bácsi szavaival,
a kalkulatórikus gondolkodás ellenszere lehet,
ha mindent megragadunk, és magunkévá teszünk.
Befogadókészségünk elhomályosulása most kontraszt-
reakció, e miatt válik azután (rögtön)
rendkívül élessé. Lények válnak le a meszelt falról,
kilépnek a levegőbe, alattuk tíz emelet
keserűség meg egy repülőtérenk álcázott
forgószínpad. A kulisszák felisszák
a könnyeket.

Faj és történelem (II. rész)

CLAUDE LÉVI-STRAUSS

A nyugati civilizáció helye

A logika szerint még azt sem lehet kizárni, hogy egyetlen kultúra sem képes valós ítéletet mondani egy másiktól, mivel egyetlen kultúra sem képes túllépni saját korlátain, ennél fogva értékítéletei szükségszerűen viszonylagosak lesznek. De nézzünk csak körül: vegyük szemügyre, mi történt a világban az elmúlt száz évben, s valamennyi érvünk semmivé foszlik. A civilizációknak eszük ágában sincs megőrizni azonosságukat. Épp ellenkezőleg, sorban elismerik közülük egyetlenegynek, a nyugati civilizációnak a felsőbbrendűségét. Tán nem saját szemünkkel látjuk, hogy az egész világ fokozatosan átveszi e civilizáció műszaki eljárásait, életmódját, szórakozásait, sőt még a ruhaviseletét is? Ahogyan Diogenész akként demonstrálta a mozgást, hogy egyszerűen csak járt, ugyanúgy bizonyítja e civilizáció felsőbbrendűségét a több ezer névtelen ázsiai kultúra vagy a braziliai és az afrikai dzsungel mélyén élő törzsek egyöntetű és a történelemben példa nélkül álló behódolása e civilizáció előtt. A „fejletlen” országok a nemzetközi találkozókon nem a túlzott nyugatosodásra panaszkodnak, hanem a nyugatosodáshoz szükséges eszközöket hiányolják.

Ezzel elérkeztünk gondolatmenetünk legnehezebb részéhez: ugyanis teljesen hiábavaló lenne az emberi kultúrák egyediségét magukkal e kultúrákkal szemben védeni. Ráadásul egy etnológus rendkívül nehezen tud egy olyan jelenséget valós értékén felmérni, mint a nyugati civilizáció egyetemes elfogadása. Elsősorban azért, mert a történelemben valószínűleg még soha nem létezett világcivilizáció, vagy ha létezett is valami hasonló, akkor is legfeljebb a történelem előtti időkben, amiről viszont gyakorlatilag semmit sem tudunk. Másodsorban: komoly kétségek merülhetnek fel e jelenség tartósságával kapcsolatban. Való igaz, hogy az elmúlt 150 év arról tanúskodik, hogy a nyugati civilizáció egésze vagy egyes kulcsfontosságú elemei – például az iparosodás – az egész világon elterjedtek. Ahhoz sem férhet kétség, hogy a többi kultúrák hagyományos örökségükből csupán a társadalmi felépítményt, azaz a kultúra legkevésbé ellenálló részét próbálják megőrizni, amit azonban a most zajló radikális változások elsöpörhetnek. A folyamat jelenleg is zajlik, és kimenetelét még nem ismerjük. Vajon végül az egész földkerekségen a nyugati civilizáció terjed el, amerikai vagy orosz változatban? Esetleg az iszlám világban, Indiában és Kínában e civilizá-

ció szinkretikus formái jönnek létre? Vagy az ár már apályba fordult, és küszöbön áll a nyugati civilizáció összeomlása, melyet az idéz elő, hogy – akárcsak az őskori monstrok esetében a testet tartó vázszerkezet – már nem tud megbirkózni a mindenén túlburjánzó hatalmas súllyal? Ezen lehetőségek egyikét sem szabad elvetni, ha meg akarjuk érteni a szemünk előtt zajló folyamatot, melynek alakítói, eszközei vagy áldozatai vagyunk.

Először is, nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a nyugati életmód vagy egyes elemeinek átvétele közel sem zajlott olyan spontán módon, ahogy ezt a nyugatiak hinni szeretnék. Az átvétel hátterében nem annyira a szabad választás, mint inkább az alternatívák hiánya állt. A nyugati civilizáció világszerte katonákat állomásoztatott, kereskedelmi állomásokat, ültetvényeket, missziókat létesített; közvetve vagy közvetlenül beleavatkozott a színes bőrű népek életébe; vagy úgy, hogy saját szokásai elterjesztésével gyökeresen felforgatta hagyományos életvitelüket, vagy úgy, hogy beavatkozásával megsemmisítette a helyi életformákat, és semmit nem nyújtott cserébe. A rabságba vetett és szétzillesztett népek ezek után, más lehetőség híján elfogadták a felkínált félmegoldásokat, vagy ha erre nem voltak hajlandók, akkor megpróbálták lemásolni a nyugati megoldásokat, hogy segítségükkel szálljanak szembe a nyugati civilizációval. Ha azonban az erőegyensúly nem ilyen féoldalas, akkor a társadalmak nem hódolnak be ilyen könnyen: világnézetükre ezekben az esetekben sokkal inkább a Brazília keleti részén élő szegény törzs tagjai által tanúsított magatartás a jellemző. Ez a törzs teljes jogú tagjai közé fogadta Curt Ni-muendaju etnográfust, és valahányszor a néprajzkutató visszatért hozzájuk a civilizált világba tett látogatásai után, a törzs tagjait elfogta a zokogás, ha arra gondoltak, hogy milyen kinszenvedéseket kellett kiállnia távol az egyetlen élhető helytől – az ő falujuktól.

De a kérdés fenntartásaink ellenére sem válik értelmetlenné, noha új formában kell feltennünk. Ha a nyugati civilizáció sokat hangoztatott felsőbbrendűségének nem a szabad és önkéntes választás az alapja, akkor esetleg nem e civilizáció életképessége, energikussága tette lehetővé, hogy más kultúrára kényszerítse magát? És ezzel elérkeztünk az alapkérdéshez. Míg a nyugati civilizáció korábbi okok miatt vázolt átvételét még meg lehetett ma-

Az írás első részét előző számunkban közöltük.

gyarázni a közösségek szubjektív magatartásával, az erőkülönbségre ez önmagában már nem ad magyarázatot. Ez ugyanis objektív tény, ennél fogva csakis objektív okokkal magyarázható.

Nem tisztünk, hogy filozófiai fejtegetésekbe bocsátkozunk a civilizációkról; amúgyis köteteket szenteltek már a nyugati civilizáció által hirdetett értékek vizsgálatának. Ezen értékek közül itt csak azokkal foglalkozom, melyeket a legkevésbé vitatnak. Úgy tűnik, két ilyen érték akad: az első – dr. Leslie White megfogalmazását kölcsönvéve – a nyugati civilizáció azon szakadatlan erőfeszítése, hogy növelje az egy főre jutó energiamennyiséget; a második az emberi élet védelmét és meghosszabbítását célzó erőfeszítés. Ezt a második célt némi leegyszerűsítéssel akár az első következményének is tekinthetjük, hiszen a rendelkezésre álló energia abszolút mennyisége egyenes arányban növekszik az emberek egészségével és életének hosszával. A vitát elkerülendő, mindjárt tegyük hozzá, hogy e cél megvalósítását más kísérőjelenségek – például a hatalmas embervesztéssel járó, az egész világra kiterjedő háborúk vagy az egyes emberek és a különböző osztályok energiafogyasztásában mutatkozó egyenlőtlenségek – akadályozzák.

Ha ezeket a megállapításokat elfogadjuk, nyomban nyilvánvalóvá válik, hogy noha a nyugati civilizáció valóban ezt a fejlődési formát választotta – akár azon az áron is, hogy más formákat teljes egészében elvetett –, mégsem ez az egyetlen civilizáció, mely erre az útra lépett. Ősidőktől fogva valamennyi társadalom ezt az utat követte: és a legkorábbi primitív társadalmak, melyeket szívesen hasonlítunk a ma is élő „barbár” népekhez, épp e tekintetben érték el a legnagyobb fejlődést. Az általunk civilizációnak nevezett jelenség zöme még ma is ezeken az eredményeken nyugszik. Még most is azoktól a hatalmas felfedezésektől – mezőgazdaság, állattartás, fazekasság, szövés – függünk, melyek megjelenése arra a korra tehető, amit minden túlzás nélkül újkőkori forradalomnak hívunk. Az utolsó nyolc-tíz évezredben mi csupán finomítottunk ezeken a civilizációs „mesterfogásokon”.

Sajnos, tagadhatatlan tény, hogy néhányan csupán az újabb időkben tett felfedezéseket tekintik az emberi erőfeszítés, intelligencia és képzelőerő termékének, és a „barbár” korszak felfedezéseit hajlamosak a véletlen szerencse számlájára írni, melyekben az emberiségnek nem sok érdeme volt. Ez a rendkívül súlyos és közkeletű tévedés a kultúrák között létrejött kapcsolatok helyes értékelését is akadályozza, ezért elkerülhetetlen, hogy a kérdést egyszer és mindenkorra tisztázzuk.

A véletlen és a civilizáció

Még a legjobb etnológiai szakmunkákban is találkozhatunk azzal a nézetrel, hogy az emberiség valamiféle véletlen folytán, egy villámcsapás vagy bozóttűz nyomán ismerete meg a tüzet; hogy az efféle természeti katasztrófákban megégett vadállatok elfogyasztása döbbsentette rá, hogy ételét főzve is eheti; a fazekasság pedig annak nyomán született, hogy valaki egy agyagdarabot hagyott a tűz közelében. Ezek a nézetek azt sugallják, hogy az emberiség életének hajnalán valamiféle technikai aranykorban élt, mely-

ben a felfedezések épp olyan könnyen elérhetőek voltak, mint a fákon termő gyümölcsök vagy a virágok. Csak a mai korban élő embernek jutott osztályrészül a küzdelem és a robot: és a zsenialitás szikrája is csak a modern korban élő ember fejéből pattanhat ki.

E naiv szemlélet hirdetői képtelenek felfogni, hogy milyen bonyolult, sokrétű még a legegyszerűbb technikai eljárás is. Egy használható közszerszám elkészítéséhez nem elég, ha addig ütünk egy szikladarabot, míg a kívánt méretre hasad. Erre akkor derült fény, mikor először próbálták utánozni az őskorban használatos szerszámokat. A kísérlet – amely közben figyelembe vették ugyanezeket a szerszámkészítési módszereket is, amelyeket egyes bennszülött népek jelenleg alkalmaznak – bebizonyította, hogy ezek az eszközök rendkívül bonyolult eljárások során készültek, melyekhez nem egy esetben előbb valóságos „patintó szerszámokat” kellett készíteni: ellensúllyal ellátott kalapácsot, mellyel szabályozni lehetett az ütés irányát és nagyságát, rezgéscsillapítót, mely megakadályozta, hogy a rezgéstől a kődarab szilánkokra hasadjon. De a szerszámok anyagával kapcsolatos ismeretekre is szükség volt: hol lehet ezeket helyben fellelni, hogyan lehet kibányászni őket, milyen az ellenálló képességük és szerkezetük. És bizonyos testi adottságokra és gyakorlás útján elsajátítható „fortélyokra” is szükség volt. Ezeknek a szerszámoknak az előállításához tehát olyan „liturgiát” kellett kialakítani, mely, *mutatis mutandis*, a fémmegmunkálás főbb ágazatiban használatos eljárásokkal vehető csak össze.

Való igaz az is, hogy a természeti katasztrófák nyomán maradhattak megégett vagy elszenesedett állattetemek, azt azonban már nehezen lehet elképzelni, hogy az ősember ennek nyomán fedezte volna fel a főzést vagy a párolást (hacsak nem egy vulkánkitörés után, ilyesmire azonban csak rendkívül kevés helyen került sor). Márpedig az ételek elkészítésének ezek ugyanolyan bevett módjai az egész földkerekségen, mint a sütés. Mivel tehát a főzést és a párolást csakis valamiféle találmány nyomán ismerhette meg az ősember, ezért nem lehet kizárni azt sem, hogy a sütés eredete is hasonló okokra vezethető vissza.

A fazekasságnál keresve sem találhatnánk jobb példát tételünk szemléltetéséhez, hiszen a közvélekedés szerint nincs egyszerűbb dolog annál, mint edényt formálni egy maréknyi agyagból és tűzben megkeményíteni. Aki így vélekedik, próbálja ki egyszer. Elsőként égetésre alkalmas agyagfajtákat kell találni, és noha már a megfelelő agyagfajta kialakulásához is számtalan természeti feltételnek kell teljesülnie, ez önmagában még mindig nem elegendő, hiszen kellő állagú semleges adalékanyag nélkül semmiféle agyagból nem lehet használható tárolóedényt égetni. Kifinomult mintázási eljárásokra is szükség van, hogy formában tartsák a természetes állapotában elfolyó, képlékeny anyagot, s eközben kell kialakítani az edény alakját is. Nem utolsósorban pedig fel kellett fedezni a megfelelő fűtőanyagot, égetőkemencét, égetési hőfokot és időtartamot, mely keménnyé és vízhatlanná teszi az agyagot, miközben az edény nem reped meg, nem porlad szét, és nem deformálódik. És akkor még mindig csak az agyagedény-készítésről esett szó.

Ezek az eljárások túlságosan bonyolultak ahhoz, hogy a véletlen szerencse számlájára írassuk őket. Ráadásul az

egyes lépések önmagukban hasznavetetlenek, és csak kutatómunkával és kísérletekkel alátámasztott, tudatos és ötletdús kombinációjuk hozhat sikert. A szerencse szerepe tagadhatalan, önmagában azonban semmiféle eredményre nem vezetett volna. A nyugati világ 2500 éve tud az elektromosságról – és ehhez a felfedezéshez kétségtelenül valamiféle véletlen folytán jutott hozzá –, de felfedezése csak azután vezetett eredményekre, hogy Ampère, Faraday és a többiek tudatosan hozzáálltak az általuk kidolgozott hipotézis kiaknázásának. A véletlen szerencse valószínűleg ugyanakkora szerepet játszott az íj, a bumeráng és a fűvőcső feltalálásában, vagy a mezőgazdaságban és az állattartásban alkalmazott eljárások kialakulásában, mint a penicillin felfedezésében, melyhez köztudomásúan szintén némi szerencse útján jutottunk el. Épp ezért körültekintően szét kell választanunk a generációról generációra öröklődő, a mindennapos megfigyelés és gyakorlás útján könnyen átörökíthető technikai eljárásokat és az egyes nemzedékek által kidolgozott találmányokat és újításokat. E felfedezésekhez ugyanis mindig egyéni képzelőerőre és az egyén szakadatlan erőfeszítésére volt szükség. Az általunk „primitívnek” nevezett társadalmakban épp annyi Pasteur és Palissy élt, mint bármelyik másokban.

Később még visszatérünk a véletlenre és a valószínűségekre, de már más szempontból, más szerepben vesszük őket szemügyre: attól óvakodunk, hogy a felfedezések megjelenését egyenesen ezekre a tényezőkre vezessük vissza, egy más összefüggésben felmerült jelenség magyarázatánál azonban a segítségünkre lehetnek. Ez pedig az a tény, hogy noha minden okunk megvan azt feltételezni, hogy a képzelőerő, a találékonyság és a kreatív energia egyenlő mennyiségben oszlik el az emberiség egész története során, mégis e tényezők összjátéka csak bizonyos időszakokban és bizonyos helyeken vezetett el lényegi kulturális mutációkhoz. Tisztán személyes okokkal ezt a jelenséget nem lehet megmagyarázni: egy felaláló csak akkor tud hatni embertársaira, ha egy adott társadalomban az embereknek egy megfelelő száma lélektanilag felkészült a fejlődésre: márpedig ez csak egy sor egyéb – történelmi, gazdasági és társadalmi – feltétel teljesülése esetén valósulhat meg. Ha tehát magyarázatot kívánunk adni a civilizációk fejlődésében mutatkozó különbségekre, akkor oly sok bonyolult és egymással nem összekapcsolható okot kellene figyelembe vennünk, hogy még reményünk sem lenne ezek feltérképezésére – ez a feladat egyfelől gyakorlati okokból lenne megvalósíthatatlan, másfelől elméleti akadályokkal is szembetalálnánk magunkat, mivel a tömeges megfigyelési módszerek használata óhatatlanul zavarokhoz vezetne. Ha ki akarnánk bogozni a számtalan, kusza ok-okozati kapcsolatot, akkor a szóban forgó társadalom egészét (és a környező világot is) olyan átfogó néprajzi vizsgálatnak kellene alávetnünk, mely a társadalom életének minden pillanatára kiterjedne. Még ha eltekintünk is e feladat reménytelen nagyságától, akkor sem árt tudni, hogy azok az etnográfusok, akik egy-egy társadalom mérhetetlenül kisebb szeletét akarták feltérképezni, gyakran azért vallottak kudarcot, mert az általuk vizsgált embercsoportok életében nemegyszer olyan felfoghatatlanul finom változások következtek be, melyeket épp az etnográfus jelenléte okozott. Azt is tudjuk, hogy a mo-

dern társadalmi reakciók felmérésénél használatos leghatékonyabb módszer – a közvélemény-kutatás – egyben módosítja is a közvéleményt, mivel egy korábban nem létező tényezőt vezet be: tudatosítja az emberekben saját véleményüket.

Mindez feljogosít bennünket arra, hogy a társadalomtudományok körébe is bevezessük a fizika egyes ágaiban (például a termodinamikában) már régóta ismeretes fogalmat, a valószínűséget. Később még visszatérünk a kérdésre, egyelőre elegendő leszögezni, hogy a bonyolult modern felfedezések nem annak az eredményei, hogy kortársaink körében gyakrabban bukkanak fel zsenik. Épp ellenkezőleg: láthattuk, hogy az egyes nemzedékek az évszázadok során csupán folyamatosan gyarapították a korábbi generációk által rájuk hagyott örökséget. Jelenlegi gazdagságunk kilenczted részét elődeinknek köszönhetjük – sőt az arány még magasabb, ha az egyes felfedezések dátumát arányba állítjuk az emberiség hajnala óta eltelt idővel. Ezzel az idővel összemérve a mezőgazdaság viszonylag késői fejleménynek számít, s csupán az eltelt idő 2 százalékában volt jelen a földön; a kohászatot ezen időnek csupán 0,7 százalékában, a Galileo-féle fizikát 0,035 százalékában, míg Darwin elméletét 0,009 százalékában ismertük. (L. Leslie A. White, 1949, 356. o.) Ha tehát a nyugaton lezajló tudományos-ipari forradalmat az emberiség teljes élettartamához mérjük, akkor az csupán ezredrészenek a felét teszi ki. Nem árt tehát némi óvatosság, mikor azt hangoztatjuk, hogy ez a forradalom más értelmet ad az egész emberi történelemnek.

Mindazonáltal van igazság abban a kijelentésben, hogy a műszaki találmányok (és a találmányok megszületését lehetővé tevő tudományos gondolkodás) felől nézve a nyugati civilizációra jobban ráillik a „felhalmozó” jelző, mint más civilizációkra. A közös újkőkori kulturális örökségből kiindulva ez a civilizáció sikeresen alkalmazott néhány találmányt (a betűírást, a számtant és a geometriát), noha nem egy felfedezés mindjárt a feledés homályába is merült; majd egy hozzávetőlegesen 2000-2500 évig tartó (az i. e. 1. évezredtől körülbelül a 18. századig tartó) stagnálást követően hirtelen egy olyan mindenre kiterjedő és következményeiben oly messzire mutató ipari forradalmat robbantott ki, melyhez egyedül az újkőkori forradalom mérhető.

Az emberiség a történelem során kétszer, egymástól tízezer évre lévő két időpontban állt elő nagyszámú találmánnyal és felfedezéssel; és a nagyjából azonos fejlődési irányba mutató felfedezések között létrejött egy olyan időbeli folyamatosság, mely lehetővé tette, hogy e találmányok magasabb technikai szinten hangolódjanak össze. Ez az összehangoltság alapvető változásokat indított el az ember és a természet kapcsolatában, ami aztán újabb találmányok megszületését tette lehetővé. Ez a folyamat kétszer, s mindössze kétszer játszódtott le az emberiség történetében, és talán a katalizátorok által előidézett láncreakcióhoz lehetne legjobban hasonlítani. Mivel lehet ezt magyarázni?

Először is ne feledkezzünk meg arról, hogy hasonló felhalmozó jelleget mutató, de az emberi tevékenységek eltérő csoportját érintő forradalmak máshol és máskor is lejátszódhattak. Fentebb kifejtettük, hogy saját mércénkkel mérve miért csupán az ipari forradalmat és az újkőkori for-

radalmat (mely időben ugyan távoli, ám jellegében hasonló volt) tekinthetjük forradalomnak. Az összes többi változást, melyre egészen biztosan sor került, csak töredékesen vagy eltorzított formában érzékeltük. A modern korban élő nyugati ember képtelen ezeknek a változásoknak értelmet tulajdonítani (de ha tulajdonít is, akkor sem képes felfogni valódi értelmüket); sőt ezek nemegyszer teljes egészében elkerülik a figyelmét.

Másodsorban: épp az újkőkorszaki forradalom figyelmezteti korunk emberét arra, hogy ne engedjen a csábításnak, és ne tulajdonítson semmiféle elsőbbséget egyetlen fajnak, területnek vagy országnak sem. Az ipari forradalom Nyugat-Európában kezdődött, majd áterjedt az Egyesült Államokra és Japánra, s 1917 óta a Szovjetunióban is lábra kapott. Ahhoz sem férhet kétség, hogy a közeljövőben a fejlődés más területeket is elér, és az elkövetkező ötven évben hol itt, hol ott üti fel a fejét, az egyik helyen fellángol, másutt hamvába hal. Sokezer nyi év távlatából vajon mit fog számítani, hogy ki volt az első?

Az újkőkori forradalom nagyjából egy időben, egy-két ezer év különbséggel tört ki az Égei-tenger vidékén, Egyiptomban, a Közel-Keleten, az Indus völgyében és Kínában. A rádiókarbon módszerrel történő régészeti kormeghatározás óta azt is kezdjük gyanítani, hogy az újkőkori Amerikában korábbi, mint eddig gondoltuk, és nem kezdődhetett sokkal később, mint az Óvilágban. Sőt még az is elképzelhető, hogy három-négy aprócska völgy évszázadokkal megelőzte vetélytársait a versenyben. De mit tudunk ma minderről? Másfelől az biz-

tos, hogy az elsőbbség kérdése teljesen lényegtelen, mivel ezek a nagy felfordulással járó technikai változások (melyet hamarosan követettek a társadalmi változások is) olyan hatalmas és egymástól távol eső területeken játszódtak le egy időben, hogy keresve sem találhatnánk jobb bizonyítékokat arra, hogy ezeket nem egy adott faj vagy kultúra zsenialitása, hanem olyan általános körülmények hozták létre, melyek működését az emberi értelem képtelen átlátni. Ezért biztosak lehetünk abban, hogy amennyiben az ipari forradalom nem tört volna ki Észak- és Nyugat-Európában, akkor idővel kitért volna máshol. És ha ez a forradalom az egész lakott világot eléri (ahogy ez várható), akkor az egyes kultúrák oly sok dologgal fogják gyarapítani, hogy a jövő történészei, akik sok ezer évvel utánunk fogják vizsgálni korunkat, teljesen jogosan mondják majd, hogy értelmetlen azt firtatni, melyik kultúra előzte meg 100 vagy 200 évvel a másikat.

Márpedig ha ezt a tételt elfogadjuk, akkor újabb megszorítást kell bevezetnünk, mely ha az igazságot nem is, de a felhalmozó és a mozdulatlan kultúrák közötti megkülönböztetést érinti. Rámutattunk, hogy ez a megkülönböztetés saját érdekeink szerint változik. Most már azt is látjuk, hogy soha nem lehet éles. Ha csak a műszaki találmányok oldaláról vizsgáljuk a kultúrákat, akkor meglehetősen bizonyossággal állítható, hogy egyetlen korszakot és egyetlen kultúrát sem lehet teljesen mozdulatlanak tekinteni. Minden egyes népnek rendelkezésére álltak azok az eljárások, melyek segítségével uralmuk alá tudták vonni környezetüket, és az idő előrehaladtával ezeket az eljárásokat átdolgozták, tökéletesítették vagy éppen elhagyták. Ha ez nem így lenne, akkor ezek a népek már régóta kivesztek volna. Épp ezért soha nem lehet éles határvonalat húzni „felhalmozó” és „nem-felhalmozó” történelem között: a

Ö V A L A T T

Siralov földjén

SZILÁGYI ÁKOS

Ismeretlen Tsúszó-nyomok a mariupoli NKVD-archívum Siralov-Placev-dossziéjában

Ivan Kinovics Siralov – van-e ki e nevet nem ismeri? Van, van, de még mennyien! Hiszen még Tsúszó Sándor életművének elsüllyedt Atlantiszt is csak most kezd felszínre hozni az irodalomtudomány! Mert a kassai magyar zseni szabálytalan életműve – a Mester korabeli keserű kiszólását idézve – „úgy szólván letsúszott a magyar irodalomról”... Azt, hogy Ivan Kinovics Siralov milyen szerepet játszott Tsúszó Sándor életében, elsősorban Szászi Zoltán „Tsúszó és Siralov (Egy nagy barátság titkai)” című alapvető tanulmányából tudhatta meg a Tsúszó iránt valamelyest is fogékony olvasó. (In: Tsúszó Sándor Emlekkönyv, Lilium Aurum, 1992. 44–45. old.) Szászi a tőle megszokott invencióval Kassai Szabó Zsóka néhai naplója alapján rekonstruálta a nagy barátságot. Ebből tudjuk, hogy a századforduló környékén Kassán megtelepedett orosz a '20-as évek végén ismerkedett meg Tsúszóval. Ivan Kinovics ekkor kis borbélyüzletet nyitott itt, nem messze a Hóhérbástyától: ide járt Tsúszó vörhenyes bajszát és szakállát alkalmanként megigazítani. A kellemes és a hasznos e találkájából hamarosan szellemi vonzalom, forró barátság, irodalmi rajongás lett. Tsú-

szó fordította le németből magyarra Siralov korai remekművét, a „Lélekfacsaró”-t Wolfgang Fischer álnéven. (Csak a teljesség kedvéért jegyzem meg, hogy az orosz eredetit magyar nyersfordítás alapján nemrég rekonstruálta a Berlinben élő orosz posztmodern, azazhogy porosz osztdmodern költő, Dmitrij Alekszandrovics Prigov, hogy „Dusegubka” címen installálja, konvertálja és performálja.)

Sokat tudunk hát e barátságról, nagyon sokat, ám a Mariupolban nemrég kezembe akadt hatalmas Siralov-anyag ismeretében bízva állíthatom, hogy mégiscsak szinte semmit. Engedjék meg, még mielőtt elmondanám, hogyan került ez az anyag Siralovval együtt a néhai Szovjetunióba, érzékeltetésül idézzek egy bekezdésnyit Siralov töredékes emlékirataiból, melyeken mariupoli kényszerlakhelyén a legtöbbször visszavonultságban dolgozott: „Barátságunk Tsúszóval az idő tájt oly mély, oly szoros volt, olyannyira elválaszthatatlanok voltunk egymástól, akár a szíami ikrek. Mi magunk is így éreztük: lélekben megfacsarodva olykor valóssággal helyet cseréltünk egymással. Ő voltam én, és én voltam ő. S ilyenkor, míg én Sándorom rőt bajszkáját igazgattam, úgy éreztem, ő hajol fölém, és ő igazgatja az enyimet. Ez az irodalmi vértesztvérség aztán – kell-e mondanom? – mindenféle szóbeszéd, undok híresztelés táptalaja lett, olyannyira, hogy Tsúszó ellenségei rám ragasztották a Mászov gúnynevet. Így mikor kis borbélyműhelyem ajtajában kart karba fűzve megjelentünk Tsúszóval, hogy átsétáljunk az átellenben megnyílt sörkertbe, az utcagyerekek kórusban süvöltöttek utánunk: „Tsúszó-Mászó! Tsúszó-Mászó!” Nem csoda, hisz a

történelem valamennyi változata felhalmozó, és különbségek csupán a nagyságrendben mutatkoznak. Tudjuk például, hogy a régi kínaiak és az eszkimók szinte művészi tökélyre fejlesztették mechanikai ismereteiket, és csaknem elérték a pontot, melyről elindul a „láncreakció”, mely egy másik típusú civilizációba repítette volna őket. Mindenki ismeri a puskapor történetét: műszaki szempontból a kínaiak a puskapor használatának csaknem valamennyi kérdését megoldották, kivéve a biztonságos nagybani felhasználást. Az ősi mexikói kultúrákban sem volt ismeretlen a kerék: a gyerekjátékokra például tökéletes kerekeket szereltek. Csupán egyetlen lépésre lett volna szükség, hogy a játékoktól eljussanak a szekerekre szerelhető keréig.

Mindedzt figyelembe véve a „felhalmozó” és a „kevésbé felhalmozó” kultúrák számában mutatkozó eltérést vissza tudjuk vezetni egy, a valószínűségelméletben már jól ismert problémára. Ez pedig az a kérdés, hogy hogyan lehet meghatározni egy összetett kombináció valószínűségét egy másik hasonló, de kevésbé összetett kombinációhoz képest. A rulettben például gyakran előfordul, hogy két egymást követő számon (például a 7-esen és a 8-ason, a 12-esen és a 13-ason vagy a 30-ason és a 31-esen) áll meg a golyó; a három egymást követő számból álló sorozat már ritkább, még négy egymást követő számból álló sorozat szinte alig fordul elő. Egyszer-egyszer azonban, nagyon nagy számú pörgetés esetén hat, hét vagy nyolc egymást követő számból álló sorozat is kaphatunk. Ha figyelmünket kizárólag a hosszú sorozatok kötik le (például ha ötös sorozatokra fogadunk), akkor a rövi-

debb sorozatokat is épp olyan összefüggéstelen számsornak fogjuk tekinteni, mint bármelyik más számsort. De ez esetben figyelmünket elkerüli az a tény is, hogy ezek a sorozatok csupán nagyságrendben térnek el az általunk várt sorozattól, más nézőpontból viszont az ötös sorozatokhoz hasonló szabályszerűséget mutatnak. Hasonlatunkat tovább is fejleszthetjük. Ha egy játékos egyre hosszabb és hosszabb sorozatokra teszi fel nyereményeit, egy idő után valószínűleg elbátortalanodik, mert azt látja, hogy sokszerényi, sőt sokmilliónyi pörgetésből sem adódik egyetlen kilenc sorozat sem. Ez a játékos úgy áll fel végül a játékosztal mellől, hogy jobban tette volna, ha korábban felhagyja a játékkal. Ugyanakkor egy másik játékos, aki hasonló fogadási-szisztémát követett, de más sorozatokat játszott meg (például a vörös és fekete vagy a páros és páratlan számok bizonyos váltakozását) értelmes kombinációkat fedezhet fel azokban a számsorokban, melyekben első játékosunk csupán kuszaságot látott. Az emberiség nem egyetlen pályán fejlődik. És ha úgy tűnik, hogy egy területen a fejlődés megállt vagy megfordult, az még nem jelenti azt, hogy más területen (mely csak egy másik nézőpontból tárulkozik fel) ne mennének végbe fontos változások.

Hume, a nagy 18. századi skót filozófus egy napon törni kezdte a fejét egy rejtélyes problémán: mi az oka annak, hogy csak elenyészően kevés nő igazán csinos? Hume minden nehézség nélkül bebizonyította, hogy már a kérdés is értelmetlen. Ha minden nő olyan szép és csinos lenne, mint legszebb nőismerősünk, akkor minden nőt átlagosnak látnánk, és a csinos jelzőt ismét csak az átlagon felülően szép nők kis csoportjának tartanánk fenn. Ha érdeklődésünk középpontjában a haladásnak csak egyik fajtája áll, a „haladó” jelzőt is kizárólag azoknak a kultúráknak tartjuk fenn, melyek a fejlődésnek abban az ágában élen

szépreményű Torjáni Tomi, a „szlovák Karinty” „Így ártok én” című paródiagyűjteményét akkor már szelvében-hosszában idézték a kassai élelapok. Emlékezetből idézem a „Tsúszó-Mászó” című gúnyverset: „Tsúszó és Mászó, két jóbarát, / rugdossák egymás tomporát, / így járnak ők a szaporát – / minden lépésük diszparát.” Vagy másutt: „Az ember Tsúszó, / Az ember Mászó, / S ahogy Isten lenéz, rászól: / »Kafkában mit bogarászol?»”

De hogy is került Ivan Kinovics a nagy Szovjetunióba? Hol kezdődik Siralov második élete? Nos, amikor 1936 dermesztő telén az orosz költő-borbély nyom nélkül eltűnt Kassáról, mindenki, beleértve legjobb barátját, Tsúszót is, meg volt győződve róla, hogy kóbor farkasok martaléka lett a Zmrzlina völgyében, kedves kirándulóhelyén, ahová síelni járt telente. Akkor kezdték a helybeliek a völgyet Siralov völgyének nevezni, ahogy az ma már a térképeken is áll: Dolina Siralova. Valójában Siralov nem a Zmrzlina-völgy, hanem a mariupoli NKVD ordasainak az áldozata lett 1944-ben. Minderre csak most derülhetett fény, hogy a hét lakat alatt őrzött szovjet archívumok végre megnyiták, s Mariupolban – Zsdanov néhai szülőhelyén, a korábbi Zsdanovszkban – a Világirodalmi Lexikon utolsó kötetébe frándó Zsdanov-cikkhez gyűjtve anyagot, nem kis meglepetésemre magyar nyelvű szövegek akadtak kezembe a helyi NKVD archívumában. Amikor a Placsev Ivan Sipocskai feliratú vakos dossziét megpillantottam, természetesen sejtetem sem volt róla, hogy Placsev nem más, mint Siralov. Szám szerint százhuszonötödik – vallatási jegyzőkönyvhöz csa-

toolt – önéletrajzát is azzal kezdi a letartóztatott Placsev, hogy eredeti neve nem Siralov: annak idején a felesleges bonyodalmak elkerülése végett mentette át eredeti nevét annak magyar alakjába (hiszen az orosz „placs” szó magyarul „sfrást, siralmat, sirámat” jelent), ami oly jól illett az orosz költő és borbélymester jellegzetes sfrós hanghordozásához, melyre Tsúszó is utal. * Szegény Siralov-Placsev! Az NKVD mariupoli ordasainak ugyan magyarázhatott! A vádiratból egyértelműen kiderül, hogy Siralov-Placsevet egy nemzetközi kémbanda fejeként ítélte halálra 1944-ben az a katonai trojka, amelyet vi-

* A korban egyáltalán nem szokatlan névjátékhoz még egy adalék. Otto-Rohadekovići Milan írja „De rebus avantgardibus” című nevezetes monográfiájában (Novi Sad–New York–Pestújhely, 1972. 88. l.): „Kevesen tudják, hogy az avantgardizmus '20-as években kikovácsolódott Moszkva–Párizs–Berlin tengelye mentén szövedő nagy barátságokat a művészek olykor névcserevel, barátjuk nevének részbeni felvételével is megpecsételték. Így például Picasso éveken át El Picassoként, míg Kandinszkij Pablo-El Kandinszkijként jegyezte képeit. E névjáték odáig ment, hogy Chagall végleg Malevics eredeti nevét (Mark), míg Malevics Chagallét (Kazimir) vette föl, még Vityebszkben, a »Vityáról« – a cári őrdögpiktorról – elnevezett kis festővárosban.” Valószínűleg így vehette fel az ifjú Tamkó Károly is Siralov nevét, nem sokkal azután, hogy a kassai kassákisták szavalókönyvében megismerkedett vele, és meghallgatta az orosz Kasszandra előadásait. Ezért látjuk első publikációját alatt a Tamkó-Siralov nevet. Csak később, mikor a nyomda őrdöge a Siralovból egy ízben Siratót csinált, döntött a költő az utóbbi alak mellett, immár véglegesen. (Bratka-Jerofejev László szíves közlése.)

járnak, míg más kultúrákkal nemigen törődnek. Haladás alatt tehát mindig egy adott irányban elért maximális haladást kell értenünk, s ezt az irányt a megfigyelő érdekei jelölik ki.

Együttműködés a kultúrák között

Még egy szempontból meg kell vizsgálnunk a kérdéskört. Játékosunk, aki a leghosszabb sorozatra tette fel vagyonát, bizonyára tönkremegy. Erre azonban nem kerül sor, ha több játékos összefog, és ugyanarra a sorozatra teszik fel pénzüket a különböző asztaloknál, mégpedig úgy, hogy a különböző játékasztaloknál kipörgetett valamennyi számot érvényesnek tekintik. Ha például a 21-es és a 22-es szám már kijött, és nekem a 23-asra van szükségem, sokkal nagyobb lesz az esélyem, ha egy asztal helyett tíz vesz részt a játékban.

Nagyon hasonló helyzetben vannak azok a kultúrák is, melyek a történelem folyamán élen jártak a felhalmozásban. Elszigetelt kultúrák soha nem lettek volna erre képesek, csakis olyanok, melyek önként vagy nyomás hatására összeálltak, és egy sor igen különböző eszköz (migráció, kölcsönzés, kereskedelem és háború) segítségével a fenti példában leírt szövetségeket hozták létre. Ez ismételtelen csak azt bizonyítja, hogy milyen képtelenség alsóbbrendű és felsőbbrendű kultúrákról beszélni. Egy kultúra saját erőforrásaira hagyatkozva soha nem lehet felsőbbrendű, éppúgy, ahogy a magányos játékos is csupán rövid sorozatokban reménykedhet a játékasztalnál. Annak az esélye, hogy a történelem játékasztalánál egy hosszú sorozat is kijön, oly csekély (noha elméletileg nem lehetetlen), hogy ehhez a játéknak szinte időtlen időkig kellene folynia. De

ahogy már írtuk, egyetlen kultúra sincs egyedül, minden kultúra tagja egy ilyen vagy olyan szövetségnek, és ezért tud felhalmozó sorozatokat létrehozni. Természetesen egy hosszú sorozat esélyeit nagyban befolyásolja a szövetség nagysága, időtartama és változatosága.

Az elmondottakból két dolog következik.

M

ár ennek a tanulmány-nak a során is többször szembe találtuk magunkat a kérdéssel, hogy az emberiség miért rekedt meg mozdulatlan szinten történelmének kilenczted vagy még hosszabb ideje alatt. A legelső civilizációk 200-500 ezer évvel ezelőtt keletkeztek, de az emberek életkörülményei csak az utóbbi 10 ezer évben változtak meg számottevően. Ha elemzésünk helyes, akkor ennek a jelenségnek a hátterében nem az áll, hogy az őskőkori ember kevésbé értelmes vagy tehetséges lett volna, mint újkőkori utódja, hanem az az egyszerű tény, hogy időbe telt, míg a megfelelő történelmi kombináció kialakult. Ez a pont azonban sokkal előbb vagy sokkal később is bekövetkezhetett volna. Az időpontnak körülbelül akkora jelentősége van, mint annak, hogy a játékosnak hány pörgetést kell várnia egy adott kombinációhoz: elképzelhető, hogy már az első pörgetésnél, de az is lehet, hogy csak az ezrediknél, a milliomodiknál nyer, vagy soha, ha úgy hozza a helyzet. De a várakozás alatt az emberiség, akárcsak példánkban a játékos, egyre-másra teszi fel pénzét a számokra. Nem mindig szabad akaratából, és nem is mindig méri fel, hogy pontosan mit csinál, de mégiscsak a kultúrába „fekteti pénzét”, és belevág a „civilizáció kalandjába”, mely

szont 1945 telén gyorstott eljárással küldött halálba Berija rögtönítélő vészbírósa. A kivégzésére váró Siralov-Placsev utolsó versében, melyet szintén a kivégzési jegyzőkönyvhöz csatoltak, még egyszer felcsendül a szerencsétlen névcseré keserű iróniája: „Nye plac, palacs! / Csevo zse bolje?! / Sto ja mogu, / To ponyevolje. / Daj visku, daj! / Vszo vise, vise! / Oj, Adonaj! / Oj, Nyitcse, Nyitcse!” Siralov e verset maga költötte át magyarra: „Hóhéh, ne ríj! / Ha út az óra, / Véremmel írj / Hamar a óra! / Köss fel, ganéj! / Köteled sincsen?! / Jaj, Adonéj! (sic!) Jaj, Nietzsche, Nietzsche!” A kivégzéséről készült jelentésben áll az is, hogy a hetvenhárom éves aggastyán főbelövése előtt pár perccel nem átalotta a Szovjetunióval hadban álló Japánt életni „Csuzima! Csuzima!” kiáltásokkal. (Ez az a hely, ahol 1905-ben az orosz hadiflotta megsemmisítő vereséget szenvedett a japánoktól.) Nem kell különösebb találatkényszer hozzá, hogy bárki rájöjjön: a szerencsétlen öregember valójában barátja, Tsúszó nevét kiáltotta élete utolsó perceiben, úgyszólván ebbe a névbe kapaszkodott, mint fuldokló a mentőövébe. Ám megint egyszer vesztére! Ez azonban már a végjátékhoz tartozik. Mi viszont még mindig nem tudjuk, hogy került Siralov a Szovjetunióba?

Ivan Kinovics Siralov 1934-ben ismerkedett meg egy párizsi útja során Marina Cvetajeva férjével, a legendás Szergej Efronnal, aki akkor a Hazatérés Szövetségének elnöke volt. A néhai fehérgárdistából hitbuzgó kommunisztává lett Szergej Jakovlevics beszélt rá Siralovot is a hazatérésre. (Szergej Efron akkor már az NKVD ügynöke volt, egyike azoknak, akik Lausanne mellett

meggyilkolták Eberhard cseh nagykereskedőt, pontosabban az annak igazolványával utazó áruló szovjet ügynököt, bizonyos Ludwigo, alias Poreckijt, alias Ignace Reisset. L. erről: Victor Serge, M. Wullens, A. Rosmer: *L'assassinat politique et l'U.R.S.S. Crime à Lausanne. La mort d'Ignace Reiss*, Paris, Tisne, 1939.) Siralov szinte semmit nem tudott arról, hogy mi történik egykori hazájában. Egyszerre vonzotta és taszította is a Nagy Orosz Mágnes. Honvágyára és meglehetősen jó szovjet kapcsolataira enged következtetni az az NKVD-s dossziéból előkerült levele, amelyben József Attilának ajánlja fel, hogy miután nem kapott hivatalos meghívást a szovjet frószövetség első kongresszusára, Siralov saját költsége terhére maga vinné ki őt Moszkvába. Nem tudni, hogy ez a levél kinek a kezdeményezésére fródott, s valaha is eljutott-e a címzetthez. Tény az, hogy a Siralov-Placsev-dosszié több József Attilához frott levelet is tartalmaz, melyekből kiderül, hogy József Attila Siralovon keresztül ismerkedett meg Tsúszó verseivel, melyeket a jó barát szorgosan lemásolt, és szívesen küldözgetett neki. Erre utal az a döbbenetes Tsúszó-töredék, amely Siralov 1934-ben József Attilához írt levelének másolatával együtt került elő a dossziéból:

Tsúszó vagyok, mit érdekelne
Engem a költészet maga!
~~Nem volna szép, ha vége lenne—~~
(Ez a sor áthúzva.)
Az érdekel, hogy végbelemb'
Minek van ilyen rossz szaga.

minden pörgetésnél más és más eredményt hoz. Néha már csaknem sikerrel jár, máskor korábbi nyerevényeit is veszélybe sodorja. Erről a sok megtorpanással és elágazással tarkított fejlődésről tisztább képet kaphatunk azoknak a leegyszerűsítő nézeteknek a segítségével, melyek csupán azért elfogadhatóak, mert az őskori társadalmak legtöbb jelenségéről szinte semmilyen ismerettel nem rendelkezünk. A levallois-i kultúra csúcsteljesítménye és a mousterien civilizáció középszerű eredményei között tátongó hatalmas különbség, a ragyogó aurignacien és a solutre-i kultúrát követő durva magdaléni kultúra és a mezolitikumi kultúra különböző vonásai között feszülő rendkívüli ellentmondások mind-mind remek példái a visszafejlődésnek.

És ami igaz az egymást követő kultúrákra, az némi pontosítással igaz az egymás mellett élő civilizációkra is. Egy kultúra annál nagyobb eséllyel tudja magába olvasztani a civilizációt alkotó találmányok és felfedezések sokaságát, minél több és minél különbözőbb kultúrával kell kidolgoznia – általában valamilyen kényszer hatására – közös stratégiát. A kultúrák száma és sokfélesége: e két tényező jelentőségét kiválóan szemlélteti, ha összehasonlítjuk az Óvilágot és az Újvilágot a nagy felfedezések hajnalán.

Európa a reneszánsz kezdetén a legváltozatosabb hatásokat gyűjtötte és olvasztotta egybe: a görög, a római, a germán és az angolszász hagyományok ezen a földrészén keveredtek az arab és a kínai hatással. A Kolumbusz előtti Amerika kulturális kapcsolatai is hasonlóképpen változatosak voltak – mennyiségi szempontból legalábbis –, hiszen a különböző amerikai civilizációk tartották egymással a kapcsolatot, és a két amerikai földrész egymaga egy egész féltekét tesz ki. De míg az Európában egymást meg-

termékenyítő kultúrák több tízezer év óta eltérően fejlődtek, addig az amerikai kontinensen létrejött kultúráknak nem volt ennyi ideje különválni: ezek a kultúrák nagyjából homogén képet mutattak. Ezért noha szemernyi igazság sincs abban a kijelentésben, hogy Mexikó vagy Peru kulturális színvonala a nagy felfedezések korában nem ütötte meg az európai mércét (annyira nem igaz, hogy egyes területeken ezek a kultúrák az európai civilizáció előtt jártak), addig elmondható, hogy e kultúrák belső szervezettsége nem érte el az európai színvonalat. A döbbentes eredményekkel párhuzamosan különös hiányosságokra, sőt egyes területeken hatalmas résekre bukkanhatunk ezekben a Kolumbusz előtti civilizációkban. Bizonyítékok vannak arra is, hogy ezekben a kultúrákban egymás mellett léteztek viszonylag fejlett és teljesen elmaradott területek – noha ez a jelenség korántsem olyan ellentmondásos, mint amilyennek első pillanatban tűnik. Talán ez a kevésbé rugalmas és kevésbé sokrétű szervezeti felépítés a magyarázata annak, hogy ezek a civilizációk egy maréknyi konkvisztádor előtt behódoltak. Ez pedig végső soron arra a tényre vezethető vissza, hogy az amerikai kulturális „szövetség” résztvevői kevésbé különböztek egymástól, mint európai társaik.

Egyetlen társadalom sincs tehát, mely születésétől fogva szükségszerűen felhalmozó lenne. A felhalmozó történelem nem bizonyos fajok vagy kultúrák előjoga, mely kiemeli őket a többi kultúra tömegéből, nem a kultúrák természetéből, hanem viselkedéséből fakad és egyfajta „viselkedésmódot”, „együttműködésre va-

Ez a jellegzetes, maróan tsüszói groteszk, a „fent”-nek és a „lent”-nek ez az orrfacsaró összerántása nyilvánvalóan nagy hatással lehetett a szagokra oly érzékeny Attilára. Olyannyira, hogy híres Ars Poeticájában (Tsüszó töredékének címe egyébként: Szarsz Poetica) polemikus éllal – mutatis mutandis – át is vette a költemény első két sorát: „Költő vagyok, mit érdekelne...” Az is most válik érthetővé, hogy miért éppen Németh Andornak ajánlotta a költő ezt a versét. Németh ugyanis a kevés beavatottak egyike volt, aki finom orrával megérezte Tsüszóban a zsenit.

Siralov tehát a később szintén kivégzett Efron segítségével félig-meddig illegálisan jutott át a Szovjetunióba a „visszatérők” (vozvrasencsesztvo) mozgalmanak első hullámaival. Moszkvában az Írószövetségtől kapott lakást az Írók Házában (rövid ideig Zalka Máté szomszédja is volt). Placsev néven írogatott termelési hőskölteményeket, munkadalokat, diadalénekeket. Buharin „liberálisan” szerkesztett Izvesztyijájában, egészen a főszerkesztő letartóztatásáig. Hogy milyenek lehettek ezek a versek, arról néhány korabeli újságkivágás tanúskodik. Hadd idézzék érzékeltetésül néhány szakaszt abból a poémájából, amely jellegzetes tsüszói felütéssel kezdődik. A verset az 1936-os nagy moszkvai karneválra írta „Maszki Moszkvi”, azaz „Maszkos Moszkva” címmel (ami nem tévesztendő össze a „Maxos Moszkvá”-val, ahogy Jeszenyin halhatatlan versciklusát, a „Moszkva kabackajá”-t – a „Kocsmás Moszkvá”-t – egy évtizeddel korábban Tsüszó fordította kissé szabadon, ám jókedvűen féltre). A poémát a szerencsétlen Siralov-Placsev a kegyvesz-

tés előtt álló André Gide-nek ajánlotta az akkor szintén Moszkvában élő Sinkó Ervin tanácsára. Előbb pár sor az orosz eredetiből:

Moszkva – Moszkvuj!
Moszkvujtye maszki!
Szlovo „moszkvovaty”
Nye znacsit toszkovaty –
Ricsi rabocsij!...

És most magyarul:

Máskálj Moszkva!
Moszkvulj! Moszkválj!
Szép maszk, jó maszk,
Moszkvává válj!

Vás el, démonarc!
Moszkvásodj máshogy!
Komisz maszk, Moszkva-maszk –
Moszkva, atyásodj!

Moszkválj Moszkva!
Büszke maszk, Moszkválj!
Világ üszke vagy –
Csóvává válj!

ló készséget" feltételez a kultúrák részéről. Ilyen értelemben a felhalmozás a csoportosult társadalmak – a társadalmi szuperszervezetek – történelmére jellemző, míg a modularitás az alacsonyabb rendű társadalmi formák, azaz az elszigetelt társadalmak történelmének legjellemzőbb vonása.

Az ember különféle csoportjait csupán egyetlen halálfenyegetés, csupán egyetlen hibát követhetnek el, mely megakadályozza kibontakozásukat: ha egyedül maradnak.

Látható tehát, hogy milyen otromba és szellemileg sivár minden erőfeszítés, mely azt osztályozza, hogy az egyes emberi fajok és kultúrák mi mindennel gyarapították az emberiség közös civilizációját. Sorban gyártjuk a listát a felfedezésekről, az egyes találmányok származási helyét firtatjuk, első helyeket osztogatunk a feltalálóknak. De még a legjobb szándéktól vezérelt próbálkozások is célt tévesztenek, három szempontból is. Elsősorban azért, mert egy találmány vagy felfedezés megszületésének az érdeme soha nem egyetlen civilizációé. 100 éven keresztül szilárdan tartotta magát az a meggyőződés, hogy a kukoricát az amerikai indiánok nevesítették a különböző vad fűfajták keresztezésével; ez a magyarázat még napjainkban is elfogadott, noha egyre több emberben merül fel az a gyanú, hogy a kukorica Délkelet-Ázsiából került Amerikába (a mikort és a hogyan azonban homály fedi).

Másodsorban a kultúrák hozzájárulásait a világcivilizációhoz két csoportba lehet osztani. Az első csoportba az elsi-

getelt jelenségek és javak kerülnek, melyek jelentősége ugyan tagadhatatlan, némileg mégis behatárolt. Tagadhatatlan például, hogy a dohány Amerikából származik; de a tény ellenére sem érzünk semmiféle hálát az amerikai indiánok iránt, mikor rágyújtunk. A dohány csodálatos élvezetet nyújt, míg más anyagok (példul a gumi) rendkívül hasznosak; valóban hálával tartozunk, hogy megkönnyítik életünket, és örömet szereznek nekünk, de civilizációkat az sem rendítette volna meg alapjaiban, ha ezek az anyagok a mai napig ismeretlenek maradnak. Ha mégis elengedhetetlenül szükségünk lett volna rájuk, hát magunk is felfedeztük vagy valami mással helyettesítettük volna őket.

A hozzájárulások másik végén (természetesen a közbülső fokok sem hiányoznak) azok a rendszerek helyezkednek el, melyeknek keretén belül az egyes társadalmak megpróbálták kifejezésre juttatni és kielégíteni az általános emberi vágyakat. E rendszerek eredetisége vagy egyedisége vitathatatlan, mivel azonban ezek minden esetben csupán egyetlen csoport választását tükrözik, ezért egy civilizáció nemigen húzhat hasznot egy másik kultúra életformájából, hacsak nem adja fel saját egyediségét. Ha pedig kompromisszumot próbálnak kötni a két életforma között, az általában kétféle eredménnyel jár: vagy felbomlik és szétesik az egyik csoport életformája, vagy új kombináció születik, mely azonban már egy harmadik, és mindkét csoport számára elfogadhatatlan életformát képvisel. Minket tehát nem is az a kérdés foglalkoztat, hogy vajon egy társadalomnak származhat-e bármiféle előnye a szomszédjai életmódjából, hanem az, hogy vajon képes-e – és ha igen, milyen mértékben – megérteni, vagy egyáltalán, megismerni szomszédait. Erre a kérdésre, mint láthattuk, nincs határozott válasz.

Bömbölj Medve-Bál!
Muszka Maszkabál!
Deszkaláb, gólyaláb:
Járjad, Proletár!

Placsev nevét ez a poéma tette egy csapásra ismertté moszkvai irodalmi körökben. Paszternak, aki alig tudta ekkoriban elképzelni, hogy Sztálin a szovjet korszak „legtehetségesebb, legnagyobb költőjévé” nevezze ki az akkor már hat éve halott Majakovszkij helyett, nyilvános táviratban gratulált az új költőnek az Izvesztijja 1936. június 4-i számában: „Ha maradt még az égnek lakója, az áldja meg Önt, drága Placsev! Ó, már pusztán a nevéért is! Placs, palacs, plaksza, placsusij szad! Istenem! Egész éjjel nem hunytam le a szememet. Minden zörej, minden csengetés, minden fékcsikorgás az Ön Moszkva-versét juttatták eszembe: »Moszkváj Moszkva!« Önre gondoltam. Moszkvára gondoltam. Magamra gondoltam. És sírtam. Gyönyörű. Gyönyörű. Ólelem Önt: Borisz Paszternak.” E táviratot, ami felért Placsev nem hivatalos költővé ütésével a szovjet irodalomban, néhány szenvedélyes találkozás követte. Ekkoriban készítette el Placsev Paszternak számára Petőfi „János Vitéz”-ének nyersfordítását, hogy a nagy költő a nagy költő oroszra ültethesse át. Később, már az ötvenes években Paszternak Illyés Gyulát faggatta egy Scsuszev nevű magyar íróról, akiről azonban Illyés még csak nem is hallott. Ma már tudjuk, nem is hallhatott. Paszternak azonban Illyés hallgatását – mint egyik levelében írta – arra magyarázta, hogy Scsuszev is tör-

vénytelenségek áldozata lett. Nyilvánvaló, hogy Tsúszórol alias Scsuszevrol Paszternak csakis Siralov-Placsevtől hallhatott. Talán ezért is őrizte meg emlékezetében Tsúszó nevét oroszos alakjában. Éppen Siralov derítette ugyanis fel barátja kérésére, hogy a Tsúszók a Scsuszev bojárfamilia kései leszármazottai. Ősei még Rettentő Iván elől menekültek el, és a huszita Csehország fogadta be őket. A régi krónikákban nevük is így szerepel még: Tsúszev, Scsuszev. Az ősi orosz család nevét azonban nem kímélték a magyar hangfejlődés könyörtelen szabályai: a szóvégen bilabiális spiránsnak ejtett „v” az évszázadokban előbb vokalizálódott, majd átalakult szóvégi diftongussá, hogy végül hosszú „ó” legyen belőle. Siralov jött rá arra is, hogy a nagy orosz építész, Alekszej Viktorovics Scsuszev, aki egyebek mellett az alvó Lenint vörös márványba álmodta, ugyanebből a családból származik, s így szegről-végről Tsúszó Sándor rokona. (Egy nagyszabású családi mauzóleum gondolata, mint tudjuk, Tsúszótól sem volt idegen.)

Placsevet 1937 őszén tartóztatták le Moszkvában, és száműzték Mariupolba. Második letartóztatásáig és azt követő kivégzéséig itt élt, és a „Zsdanov élete és munkássága” elnevezésű helyi természetrajzi múzeumban dolgozott preparátorként. Az isten háta mögötti kisvárosban senki sem sejtette, hogy Siralov-Placsev valóságos kettős életet él: a nappal szürke szovjet kishivatalnok éjszakáinként Mr. Hyde-ből lobogó fantáziájú dr. Jekyll-lé változik át, aki megszállottan írja műveit – több nyelven is. Az NKVD éber szemei elől azonban nem maradhattak rejtve Siralov-Placsev titokzatos irodalmi üzelmek. Mi-

Végül említsük meg azt is, hogy ha hozzájárulásról beszélünk, akkor beszélünk kell arról is, aki ezt kapja. Míg azonban a hozzájárulást valódi, térben és időben elhelyezkedő kultúrák adják, addig tudunk-e egyáltalán valamit a hozzájárulásokat elfogadó állítólagos „világcivilizációról”? Mikor a világcivilizációról beszélünk, nem az összes civilizációtól különböző, de ugyanolyan valóságos és kézzelfogható civilizációt értünk alatta. Nem kötjük meghatározott korszakhoz, és egyetlen embercsoporthoz sem: elvont elképzeléssel állunk szemben, melynek erkölcsi és logikai tartalmat tulajdonítunk – erkölcsit, mivel ezt a világcivilizációt célként tűzzük a valós társadalmak elé; logikait, mivel világcivilizáció alatt azokat a közös vonásokat értjük, melyek a kutatások szerint minden kultúrában azonosak. De egyik esetben se feledkezünk meg arról, hogy a világcivilizáció fogalma még rendkívül vázlatos és kiforratlan, szellemi és érzelmi tartalma pedig csekély. Ha csupán ehhez az üres és semmitmondó világcivilizációhoz mérjük az egyes kultúrák teljesítményét, s lenyesegetjük róluk az évszázadok hosszú sorát és mindazt a gondolatot és gyötrelmet, reményt és küzdelmes munkát, mellyel az emberek milliárdjai létrehozták őket, akkor épp húsuktól és véruktól fosztjuk meg őket, s csupán lerágott csontokat hagyunk magunk után.

Ezzel szemben mi azt szerettük volna megmutatni, hogy egy kultúra nem találmányaival és felfedezéseivel gyarapítja a világot, hanem azzal, hogy minden más kultúrától különbözik. Egy adott kultúra tagja csak akkor érezhet hálát és tiszteletet más kultúrák iránt, ha meggyőződésévé válik, hogy saját kultúrája számtalan módon különbözik másokétól, még akkor is, ha ennek a különbségnek a lé-

nyegét nem látja át, vagy még legjobb szándéka ellenére is csak tökéletlen ismereteket szerez róla.

A világcivilizáció fogalmát megvizsgálva megállapítottuk, hogy korlátozott elképzeléssel van dolgunk, mely csupán leegyszerűsít és összefoglal egy rendkívül bonyolult folyamatot. Ha érveink helytállóak, akkor a mindent átfogó és magába olvasztó világcivilizáció soha nem létezett, és nem is létezhet, hiszen egy civilizáció elsődleges jegye az, hogy a lehető legjobban különböző kultúrák sokasága él egymás mellett benne. A világcivilizáció csakis a kultúrák világméretű szövetsége lehet, melyben valamennyi kultúra megőrzi saját magát.

A haladás ellenáramlatai

Gondolatmenetünkben ennél a pontnál különös paradoxonba ütközünk.

Az előző fejezetben már láttuk, hogy a kulturális fejlődés a kultúrák által létrehozott szövetségektől függ. E szövetségek lényege pedig az, hogy a történelem során a kultúrák saját eredményeiket közösen használják (akár tudatosan, akár nem, akár szándékosan, akár véletlenül, akár önként, akár nyomásra). Végül azt is láttuk, hogy minél nagyobb a kultúrák közötti különbség, annál nagyobb hasznot hajt a szövetség. Márpedig ha ezt elfogadjuk, akkor két egymást kizáró feltételt állítottunk fel. Ha ugyanis a kultúrák a haladás érdekében *szindikátusokba tömörülve játszanak*, akkor előbb vagy utóbb a játékosok rendelkezésére álló források *uniformizálódnak*. Ha tehát a haladás első számú előfeltétele a sokféleség, akkor a nyeresései a játék hosszával egyenes arányban csökkennek.

Két ellenszere is van azonban ennek a nem kívánatos

kor az éj kellős közepén rajtaütöttek a kéziratai fölött görnyedő Placseven – a feltételezett kémbanda fején –, maguk is elkomorultak: két teherautóra volt szükségük, hogy elszállíthassák a nyomozati anyagként lefoglalt kéziratokat, Siralov-Placsev szinte teljes „oeuvre”-jét, így módon téve eleget a kézirat-megmaradás törvényének, amelyet a nagy orosz író, Mihail Bulgakov fedezett fel. S valóban, Oroszországban, Siralov földjén nemcsak a kalandos életű orosz borbély-költő kéziratai nem égtek el, de így maradt fenn számos becses Tsúszó-relikvia is, többek között a Tsúszó-napló 1930 és 1934 között írt fejezetei, melyeket Siralov lemásolt, és távozásakor magával vitt, s melyekről mind ez idáig úgy tudtuk, hogy Kassa bombázásakor odavesztek.

Mint már mondtam, Siralov-Placsevet koholt vádak alapján 1944-ben, pontosan december 21-én éjjeli 2 óra 30 perckor végezték ki a mariupoli NKVD pincebörtönében. Az a lövedék azonban, amely feltehetőleg kioltotta az agg Placsev életét, csodával határos módon megmaradt. Minthogy holttestét – máig tisztázatlan okból – külön sírba temették, a sztálini tömegsírok kihantolásánál közreműködő orvoscsoportnak nem okozott különösebb nehézséget a lövedék azonosítása. A Memorial Társaság kezdeményezésére – okulásul és elrettentésül – ez a kis golyó üvegdobozkában ott áll a „Zsdanov rémtettei és mérgezős halála” elnevezésű mariupoli természetrajzi múzeum Placsev-különtermében, nem messze attól a szobától, ahol egykor mint szegény preparátor, maga Placsev is dolgozott.

Epilógus gyanánt álljon itt talán Siralov-Placsev egyik kései

verse, amelynek zárósorai oly kisértetiesen csengenek egybe Tsúszó híres „Siralov-sírató”-jának refrénjével: „Siralov! Siralov! Siralov!”:

Ne tudd meg, ki vagyok, ne tudd meg,
milyen az, ha magad veted meg,
ne tudd meg, édes, ne tudd meg,
hogy örül minden betűdnek
az, aki maga is betűt vet
és vihar arat, mert ütődött...

Ide a bökört, kötőtűt,
azt a halálba bökört tűt!
Hátha csak tetszhalott, látszhalott –
megnézni, mi van ott, átszaladt,
úgy tetszett, semmi, hát visszajött,
úgy látszott, semmi sincs, hát felült,
de akkor már itt is az vala,
éj vala, baj vala, kín vala,
végül se éje, se nappala,
mert mire visszaér, látja hogy
halva van,
halva van,
halva van

Mariupol, 1944

fejleménynek. Az első esetben minden egyes játékos szándékosan megváltoztatja tétjeit: ez azért lehetséges, mert valamennyi társadalom (esetünkben ők a példában szereplő játékosok) maga is számtalan vallási, szakmai és gazdasági csoport szövetsége és a társadalom által feltett fogadás azokból az összegekből áll, melyeket ezek a csoportok adnak össze. Ennek a megoldásnak a legszembetűnőbb következményei a társadalmi egyenlőtlenségek lesznek. A gondolatmenetünk illusztrálásához kiválasztott hatalmas forradalmak – az újkőkori és az ipari forradalom – nem csupán a társadalom egészére nézve hoztak hatalmas változást, ahogy ezt Spencer megfigyelte, de az egyes csoportok helyzetében is, különösen gazdasági téren. Már régóta tudjuk, hogy az újkőkori forradalom nyomán keleten megjelenő hatalmas ókori városok és a kialakuló államok, kasztok és osztályok gyors társadalmi differenciálódáshoz vezettek. Ugyanez elmondható az ipari forradalomról is, hiszen ez a folyamat a proletáriátus megjelenése nyomán indult el, és ezt követően jutott el a munkaerő kiszákmányolásának új és hatékonyabb formájáig. Eddig ezeket a társadalmi változásokat a technikai változások következményének tekintették, s a technikai és társadalmi változások között ok-okozati összefüggést láttak. Ha azonban magyarázatunk helyes, akkor ezt az ok-okozatiságot (és az ebből következő időbeli sorrendiséget) nem fogadhatjuk el, és a két jelenség között valamiféle funkcionális megfelelést kell feltételeznünk. Mellékesen szeretném megjegyezni azt is, hogy a technikai haladás és az ember ember által történő kiszákmányolásának történelmi egybeesése némiképp talán csökkenti büszkeségünket, mely a haladásban elért első helyünk miatt tölt el bennünket.

A második ellenszer csupán abban tér el az elsőtől, hogy ebben az esetben kívülről hozunk új partnereket a szövetségbe (beleegyezésükkel vagy akarataik ellenére), akik merőben más téttekkel folytatják a játékot, mint az addigi felek. Ezt a megoldást is átültették már a gyakorlatba: míg az első megoldásra a kapitalizmus a legjobb példa, addig ezt az imperializmus és a gyarmatosítás történetével lehet a legjobban illusztrálni. A 19. századi gyarmati terjeszkedés új lökést adott az iparosodott Európának (miközben ebből a fellendülésből a világ többi része is hasznot húzott), mely a gyarmati népek segítségével nélkül már sokkal korábban elvesztette volna lendületét.

Világosan látszik tehát, hogy mindkét esetben a szövetség kiszélesítése kínál megoldást, s ezt vagy a belső különbségeknek, vagy az új partnerek számának a növelésével lehet elérni. Valójában a kérdés mindig az, hogy hogyan lehet növelni a játékosok számát; más szóval, hogyan lehet helyreállítani az eredeti helyzet összetettségét és sokféleségét. Világosan látszik az is, hogy ezek a módszerek csak átmenetileg képesek visszafordítani a hanyatlást. Együttműködés csupán a szövetségben belül lehetséges, ahol a nagyobb és a kisebb öszszeggel fogadó játékosok között mindig létezik valamiféle kapcsolat. De bármennyire is egyenlőtlen feltétellel indulnak a játékosok, mégis kénytelenek – tudatosan vagy öntudatlanul – közösen megtenni tétjeiket, ez pedig óhatatlanul a köztük lévő különbségek eltűnéséhez vezet. Ezt a folyamatot jól szemlélteti a gyarmatosított népek körében végbement társadalmi fejlődés, és függetlenségük fokozatos kivívása –

noha még mindkét téren sok lemaradásuk van. Elképzelhető az is, hogy az antagonisztikus politikai és társadalmi rendszerek megjelenése is egyfajta megoldást kínál a problémára: ha ugyanis mindig mást és mást tekintünk a sokféleség alapjának, akkor az emberiség biológiai és kulturális túléléséhez elengedhetetlenül szükséges egyenlőtlenség is mindig valamilyen más, valamilyen kiszámíthatatlan formában fogja felütni a fejét.

De bármilyen megoldást találunk is, annak mindig választ kell adnia a következő paradoxonra: ha az emberek fejlődni akarnak, akkor együtt kell működniük, de az együttműködésük során fokozatosan eltűnnek azok a különbségek, melyek az együttműködést szükségessé és gyümölcsözővé tették.

Az emberiségnek szent kötelessége, hogy ezt a két ellentmondásos ténnyel ésszerűen tartsa, még akkor is, ha nincs megoldás erre a paradoxonra, és soha nem szabad szem elől téveszteni egyiket a másik miatt. Az embernek szembe kell szegülnie a vak partikularizmussal, mely egyetlen faj, kultúra vagy társadalom számára sajátítja ki az egész emberiséget megillető méltóságot, de nem szabad elfeledkeznie arról sem, hogy az emberiség történetében még egyetlen csoport sem bukkant egyetemesen alkalmazható szabályokra.

A nemzetközi intézményeknek hatalmas feladata és rendkívüli felelőssége van ezen a területen. Ráadásul a feladatuk és a felelősségük bonyolultabb, mint azt az első pillanatban gondolnánk. Nemzetközi intézményeinknek ugyanis kettős feladatot kell ellátniuk: egyfelől fel kell számolniuk a múlt egyes elemeit, másfelől megújulásra kell ösztönözniük tagjaikat. Segítség kell nyújtaniuk az emberiségnek, hogy a lehető legkisebb veszély és kényelmetlenség árán megszabaduljon a mára már haszontalanná vált különbségektől, az együttműködés régről megmaradt meddő formáitól, melyek rothadó csonkjai szüntelenül fertőzéssel fenyegetik a nemzetközi társadalom testét. Ezeket a fertőzőgócokat akár az amputáció árán is ki kell vágni, és az alkalmazkodás más formáinak kifejlődését kell bátorítani.

E feladat közben egy pillanatra sem szabad szem elől téveszteniük azt a ténnyt, hogy ezek az új formák csak akkor tudják betölteni a rájuk háruló szerepet, ha nem a régi formákat másolják; ebben az esetben ugyanis fokozatosan elveszítenék életképességüket, s végül ugyanolyan használhatatlan csonkok lennének, mint a korábbiak. A nemzetközi intézményeknek nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy az emberiségnek számtalan kiaknázatlan erőforrás áll a rendelkezésére, melyek első pillantásra talán meglepetést váltanak ki az emberekből; a kényelmes semmittevés, a „jobbítsunk azon, amink van” hozzáállás azonban nem eredményez haladást, hiszen az mindig a kalandok és a változások és a szakadatlan meggrázkódtatások sorozata. Az emberiség az idők kezdete óta két ellentétes áramlat között örlődik: az egyik az egységesedésre, a másik a különállás fenntartására ösztönzi. A különböző kultúrákban vagy korokban élő emberek mindig úgy gondolják, hogy csak e két áramlat egyike képviseli a fejlődést, míg a másik éppen az ellenkező irányba hat. És hogy melyik az előre hajtó és melyik a visszahúzó áramlat, az attól függ, hogy az adott kultúra éppen milyen helyet foglal el a rendszerben.

Elvakultság lenne azonban, ha azt állítanánk, hogy az emberiség szüntelenül lerombolja, amit felépített. Ez a két áramlat egy másik dimenzióban, egy másik szinten csupán ugyanakkor a két oldala.

Nemzetközi szervezeteink figyelmét bizonyára nem kerülte el, hogy a kulturális sokszínűségnek milyen égető szüksége van a védelemre ebben a monotóniától és egyformaságtól fenyegetett világban. Bizonyára tisztában vannak azzal is, hogy a helyi hagyományok ápolása nem elég, hiszen ez csak egy rövid időre védi meg a múltat az enyészet-től. Maga a sokszínűség az, ami védelemre szorul, nem pedig az a külső, látható alak, melyet ez a sokszínűség idővel időre magára ölt, de amely soha nem éli túl a korszakot, melyben megszületett. Nekünk ezért mindig a megszülető élet első jeleit kell fűrkészünk, a lappangó lehetőségeket kell világra segítenünk, és bátorítanunk kell mindenkit,

aki kedvet érez ahhoz, hogy egy eljövendő együttműködésben részt vegyen. Ugyanakkor meglepetés, ellenszenv vagy ellenállás nélkül el kell fogadnunk bármiféle új társadalmi kifejezési formát, bármennyire meglepőnek tűnik is az első pillanatban. A tolerancia nem szemlélődő magatartásforma, mely megértést hirdet mindennel szemben, ami létezik vagy létezett. A tolerancia dinamikus magatartás, amely annak megsejtéséből, megértéséből és segítségéből áll, ami még csak most tör utat magának a világba. Mögöttünk, körülöttünk és előttünk láthatjuk az emberi kultúrák változatoságát. Az egyetlen követelmény, amit felállíthatunk (az ebből mindenkire egyaránt háruló egyéni felelősséggel együtt), az az, hogy mindezek a változatos formák minél jobban járuljanak hozzá mások kiteljesedéséhez.

FORDÍTOTTA BOJTÁR PÉTER

I R O D A L O M

- Auger, P.: *L'homme microscopique* (Paris, 1952).
 Boas, F.: *The Mind of the Primitive Man* (New York, 1931)
 Dilthey, W.: *Gesammelte Schriften* (Leipzig, 1914–31).
 Dixon, R. B.: *The Building of Cultures* (New York, London, 1928).
 De Gobineau, A.: *Essai sur l'inégalité des races humaines* (2. kiadás, Paris, 1884).
 Hawkes, C. F. C.: *Prehistoric Foundations of Europe* (London, 1939).
 Herskovits, M. J.: *Man and his Works* (New York, 1948).
 Kroeber, A. L.: *Anthropology* (új kiadás, New York, 1948).

- Leroi-Gourhan, A.: *L'homme et la matière* (Paris, 1943).
 Linton, R.: *The Study of Man* (New York, 1936).
 Moraze, Ch.: *Essai sur la civilisation d'occident*, I. kötet (Paris, 1949).
 Pirenne, J.: *Les grands courants de l'histoire universelle*, I. kötet (Paris, 1947).
 Pittard, E.: *Les races et l'histoire* (Paris, 1922).
 Spengler, O.: *The Decline of the West* (New York, 1927–28).
 Toynbee, A. J.: *A Study of History* (London, 1934).
 White, L. A.: *The Science of Culture* (New York, 1949).

VICTOR HUGO

RICHARD WAGNER

A vereség metafizikája

BEVEZETŐ SOROK ERNST JÜNGER ÍRÁSÁHOZ

MEZEI BALÁZS

Az év tavaszán Bruno W. Reimann szerkesztésében megjelent Jünger-breviárium (*Ein Ernst-Jünger-Brevier: Jüngers politische Publizistik 1920 bis 1933*), mely az 1995 márciusában 100. életévét ünneplő szerző politikai tárgyú írásaiból közöl válogatást, csak annak okozhatott némi meglepetést, aki az újabb Jünger-irodalom hatására elfeledkezett volna azokról a vitákról, melyek a változatos életpályájú szerző műveit különösen 1945 után végigkísérték.¹ Ilyenek azonban kevesen voltak. Olvasóinak jelentős része mindig is tudatában volt annak, hogy a szerző munkáinak politikai értékelését kifejező jelzők, így a „nacionálbolshevik”, a „prefasiszta”, a „konzervatív” kifejezések korántsem alaptalanok. Hiszen Jünger fiatalon vonzódott a szocializmus forradalmi elméletéhez, a proletariátusnak mint egy új civilizáció letéteményesének a kultuszához; ám a forradalom gondolatától eltávolodva, a háború és a nemzet misztikájának hangsúlyozásával hamarosan a szerveződő nemzetiszocializmus fasisztoid forrásainál találta magát. Ez utóbbi totalitarizmusát, kialakuló rasszizmusát és kollektivismusát elutasította, és inkább egy sajátos, romantikus-individualista, az egyén, és különösen a kiemelkedő egyéniség jogait és ezzel arányos morális kötelességeit elismerő konzervatív felfogás szószólója lett.

Az említett Jünger-breviárium olvasói tehát tisztában lehettek azzal, hogy noha Jünger korai háborús naplója (*In Stahlgewittern*, 1920) a nemzetiszocializmus időszakában a középiskolák ajánlott olvasmánya volt, noha az 1920-as évek végén Jünger üdvözölte az előretörő nemzeti szocialista pártot (*Die Kommenden*, 1929), noha a 2. világháború során tevékenyen részt vett a franciaországi megszállásban és a kaukázusi harcokban, felfogásában soha nem azonosult az 1933-ban hatalomra került új politikai erővel, és a német vezérkar tisztjeként közvetve a július 20-i Hitler-ellenes összeesküvésben is részt vett. Már 1943-tól kézzel a kézre járt *Der Friede* című, hivatalosan csak 1945-ben megjelent, a nemzetiszocializmust elítélő írása. Ugyanezen olvasók nyilván azt is jól tudták, hogy Jünger párizsi tartózkodása során szoros kapcsolatba került a francia értelmiség egy részével – így Cocteau-val, Picasóval, Gaston Gallimard-ral, Drieu la Rochelle-lel és Alberto Moraviával –, hogy „alkalmatlanság” miatt 1944-ben elbocsátották a katonai szolgálatból, s hogy az 1945 után rá is alkalmazott publikációs tilalmat igen hamar, már 1949-ben feloldották. Mint Klaus Podak találon megjegyezte, Jünger azért nem kötelezte el magát nyíltan és kifejezetten a nemzetiszocializmus mellett, mivel „arro-

gáns volt és elitista; a náciak az ő szemében túlságosan is ostobák voltak.”² Ezzel cseng össze Peter Glotz megállapítása, mely válasz azokra a leegyszerűsítő megközelítésekre, melyek Jüngert a nemzetiszocializmus képviselői közé sorolnák: „Egyszerűen hazugság, hogy Ernst Jünger a náci mellé állt volna. A jobboldal részéről körüludvarolt író okosabb volt, mint a bukott katolikus Martin Heidegger, vagy az expresszionista Gottfried Benn; már 1933-ban körmönfont írásban utasította vissza a Német Költészeti Akadémia tagsági meghívását.”³

Reimann breviáriuma mindazonáltal szimptomatikus: azzal a szándékkal jelent meg, hogy ellensúlyt képezzen az elmúlt évtized folyamán hatalmasra duzzadó, Jüngert mint a német próza nagymesterét ünneplő, s így gondolatvilágát is jórészt befogadó, továbbgondoló és értelmező irodalommal szemben.⁴ Ennek az irodalomnak kiemelkedő, noha nem kifejezetten irodalomtudományi példányra Peter Koslowski *Der Mythos der Moderne – Die dichterische Philosophie Ernst Jüngers* című könyve.⁵

Koslowski saját, a posztmodern mibenlétét firtató megközelítésének összefüggésében helyezi el Jünger életművét. Eszerint Jünger a modernitás olyan önértelmezéseként fogható fel, mely egyben ugyan ezen modernitás meghaladását is tartalmazza. A modernitás mibenléte műfajelméleti szempontból úgy is megragadható, hogy benne az esztétikai tevékenység három fő formája: a politikai elmélet, a filozófia és az irodalom (vagy ennek lényegi formája, a költészet) egymástól elkülönül. A politikai gondolkodó elszakad a filozófustól és a költőtől, akik ugyanúgy eltávolodnak a másik kettőtől. Az egyesítésre irányuló modern kísérletek nagyrészt redukciók: valamelyik forma alá rendelnék a másik kettőt, mint a német idealizmusban, mely a filozófia elméleti tevékenységét helyezi előtérbe, vagy a szektaszzerű mozgalom-má átalakuló 19. és 20. századi irodalomban, avagy az ideológiák formájában megjelenő politikai gondolkodásban, melyek minden jelentősebb irányzata – e században a fasiszmus, a nemzetiszocializmus és a bolszevizmus – a politikum elsődleges valóságkonstituáló szerepét hangsúlyozza. Jünger ezzel szemben arra törekszik, hogy ezt a specializációt a megszokott műfajok keretein túllépve úgy haladja meg, hogy közben a modernizmus politikai kritikáját tudatosan filozófiai megalapozottságra törekedve a nyelv

költői erejének kibontakoztatása által valósítsa meg. Jünger megkísérli kimutatni, hogy a modernizmus racionalitása lényegében nem különbözik azon átfogó értelmezési mintáktól, melyek a racionalizmus szemében irracionálisnak, mitikusnak, mágikusnak vagy primitívnek tűnnek.

A modernitás Jünger szemében ugyanúgy mitikus teljesítmény, mint más kultúrák meghatározó értelmezési mintái. A modernitás mítosz, mely századunk meghatározó ideológiai és társadalomszervezési törekvéseiben kifejezette is válik. A modernitás minden ideológián túlerő, végső formája a *totalis mozgósítás* eszméje: a totalis mozgósítás, mely az egyén és a társadalom minden szellemi és anyagi erejét egy bizonyos ideális cél megvalósításának szolgálatába állítja, legyen ez a cél éppen katonai, vagy ettől korántsem függetlenül, politikai és gazdasági. A totalis mozgósítás egyszerre specializált és átfogó: specializált, amennyiben a társadalom részterületeit a maguk törvényszerűségei szerint hajtja lehetőségeik teljes kihasználása felé; és átfogó, amennyiben minden részterületet alárendel a megvalósítandó totalitás eszméjének, legyen ez a totalitás egy katonailag megszervezendő világbirodalom, gazdasági összrendszer, vagy éppen – tehetjük hozzá korunk legújabb fejleményei alapján – a számítógép alapján álló egyetemes kibernetikus tér jellemzően mitikus formában népszerűsített eszménye.

Nem kell azonban Koslowski modernitás-értelmezését elfogadnunk ahhoz, hogy felismerjük Jünger sajátos helyzetét korunk irodalmában. Némi malíciával ugyan megállapíthatjuk, hogy szerzőnket alaposabban megvizsgálva, filozófiai megalapozottsága talán nem annyira meggyőző, mint sokan állítják, s hogy kulcsszavai, mint például a *Der Arbeiter*ben kifejtett „Gestalt”, vagy éppen a totalis mozgósítás fogalma, igencsak homályosak maradnak. Mint angol bírálói gyakran meg is jegyzik, szociológiailag alig kezdetünk valamit az ilyen fogalmakkal, s a kortárs szaktudományoknak annál az empirikus alapnál, melyet Jünger saját élményeiből, az önmegfigyelés útján nyer, sokkal megbízhatóbb törvényszerűségekre van szükségük. Ebből azonban legfeljebb arra következtethetünk, hogy Jünger teoretikusnak éppenséggel gyenge volt, de azt már aligha mondhatjuk, hogy íróként nem állja meg a helyét.

Aki Jünger írásait kézbe veszi, mindenekelőtt kristálytiszta mondataira, képszerű megfogalmazásaira és röviden kifejtett, de metszően pontos megállapításaira figyel fel. Ezek a megállapítások azonban történeti, történelemfilozófiai, mi több: egyetemes, egzisztenciális tartalmúak, melyek az író szerint az adott összefüggésen túllépve általánosabb érvénnyel bírnak. De minő érvénnyel? Egyszerűen mitikus-sal, mint Koslowski állítja, avagy merőben literátusival, mint egyes kritikusi hangszólyozzák? Maga Jünger valószínűleg azt mondáná, hogy ha ez az érvény mitikus is, úgy minden érvény, elméleti megalapozása bizonyos pontján, ugyanannyira „mitikus” – hogy az a mítosz, melynek elemeiből életművének eposzát írta, magának az embernek a mítosza, olyan kognitív forrás, melyből minden homo sapiens, jelenlegi biológiai felállásában, szükségképpen és elkerülhetetlenül meríteni kényszerül. Gondoljunk tehát Jung-ra és a kollektív emlékezet archetípusainak elméletére? Jünger nem volt Jung-tanítvány, s így Jungon is túllépve

állíthatná, hogy az a mitikus szféra, melyből írásaiban merít, nem evolúciós teljesítmény, hanem minden társadalmi jelenség megkerülhetetlen előfeltétele. Akár elfogadjuk ezt a felfogást, akár nem, annyi bizonyos, hogy Jünger olvasása kapcsán újra meg újra erőt vesz rajtunk a sejtés: a „harc mint belső élmény” – hogy egyik legismertebb írásának címet idézzem – nem korlátozható a fajfejlődés vagy a társadalomfejlődés valamely szakaszára; az a háború, melyről Jünger ír, mintha valóban mindenkinek nemzője lenne (*patér plemosz pantón*), abban az értelemben legalábbis, hogy úgy tűnik: nincs és nem is volt az ember állítólagos fejlődése során egyetlen olyan stádium sem, mely nem ismerte volna a harcnak azon őállapotát, melynek részleges kifejeződései csupán a technika különböző szintjén végrehajtott konkrét háborús cselekmények. Jünger azonban sajátos szempontból ír erről a harcról: a *legyőzött* szempontjából – annak szemszögéből, aki a háborút (a háborúkat) nem egyszerűen megélte vagy átélte, hanem nemzetének maradványával együtt *túlélte*. A túlélő aspektusából nézve a háború soha nem egy háborút *követő* időszak kezdete, nem olyan eszköz, mellyel azután az élet új szakasza kezdhető meg, hanem éppen ellenkezőleg: abszolút és megkerülhetetlen végpont, mellyel és melyben a lét – a még le nem győzött harcos, a háborúra talán még csak nem is készülő, gondtalan ember látásmódja – visszavonhatatlanul összeomlott. A lét maga omlott össze, felfedve ezáltal, hogy való természete ez a folyamatos összeomlás; olyan természet, melyet a harcból győztesen kikerülő szemé előtt mindörökké zárva marad. A világ alapvető szerkezetét, az emberi természet másutt soha fel nem bukkanó alapstruktúráját csak a legyőzött pillanthatja meg. A legendabéli galloktól visszamaradt római mondás – *vae victis* – nemcsak azt jelenti, hogy a győztes szabja meg az igazságot (tehát azt, amilyen a közösség alkotta világ), hanem azt a fordított s talán mélyebb jelentést is hordozza, mely szerint a győztes mindenkor saját győzelmével létrehozott világának foglya marad, míg a legyőzött ebből kitaszítottatik, s ezért mint egész látja a győztesek világát – vagyis mint olyan világot, melynek szükségszerűsége igencsak kérdéses. A legyőzött pillantása áthatol a győztesek világán, s eljut a lét tragikus alapszerkezetéig. Ennek a pillantásnak és látásmódnak azonban éppoly súlya van, mint azon, más módon megismert igazságoknak, melyekre a görög drámairodalom tragikus vesztesei döbbenek rá vereségük, szerencsétlenségük, megaláztatásuk mélypontján. A jünger életmű sok szempontból a vereségnek azt a metafizikáját tartalmazza félig irodalmi, félig elméleti-bölcséleti formában, mely csírájában már a görög drámairodalomban is jelen van, s melyet a modern európai ember számára Nietzsche fogalmazott meg átfogó érvénnyel.

A vereség metafizikájának középpontjában az a tapasztalat áll, melyet Jünger a frontélmény kapcsán elemez, s melyre azután Jan Patočka „*A huszadik század háborúja és a huszadik század mint háború*” című írásában (lásd **2000**, 1992 szeptember) mint a filozófiai módszertan alapvető mozzanatára hívja fel a figyelmet. A vereségben nem egyszerűen egy tetszőleges világ dől össze, hanem egyben minden lehetséges világ is – minden ténylegesen és lehetőség szerint létező világ, mely a maga létével a világban élőt is létezőként köti önmagához. A vereséget szenvedő, a legyőzött minden létezésétől szabaddá

válík: éppen úgy korábbi világainak lététől, mint ön maga lététől is, melyet a halál közvetlen látványa és a túlélés pőre s vigasztalan ténye minden korábbi tartalmától megfosztott és kiüresített. Ebben a kiüresedtségben, a kenőszisz ezen állapotában azonban mégis lehetőség van arra, hogy a világot és benne az embert ezek kölcsönhatásának sokféleségétől függetlenül, mintegy kívülről vegyük szemügyre – abból a szempontból, melyet Jan Patočka, Edmund Husserl módszertani eredményei nyomán, az epokében megvalósuló *metanoiával* hoz összefüggésbe. Jünger látásmódja – noha ezt nem hozza olvasói tudomására – az önkéntelenül alkalmazott radikális epoké eredményeként is felfogható; de legalábbis olyan látásmódként, amelynek radikalitása nyomatékosan elhárítja a győztesek ünnepi világának felszínességét, félrevezető és hamis rekonstrukcióit, történelmi magyarázatait, melyek szükségképpen torzulan a győztesek élménybeszámolóinak egyre színpompásabb logikája szerint.

Abban a sajátos irodalmi formában, melyben Jünger érett munkáiban kifejezi magát, mintha az ember létének oly rétege válna hozzáférhetővé, melyet különben a mindennapok folytonos felejtésének füstje borít. A felejtésből olykor spontán zökkenünk vissza saját létezésünk megértésének olyan állapotába, melyben a mindennapok sokfélesége a maga ezerszeres specializáltságával, fogalmi és szimbolikus világával, viselkedési törvényeivel, váratlanul a szorongató idegenség távlatába kerül – olyan állapotba, melyben ennek a világnak hozzánk, éppen a ráébredésben felismert önmagunkhoz fűződő kapcsolata az érthetlenségig válik kérdésessé és megfoghatatlanná. Ilyesmi történik a virasztás állapotában, melyről Emmanuel Levinas írja, hogy lehántja rólunk a végesség fogalmi világának összes burkait, hogy ilyen módon tegye lehetővé a szembe kerülést valami mással: valami meg- és felfoghatatlannal, mely már nem fér fogalmaink szűkös közegébe. Ebben az állapotban azután még inkább érthetlenné válik a világ Jünger által totális mozgósításnak nevezett állapota,

melyben mintha a feledés erői törnének arra, hogy a ráébredés utolsó lehetőségeitől is elvágják az embert. A totális mozgósításban minden a célszerűség ideális állapotára van rendelve, minden egy bizonyos beállítottság foglyává válik, melyből a mozgósítás dinamizmusa nem enged kitekintést. A mozgósításban jelenik meg a ráébredés lehetetlensége, legyen ez a mozgósítás a Jünger által leírt konkrét háborús mozgósítás, vagy a kibernetikus tér állandó készenlétre, reakcióra és limitált eszközfelhasználásra kényszerítő mozgósítása, avagy az a mozgósítás, „melyet az idő hajt végre rajtunk”.

Attól a mozgósítástól, melyet az idő hajt végre rajtunk, talán csak egyféleképpen menekülhetünk meg: ha – mondjuk most így – Jüngert követve vállaljuk magának a mozgósításnak a mozgósítását, s miközben részt veszünk abban, amit elkerülnünk lehetetlen, sajátos fordulattal objektíváljuk saját helyzetünket. Hogy ez lehetséges, arra az említettekén kívül maga Jünger is példa. De hogy ez a fordulat miképpen lehetséges, arra, úgy hiszem, már nem Jüngernél kell keresnünk a választ. Amint nem kereshetünk nála választ olyan kérdésekre sem, mint például az erkölcsiség eredete. Az az életfilozófiai háttér, melyből Jünger előlépett, az erkölcsiség tényét oly módon utalja a nappali tudat illúziói közé, hogy közben nem világítja meg az éjszakai tudat, az extázis, az önkívület elsőbbségének miértjét. Ha Jünger valahol valóban és mélyrehatóan kritizálható, az épp ez a pont. Egyéb gyengéi, mint a már említett fasisztoid felfogás, ebből a gyökérből erednek.

Jünger alább közölt írása első ízben a *Krieg und Krieger* című esszékötetben jelent meg 1930-ban. A szöveg a szerző pályája első szakaszának csúcspontja, melyben már körvonalazódik azon felfogása, melyet későbbi nagy műveiben – így a *Heliopolisban* vagy a *Waldgangban* – már más formában fejt ki. A szöveg átdolgozott változata, melyből az alábbi fordítás készült, megtalálható összes művei 7. kötetében. A mellékelt bibliográfiát azoknak szánom, akik tájékozódni kívánnak a Jüngerről szóló irodalomban.

IRODALOM

- Arbogast, Hubert (szerk.), *Über Ernst Jünger*, Stuttgart, Klett-Cotta, 1995.
- Arnold, Heinz Ludwig, Krieger, *Waldgänger, Anarch: Versuch über Ernst Jünger*, Göttingen: Wallstein, 1990.
- Baumer, Franz, *Ernst Jünger*, Berlin: Colloquium Verlag, 1967.
- Beltran-Vidal, Daniele, *Chaos et renaissance dans l'oeuvre d'Ernst Jünger*, NBM Mikrofiche, Lille, 1992.
- Bloom, Lothar, *Das Tagebuch zum Dritten Reich: Zeugnisse der Inneren Emigration von Jochen Klepper bis Ernst Jünger*, 1991.
- Boal, David, *Aspects de journeaux intimes français et allemands*, NBM Mikrofiche: Ernst Jünger et le salon de Florence Gould 1940-1990.
- Bullock, Marcus P., *The Violent Eye: Ernst Jünger's visions and revisions on the European right*, Detroit, 1992.
- Dietka, Norbert, *Ernst Jünger – vom Weltkrieg zum Weltfrieden. Biographie und Werkübersicht*, Bad, 1994.
- Figal, Günther (szerk.), *Magie und Heiterkeit. Ernst Jünger zum Hundertsten*, Stuttgart: Klett-Cotta, 1995.
- Jünger, Ernst, *Bibliographie; Sammlung Reinhard Walz*, Stuttgart: Blank, 1995.
- Jünger, Ernst, *Sämtliche Werke*, Stuttgart: Klett-Cotta, 1980.

- Kiesel, Helmuth, *Wissenschaftliche Diagnose und dichterische Vision der Moderne: Max Weber und Ernst Jünger*, Heidelberg, 1994.
- Koslowski, Peter, *Der Mythos der Moderne. Die dichterische Philosophie Ernst Jüngers*, Fink: München, 1991.
- Krockow, Christian von, *Die Entscheidung: Eine Untersuchung über Ernst Jünger*, Carl Schmitt, Martin Heidegger, 1990.
- Loose, Gerhardt, *Ernst Jünger: Gestalt und Werk*, Frankfurt: Klostermann, 1957.
- Meyer, Martin, *Ernst Jünger*, München: Dt. Taschenbuch-Verlag, 1993.
- Paetel, Karl O., *Ernst Jünger: Weg und Wirkung*, Stuttgart: Klett, 1949.
- Paetel, Karl O., *Ernst Jünger; die Wandlung eines deutschen Dichters und Patrioten*, New York City: Krause, 1946.
- Reimann, Bruno W., *Ein Ernst-Jünger-Brevier: Jüngers politische Publizistik 1920 bis 1933*, 1995.
- Schwilik, Heimo (szerk.), *Das Echo der Bilder. Erns Jünger zu Ehren*, Stuttgart: Klett-Cotta, 1990.
- Wandlung und Wiederkehr: Festschrift zum 70. Geburtstag Ernst Jüngers*, Aachen, 1965.

JEGYZETEK

1. Jüngert ez alkalommal Roman Herzog államfő és Helmut Kohl kancellár közösen keresték fel vidéki otthonában (1993-ban François Mitterand tette meg ugyanezt); méltató írást jelentetett meg róla többek között a Neue Zürcher Zeitung Klaus Podak tollából (1995. március 25), Werner Fuld-tól a Die Woche (1995. március 31.) és Jürgen Buschtól a Süddeutsche Zeitung (március 29.).
2. Ernst Jünger 1895. március 29-én született Heidelbergben. Apja vegyész volt. Iskoláit kelletlenül és rossz eredménnyel végezte. 18 évesen elszökött hazulról és beállt a francia idegenlégióba, ahonnan apja csak hat hét elmúltával, diplomáciai úton volt képes visszahozatni. 1914. december 14-én önkéntesként bevonult. Harc közben tanúsított bátorságát hamarosan legendák övezték; 1918. szeptember 22-én táviratban kapta a hírt: Vilmos császár a legmagasabb német hadi kitüntetésben részesítette: elnyerte a *Pour le mérite* érdemrendet. 1920-ban saját kiadásában tette közzé *In Stahlgewittern* című frontnaplóját, mely hamarosan a háború utáni Németország könyvsikere lett. Ettől kezdve rendszeresen jelentette meg igen sikeres esszéit és hosszabb írásait. (nevezetesebbek: *Der Kampf als inneres Erlebnis*, 1922; *Feuer und Blut*, 1925 [ennek egy példányát megküldte Hitlernek, aki viszont a *Mein Kampf* dedikációjával szolgált]; *Der Arbeiter*, 1932; *Auf den Marmorklippen*, 1939; *Strahlungen*, 1949; *Heliopolis*, 1949; *Der Waldgang*, 1951; *Gläserne Bienen*, 1957; *Der Weltstaat*, 1960 stb.). 1923-tól két évig zoológiát és filozófiát tanult Lipcsében és Nápolyban; noha diplomát nem szerzett, egész életében folytatott rovarkutatói munkásságát több általa felfedezett és róla elnevezett egzotikus rovarfajta bizonyítja: e szakma egyik legjelentősebb kutatójának számít; 1925-től szabadfoglalkozású íróként élt. 1927-ben a német nemzetiszocialista párt Hitler vezetésével képviselői széket ajánlott neki a Reichstagban – Jünger ezt elutasította. 1933-ban hasonlóképpen elutasította, hogy beválasszák a náci befolyás alatt álló Német Költészeti Akadémia tagjai közé. 1941-ben a német hadsereg franciaországi vezérkarának tagjaként Párizsba vezényelték. Ez év januárjában 17 éves fiát hadbírótság elé állították, mert jelentések szerint a német birodalom bukását jóslta. Apja elérte, hogy a biztos halálbüntetés helyett az ifjú Ernst Jüngert az olasz frontra küldték – itt esett el, s holttestét apja egy névtelen tömegsírba emelte ki saját kezével (a felismerhetetlen tetemet a fiának ajándékozott cigarettatartó segítségével).

gével azonosította). 1944-ben részt vett a Hitler-ellenes összeesküvés szervezésében, amit azonban bizonyítani nem tudtak; biztos, ami biztos, leszerelték. A háború után minden irodalmi csoporttól távol tartotta magát – és viszont. A Gruppe 47 tagjai éppúgy nem vettek róla tudomást, mint érhető módon különösen Heinrich Böll és Günter Grass. Csak évtizedek múltán derült ki, hogy – mint egyik méltatója írta 1995-ben – „a német háború utáni irodalom korszaka csak akkor zárul le végérvényesen, ha világossá válik, hogy meghatározó tényezője negyven éven keresztül Jünger életműve volt.” Ezt a felfogást mások kétségbe vonják, és azt állítják, hogy Jünger legfeljebb jó stilszta volt; a vita várhatóan még hosszú ideig nem fog lezárulni. Jünger a következő kitérítésekben részesült: 1959-ben és 1977-ben a csillaggal díszített Nagy Érdemkeresztet kapta meg; 1982-ben a Goethe-díjat; 1993-ban a velencei biennálé zsűrijének nagydíját. – Magyar nyelven tudomásom szerint mindeddig egyetlen fordítás jelent meg tőle (fordítója ismeretlen): „Naplórészelet”, *Utunk*, 1970, 35.

3. Jünger azóta is tartó franciaországi népszerűségét talán ez a tény is magyarázza. Német méltatói jegyzik meg, hogy a 2. világháború után Jüngert valójában Franciaországból kellett „importálni” hazájába, mivel míg az előbbiben népszerűsége töretlen volt, az utóbbiban hosszú ideig csak nehezen juthatott szóhoz az új német azonosságtudaton dolgozó értelmiségiek körében. Franciaországi népszerűségének egyik oka kétségtelenül abban keresendő, hogy olyan írakkal együtt, mint például Émile Cioran vagy Montherlant, egyfajta archaikus romantika képviselőjének tekintették. Jünger barátai közé számítottak a következő személyek: Georges Sorel, Carlo Schmid, Alfred Andersch, Jouhandeau. Baráti körének összetételét jól jelzi, hogy éppúgy barátja volt Carl Schmittnek, aki egy ideig Hitler főügyészeként dolgozott, mint Carlo Schmidnek, a háború utáni szociáldemokrácia egyik vezető alakjának.
4. Klaus Podak, i. m.
5. Die Woche, 1995. január 20.
6. A Die Woche 1995. január 20-i száma felsorol néhányat Jünger ismertebb tisztelői, illetve ellenségei közül. Tisztelői: Helmut Kohl, Rolf Hochmuth, Jürgen Habermas. Ellenségei: Helmut Heißenbüttel, Walter Jens, Pierre Bourdieu.
7. Wilhelm Fink Verlag, 1991.

IFJ. ALEXANDRE DUMAS

A totális mozgósítás

ERNST JÜNGER

1 Ellentmondana a hősiesség szellemének, ha a háború képét azon a szinten akaránk megragadni, melyet emberi cselekvés meghatározhat. Ennek ellenére lenyűgöző az a színjáték, a változásnak és átalakulásnak azon sokfélesége, melyet a háború tiszta alakja az emberi térben és időben magára vesz.

Ez a színjáték vulkánokat idéz, melyek lávája egyazon forrásból fakad, de már különböző tájakon terül szét. A háborúban való részvétel hasonlít is ahhoz, mint amikor ilyen tűzokádó hegy vonzáskörébe kerülünk – ám mennyire különbözik az izlandi Hekla a nápolyi öböl felett magasodó Vezúvttól! Mondhatjuk ugyan, hogy minél közelebb-ről szemléljük az izzó krátert, annál kisebb a különbség az egyes vulkánok között – s hogy ott, ahol a voltaképpeni szenvedély kitörését látjuk, vagyis a leplezetlen élethalálharc közvetlen közelében, valójában mellékes kérdés, hogy ez a küzdelem melyik évszázadban, mely eszmékért s milyen fegyverekkel folyik; a következőkben mégsem erről lesz szó.

Sokkal inkább arra törekszünk, hogy csokorba szedjük azon adatokat, melyek a legutóbbi háborút, a mi háborúnkat, e kor legjelentősebb és legnagyobb hatású eseményét, más, a történelemből ismert háborúktól megkülönbözteti.

2 E katasztrofális háborút talán úgy jellemezhetjük, hogy benne a háború géniuszát a haladás szelleme hatotta át. S ez nemcsak az országok egymás elleni harcára érvényes, hanem a polgárháborúra is, mely a háborús országok egy részében ismételt és gazdagon aratott. E két jelenség, a világháború és a világorralom sokkal szorosabban kapcsolódnak egymáshoz, mint első pillantásra vélnénk; ugyanazon kozmikus esemény két oldalát mutatják, melyek mind keletkezésüket, mind kitörésük menetét illetően sokféleképpen függenek egymástól.

Feltehetőleg számos felfedezés vár még ránk afelől, ami a „haladás” fogalmának bizonytalan és oly sok színben pompázó fogalma mögött rejlik. Nem kétséges: ha ma-napság hajlunk is arra, hogy mulassunk e fogalom tartalmán, ennek módja igencsak sekélyes. Igaz ugyan, hogy e hajlam tisztelői hivatkozhatnak a 19. század valamennyi valóban jelentős szellemére – ám a társadalom szembeötölő alakzatainak egysíkúságától és egyformaságától való minden undorunk dacára mégis felmerül bennünk a gyanú, hogy létrejöttük oka sokkal jelentősebb, mint gyaní-

tanánk. Hiszen végül is magának az emésztésnek a tevékenysége is az oly csodálatos és megmagyarázhatatlan élet erőitől függ. Mindenesetre ma már jó okkal mondhatjuk, hogy a haladás valójában nem jelent *előrelépést*; de e megállapításnál is fontosabb a kérdés, hogy vajon a haladás nem utal-e valami rejtettebbre, valami másra, ami az ész oly átlátszó álarcait csak fölöttébb alkalmas fedezékként használja.

A biztonság, mellyel a fejlődés jellemző vonulatai saját céljukkal ellentétes eredményre vezetnek, valószínűvé teszi a feltevést, hogy mint az életben mindenütt, itt sem annyira kifejezett célok érvényesülnek, mint inkább egyéb, rejtett késztetések. A szellem joggal vetette meg a haladás marionettfiguráit – ám a mozgásukat irányító finom szálakat nem látta meg mégsem.

Ha kíváncsiak vagyunk a marionettfigurák szerkezetére, aligha találhatnánk szórakoztatóbb eligazítást Flaubert *Bouvard és Pécuchet* című regényénél. Ha azonban mozgásuk rejtettebb, inkább csak sejthető, semmint kimutatható lehetőségeivel szeretnénk foglalatkoskodni, akkor már Pascal-nál és Hamann-nál is tanulságos részekre bukkanunk.

„Így még fantazmagóriáink, illúzióink, az optikai csalódások és téves következtetések is Isten parancsára jönnek létre.” Ilyen mondatokat gyakran találhatunk Hamann-nál; olyan felfogást fejeznek ki, mely a kémia eredményeit is az alkímia körébe utalja. Most ne firtassuk, hogy mely szellem hatására keletkezett a haladásnak nevezett optikai csalódás; hiszen tanulmányunk nem démonológiai traktátus, hanem a 20. század olvasóinak készül. Annyi azonban bizonyos, hogy csak egyfajta kultikus erő, a merészségbe vetett hit juthatott arra, hogy a célszerűség perspektíváját a végtelenbe tolja ki.

S vajon ki vonná kétségbe, hogy a 19. század valódi népegyháza a haladás fogalma köré tömörül – azon fogalom köré, mely immár az egyetlen valódi tekintély, az egyetlen, melynek hite még ma is bírálhatatlan?

3 Abban a háborúban, mely e felfogás légkörében robbant ki, az egyének a haladás-hoz való személyes viszonya szükségképpen döntő szerepet játszott. S való igaz, hogy éppen itt találhatjuk meg korunk voltaképpeni erkölcsi tényezőjét, melynek finom és megfoghatatlan kisugárzása elérte még a legerősebb, a gépkorszak végső fegyvereivel felszerelt sereget is, mi több: ez

a moralitás éppen ellenfeleinek táborában toborozta saját hadseregét.

E fejlemények megvilágítására folyamodjunk most a *totális mozgósítás* fogalmához. Már régen továtűntek azok az idők, amikor elegendő volt százezer lelkes katonát megbízható vezér irányítása alatt a csatatérre küldeni – ahogyan ezt például Voltaire leírja a *Candide*-ban – s ha Őfelsége elveszített egy csatát, az első állampolgári kötelesség a nyugalom megőrzése volt. Konzervatív kormányzatok már a 19. század második felében úgy készítették elő, vezettek végig és nyertek meg háborúkat, hogy mindeközben közömbösen vagy éppen elutasítón álltak szemben a népképviselő ügyével. Igaz, ennek előfeltétele a hadseregnek a koronával meglévő szoros kapcsolata volt – olyan kapcsolat, mely az általános hadkötelezettség új rendszere nyomán alig módosult, s lényegében a patriarchális világ hangulatát őrizte. A népképviselő elutasításának másik előfeltétele az volt, hogy akkoriban a hadifelszerelés és az egyéb kiadások viszonylag kiszámíthatónak mutatkoztak, aminek következtében a háború ugyan megőrizte rendkívüli jellegét, mégis a meglévő erőforrások és eszközök alapján kivitelezhető és semmiképpen sem beláthatatlan feladatként jelent meg. Ebben az értelemben tehát még a totális mozgósítás is csupán részleges intézkedésnek látszott.

A háború e részleges felfogásának az oka nem egyedül az eszközök szűkössége volt, hanem egyben bizonyos *államérdek*. Eszerint az uralkodót természetes ösztöne figyelmezteti, ha helyi hatalmának erőforrásain túl kellene lépnie. Kincstára valamely darabjának a beolvasztása jelentéktelenebb kiadásnak tűnik számára, mint a népképviselő által jóváhagyott hitel felvétele, s inkább saját őrségét veti be a csata döntő pillanatában, semmint egy önkéntesekből álló kontingenst. Ez az ösztön még elevenen élt a 19. századi poroszokban. Többek között kifejeződött a hároméves szolgálati idő körül folytatott elkeseredett csatározásokban – régtől szolgáló csapatok a helyi hatalom szempontjából megbízhatóbbak, míg a rövid szolgálati idő az önkéntes hadsereg ismerve. Gyakran találjuk szembe magunkat a ma már alig érthető jelenséggel, melyben az uralkodó lemond a hadifelszerelés fejlesztéséről és korszerűsítéséről, s ennek a megfontolásnak megvan a maga háttere. Hiszen a lőfegyverek korszerűsítése, s különösen a lőtávolság növelése közvetett módon az abszolút monarchia formáit sérti. Minden ilyen korszerűsítés az egyénileg célzott lövést segíti elő, míg a sortűz a kizárólagos parancsuralmat jelképezi. I. Vilmos császár még rossz néven vette a sereg lelkesedését, melynek forrása, mint Aiolosz barlangja, nem csak a siker viharait rejti. Az uralkodó valódi próbaköve nem az öt ünneplők hangereje, hanem az elvesztett háború.

A részleges mozgósítás tehát megfelel a monarchia mibenlétének, mely a maga határait annak megfelelően hágja át, amilyen mértékben arra kényszerül, hogy a hadsereg felszerelése során a szellem, a pénz, a „nép”, vagyis a felnövekvő nemzeti demokrácia absztrakt formáihoz folyamodjék. Visszatekintve ma már elmondhatjuk, hogy ezen formák teljes elutasítása lehetetlen volt. Hiszen a 19. század államigazgatási művészetének lényege éppen e formák alkalmazása. Ez a különleges helyzet világítja meg Bismarck azon mondatát is, mely szerint a politika „a lehetséges művészete”.

Most tehát nyomon követhetjük, hogy az életnek energiává való átalakulása, a társadalmi kötelek mind megfoghatatlanabbá s ekként mozgékonyabbá váló tartalma

miként világítja meg a mozgósítás aktusának fontosságát – a mozgósításnak, mely a háború kitérőesek számos országban a korona egyedüli és ellenjegyzést nem igénylő joga volt. E rendkívüli jellegnek több oka is van. A rendek eltörlésével és a nemesség kiváltságainak megnyirbálásával párhuzamosan eltűnik a harcosok kasztja is; az ország fegyveres képviselője immár nem egyedül a hivatásos katonák előjoga, hanem feladata általában a fegyverforgatásra képes lakosságnak. Ezért a kiadások irdatlan növekedése lehetetlenné teszi, hogy a harcok költségeinek fedezése egyetlen, háborús kincstárból történjék. A hadigépezet mozgósításához szükség van minden hitelforrás feltáráására, az utolsó megtakarított fillér bevonására is. Ennek megfelelően a háború egyre kevésbé fegyveres cselekményekre s egyre inkább gigantikus munkafolyamatra emlékeztet. A csatatéren megütköző seregek mellett újfajta hadak jelennek meg: a közlekedés, az utánpótlás, a hadiipar, vagyis általában a munka hadseregei. A harcok utolsó fázisában – mint erre az elmúlt háború végkifejlete is utalt – nincs már olyan társadalmi tevékenység – legyen ez a varrónő otthoni munkája akár –, mely legalább közvetve ne számítana háborús cselekménynek. A lehetséges energiák ezen abszolút felhasználása, mely a háborúban részt vevő ipari államokat vulkanikus kovácsműhelyekké változtatta, talán minden korábbi eseménynél világosabban utal a munka világkorszakának beköszöntére – s ez a világháborút oly eseménnyé teszi, mely jelentőségében még a francia forradalmon is tútesz. Ily hatalmas energia kifejtésére immár nem elegendő a fegyvertelen merő felfegyverzése – olyan fegyverkezésre van szükség, mely mindenkit velejéig, legfinomabb idegszáláig áthat. Ennek a feladatnak a megvalósítása a totális mozgósítás intézményére hárul – arra az aktusra, mely a modern élet szerzteágazó és számtalan szálból összefonódó hálózatának valamennyi áramkörét egyetlen mozdulattal kapcsolja rá a háborús energiák távvezetékére.

A világháború kezdetekor még senki sem látta, hogy ilyen átfogó mozgósításra sor kerülhet. De egyes intézkedésekben már sejteni lehetett bekövetkeztét – így az önkéntesek és tartalékosok lajstromozásában, a kiviteli tilalomban, a cenzurális rendelkezésekben, a pénzcserében; de ugyanígy a nyersanyagok és élelmiszerek tervszerű felhasználásában, a munkahelyi igazgatás hadi igazgatásnak való alárendelésében, a polgári szolgálat bevezetésében, a kereskedelmi hajók felfegyverzésében; ám hasonló példaként idézhetjük a vezérkar hatáskörének korábban soha nem látott kiterjesztését, vagyis a „Hindenburg-programot”, illetve Ludendorff törekvését, mely a katonai és a politikai vezetés összeolvasztására irányult.

Mindezen intézkedésekben, a későbbi valódi ütközetek grandiózus és rémisztő színjátéka ellenére (melyben az emberi szervezési képesség ulti véres diadalát), még nem mérültek ki a háborús készülődés végső lehetőségei. E lehetőségeket csak akkor méríthetjük ki – e folyamatnak csupán technikai részére figyelve –, ha a háborús fejlemények már a békére jellemző körülmények között megjelennek. Ennek megfelelően azt látjuk, hogy a háborút követő időszak államai a fegyverkezés új módszereit már eleve a totális mozgósítás lehetőségéhez szabják.

Ezen a ponton olyan jelenségekre hivatkozhatunk, mint például az egyéni szabadság megnyirbálása, aminek jogosultsága persze mindig is kérdéses volt. Az egyén elleni támadásnak nyilvánvaló szándéka az, hogy kiküszöbölje mindazt, amit nem lehet az állam funkciójaként felfogni.

Ez történt először Oroszországban, azután Olaszországban, végül nálunk is, s előre látható, hogy minden világuralomra törő állam ugyanerre kényszerül, ha a felszabaduló, újszerű erőktől nem akar elmaradni. De ezen jelenséghez tartozik az a Franciaországban kibontakozó felfogás is, mely a hatalmi viszonyokat az *energie potentielle* alapján kívánja eldönteni, valamint a vezérkar és az ipar között már a békés években is megvalósuló együttműködés, melynek mintapéldájával Amerika szolgál. A fegyverkezés olyan kérdésekhez vezet, melyeknek megválaszolása során a német háborús irodalom úgy alakította a közfelfogást, hogy annak ítélete a háború dolgai felől látszólag a múlt-ról szóltak, valójában azonban a jövőbe mutattak. Az orosz „ötéves terv” a világ első kísérlete arra, hogy egy hatalmas birodalom különböző törekvéseit egyetlen áramlatban egyesítse. Tanulságos felfigyelnünk arra, hogy ezen fejleményekben hogyan fordul ki önmagából a közgazdasági gondolkodás. A „tervezés”, mely eredetileg a demokrácia egyik utolsó, háborús következménye volt, voltaképpen hatalomgyakorlásá válik. Ezt a fordulatot korunk egyéb jelenségeiben is felismerhetjük; a tömegek nyomása így kristályosodik ki a hatalomban.

Nemcsak a támadás, hanem a védekezés is rendkívüli erőket igényel, s ebben a világot fojtogató kényszer talán még világosabban jelenik meg. Miképpen minden élet magában hordozza saját halálának csíráját, a hatalmas ember-tömegek fellépése ugyanígy hordja magában a halál demokráciáját. A célzott lövések korát ismét magunk mögött tudhatjuk. A repülőezred parancsnoka, aki az éjszakai magasban kiadja a bombázási parancsot, már nem tesz különbséget harcos és békés lakos között, s a fojtogató gázfelhő ötödik elemként, a halál elementumaként borít be minden elevent. S az ilyen eszközök fenyegetése már nem részleges, nem is általános, hanem *totális* mozgósítást tesz szükségessé, mely még a bölcsőben nyugvó gyermekre is kiterjed – aki pedig mindenki másnál jobban kiszolgáltatott.

Még sok mindenről szó eshetne; de talán ennyi is elég ahhoz, hogy felismerjük saját mostani életünket a maga teljes féktelenségében és kíméletlen fegyelmezettségében, hogy felmérhessük füstös és izzó tájait, forgalmának fizikáját és matematikáját, száguldó gépjárműveit, repülőgépeit és milliós metropolisait – hogy azután az iszonyat és derű összemosódó érzése mellett derengjen fel előttünk: nincs a világnak olyan részecskéje, mely ne venne részt ebben a munkában, amiképpen mi magunk is alá vagyunk vetve ennek a száguldásnak. A *totális* mozgósítást nem annyira végrehajtják, mint inkább magától történik meg, hiszen mind háborúban, mind békében csak kifejeződése annak a titokzatos és kényszerítő követelménynek, melynek ez az élet, a tömegek és gépek korának élete alávét mindannyiunkat. Így történhet meg, hogy minden egyéni élet egyre határozottabban a munkásság életével válik azonossá, s hogy a lovagok, a királyok és a polgárok háborúit immár a munkások háborúja követi – olyan háborúk, melyek racionális szerkezete és kíméletlensége felől már a 20. század első jelentős összecsapása alapján is fogalmunk lehet.

4

Eddig a *totális* mozgósítás technikai oldalát jártuk be; tökéletesedését a szövetségi kormány első sorozásaitól kezdve a Scharnhorst-féle hadseregformig követhetjük nyomon, majd ezen is túl

a végső világháborús évek fegyverkezési programjait, melyek során az államok hatalmas gyárrakká változva át futószalagon termelték felfegyverzett regimentjeiket, s éjt napra téve küldték őket a hadszíntérre, ahol a fogyasztó szerepéről a hasonlóképpen mechanikussá vált véres pusztítás gondoskodott. S noha e monoton látvány (mely valami vérrel olajozott turbina precíz mozgását idézi) talán fájdalmasan érinti sokak emlékezetét a háború hőseiről, mégsem vonhatjuk kétségbe: e gépszerségben jelképes tartalom nyilvánul meg. Benne szigorú következetesség uralkodik, egy korszak kontúros lenyomata háborús idők anyagában.

A *totális* mozgósítás technikai oldala mindebben nem döntő. Lehetőségi feltétele, mint minden technikáé, mélyebben húzódik: e feltételt nevezzük most a mozgósításra való *készségnek*. E készség minden országban fellelhető volt; a világháború minden idők legnépszerűbb háborúja. Ezt már az is magyarázza, hogy e háború olyan időszakra esett, amikor másfajta háború bizonyosan népszerűtlen lett volna. A háborúban részt vevő népek – kisebb rablóháborúkat és gyarmati harcokat most leszámítva – korábban hosszú ideig békében éltek. De már vizsgálódásunk elején ígéretet tettünk arra, hogy egyelőre eltekintünk az ember elemi mivoltánál, azon vad és emelkedett szenvedélyek vizsgálatától, melyek ott szunnyadnak az ember bensejében, s minden időben csak a háború jelére várnak. Inkább azon jelzések koncertjének vizsgálatába fogunk, melyek e különleges, háborús összecsapás jelenségeit bevezetik s történetét végigkísérik.

Bárhol szembesülünk is efféle grandiózus törekvésekkel, bárhol pillantsuk is meg azt a szenvedélyt, mely akár piramisokat és katederálisokat hozott létre, akár a minden idegszálat felborzó háborúkban fejeződött ki – melyek egységesen különös ismertetőjele a bennük megnyilvánuló *céltalanság* –, megértésükben nem jutunk messzire gazdasági elméletekkel, legyenek ezek bármennyire találok. Ez az oka annak is, hogy az úgynevezett történelmi materializmus az eseményeknek csak a felületét érintheti. Ilyen szintű törekvések megértésekor inkább kultikus jelenségekre kell gyanakodnunk.

Már kimondtuk, hogy a haladás a 19. század népegyházának vezérlő eszméje volt; ezzel máris jeleztük, hogy mi-
ben állhatott annak a hívó szónak az ereje, ami nélkül az elmúlt háborúhoz szükséges hatalmas tömegek mozgósítása, e mozgósítás döntő, tehát *hívszerű* aktsusa nem lett volna kivitelezhető. A tömegek annál kevésbé állhattak ellen ennek a hívó szónak, minél pontosabban érintkezett meggyőződésükkel, minél világosabban felismerhető volt a haladás gondolata a hangzatos jelszavakban, melyek a tömegeket magukkal sodorták. S noha ezek a jelszavak sokféleképpen is kezdetlegesek és fűlértövek voltak, hatékonyságuk felől nem lehetett kétség; a hajtóvadászatokon használatos színes rongyra emlékeztetnek, mely az űzött vadat a csőre töltött fegyver felé tereli.

Már az első és felületes, a háború győzteseit és veszteséit földrajzilag felosztani kívánó megközelítés is arra kényszerül, hogy a „fejlettebb” államokat előnyben részesítse, amiben egyfajta automatizmus érvényesül, mégpedig a darwini elv, a „rátermettebb” kiválasztódásának értelmében. Ez az automatizmus annál szembetűnőbb lesz, ha felfedezzük, hogy még a győztesek csoportjához tartozó országok némelyike, így Oroszország vagy Olaszország is kénytelen volt elszenvadni államszerkezetének összeroppanását. Ha így nézzük, a háború csalhatatlan értékmérőnek

bizonyul, mely saját törvényei szerint működik – mint valami földrengés, melyben minden épületről kiderül, milyen az alapzata.

Világossá válik az is, hogy a monarchiák különösen esendők az egyetemes emberi jogok hitének végső időszakában, szemben a háború pusztító erejével. A háborúban, sok kisebb ország bukása mellett, porrá omlott a német, a porosz, az orosz és a török birodalom. De felrobbantott épületként dőlt össze az Osztrák–Magyar Monarchia is, az az állam, melyben a középkori formák árnyai úgy maradtak fenn, mint valami földtörténeti ritkaságszámba menő sziget élővilága. Európa utolsó, még hagyományos értelemben vett abszolutizmusa, a cári birodalom polgárháború áldozatává lett, mely a birodalom testét régtől lappangó s most hirtelen feltört ragályként mállasztotta szét.

A másik oldalon a fejlettebb társadalmi szerkezetek nem is sejtett ellenálló képessége a legnagyobb bajok közepette mutatkozott meg. A francia hadseregben 1917 során kitört veszedelmes lázadás leverése újabb, immár erkölcsi értelemben vett marne-i győzelmet jelentett, ami erre a háborúra még 1914 merőben katonai győzelménél is jellemzőbb. A totális mozgósítás az Egyesült Államokban, ebben a demokratikus berendezkedésű országban olyan határozott rendelkezések mellett folyt le, ami a porosz katonáállamban, a rendi választójog országában nem volt lehetséges. S ki vonná kétségbe, hogy ennek a háborúnak az igazi nyertese éppen az Egyesült Államok, az az ország, melyben nyoma sincs omladozó váraknak, sziklerődőknek, lovagi legendáknak, rablótörténeteknek vagy szellemhistóriáknak? Ebben az országban nem az volt a döntő, hogy milyen szinten állt a katonai szervezettség, hanem inkább az, hogy milyen szinten volt képes a totális mozgósításra.

Németországnak azonban még akkor is el kellett volna vesztítenie a háborút, ha a marne-i ütközetet és a tenger-alattjárók háborúját megnyerte volna. Hiszen a részleges mozgósítást ugyan nagy felelősséggel készítette elő, ám ezzel erejének jó részét nem volt képes a totális mozgósításra áldozni, s mivel ugyanilyen okokból felszerelése is más jellegű volt, inkább részleges sikerre lett volna képes, ám semmiképpen sem arra, hogy a totális győzelmet kiküzdje, elviselje és kiaknázza. Hogy ez utóbbit saját fegyvereinknek őrizzük meg, ahhoz egy másik, talán nem kevésbé jelentős cannae-i ütközetre kellett volna fölkészülnünk, s nem arra, melynek Schlieffen szentelte életművét.

Mielőtt azonban ebből a mondatból még távolabbi következtetéseket vonnánk le, további mozzanatokkal támasztjuk alá a haladás és a totális mozgósítás fogalmának összefüggését.

5

Aki a „haladás” kifejezést a maga több színben csillogó értelmé szerint kívánja felfogni, minden további nélkül megértheti, hogy abban az időben, amikor Ravaillocot vagy akár Damians-t mint afféle pokolfajzatot nyilvánosan kínozták meg és végezték ki, valamely fejedelmi személy meggyilkolása sokkal mélyebben sértette meg hitében a kor emberét, mint a XVI. Lajos kivégzését követő évszázad során. A figyelmes érdeklődő úgy találja majd, hogy a haladás szemében a fejedelem olyan emberfajta, aki nem örvend túl nagy közkedveltségnek.

Egy pillanatra azonban képzeljük el azt a groteszk helyzetet, melyben egy nagyformátumú reklámfőnök megbízást kap, hogy dolgozza ki a modern világháború népszerűsítésének menetét. Ha ezen személy számára két lehetőség kínálkozik, mellyel kiválthatja a világ fokozott érdeklődését, tudniillik a szarajevói merénylet, vagy a belga semlegesség megsértése, aligha kérdéses, hogy melyiktől remélheti a nagyobb hatást. Bármennyire véletlenszerű volt is az az esemény, mely a világháborút kiváltotta, nem kétséges, hogy jelképes erejű: a szavajevói gyilkosság kitervelői és áldozata, a Habsburg trónörökös konfliktusa valójában a nemzeti és a dinasztikus elv összeütközése volt – a „népek önrendelkezési jogának” összezapása a legitimitás elvével, melyet a bécsi kongresszus oly fáradságosan és egy régimódi államelméleti felfogás segítségével restaurált.

Persze helyes, ha az ember jó értelemben korszerűtlen, és hatékonyan munkálkodik hagyományok megőrzésén. De e tevékenység előfeltétele a hit. A központi hatalmak ideológiájáról azonban azt mondhatjuk, hogy az sem nem korszerű, sem nem korszerűtlen, s ráadásul még csak nem is a kor felett álló. E tájon az ember egyszerre korszerű és korszerűtlen, aminek nem is lehetett más az eredménye, mint hamis romantika és hiányos liberalizmus sajátos keveréke. A figyelmes szemlélő észre fogja venni, hogy e felfogásban rég idejétmúlt rekvizitumok miképpen válnak egyfajta későromantikus, különösen a wagneri operákra jellemző stílusvilág részévé. A „nibelungi hűség” szövege éppúgy része ennek a világnak, mint az iszlám szent háború sikerében bízó várakozások. Ne feledjük, mindez csak a technikát, a rendezés hogyanját illeti, a szubsztancia mozgósítását, s nem magát a szubsztanciát. De éppen az ilyen elhibázott törekvések fejezik ki, hogy a vezető réteg mennyire helytelenül viszonyult egyrészt a tömegekhez, másrészt a mélyebben meghúzódó erők köréhez.

Ezért a „papírfecniere” utaló, híressé vált, ám félreértett kifejezés¹ súlyos hibája is éppen az, hogy százötven évvel később hangzott el a kelletnél, ráadásul oly felfogást fejezve ki, mely talán megragadta a porosz világ romantikáját, de éppenséggel nem volt hű a porosz szellemhez. Nagy Frigyes talán megengedhette volna magának, hogy az abszolutista felvilágosodás égíse alatt kegyesen tréfálkozzék megszárgult, ósdi iratok felől, ám vele szemben Bethmann Hollwegnek tudnia kellett, hogy az ő korában egy papírdarab, például az, melyen egy ország alkotmánya áll, hasonlóan fontos, mint a katolikusok számára a felszentelt ostya, s hogy az abszolutizmus ugyan rászorulhat arra, hogy szerződéseket olykor darabokra tépje, ám a liberalizmus ereje éppen abban rejlik, hogy ezek tartalmát kifejtse. Ha elmélyedünk azon jegyzékváltás tanulmányozásában, mely megelőzte Amerika belépését a háborúba, rábukkanhatunk a „tengerek szabadságának” sokat hangoztatott elvére, mely jó példával szolgál arra, hogy ily zivatáros időkben saját érdekünket miképpen ruházhatjuk fel valamely humanitárius posztulátum, általános, az emberiség egészét érintő kérdés fennkölt méltóságával. A német szociáldemokrácia, mely a haladás legfőbb németországi támasza volt, megértette feladatának dialektikus jellegét, és ezért a háborút azonosnak tekintette a cári, haladásellenes erők szétzúzásával.

De mit mond mindez azon lehetőségekről, melyekkel a Nyugat a tömegek mozgósítása terén rendelkezett? Ki vonná kétségbe, hogy a „civilizáció” szorosabban kapcsolódik a haladás gondolatához, mint a „kultúra”, hogy a haladás a nagyvárosokban saját nyelvén beszél, s rendelkezik szá-

mos olyan eszközzel és fogalommal, melyekhez a kultúra nem talál utat vagy éppen elutasítja őket? A kultúrát nem lehet propagandisztikusan kihasználni, s az a magatartás, mely ilyen módon használná ki, éppen elszakad tőle – amiképpen sokunk szemében közömbös vagy egyenesen szomorú, ha a német szellem nagyjainak arcmását milliós példányban látjuk viszont bélyegeken vagy bankjegyek papírján.

De távol legyen tőlünk, hogy az elkerülhetetlent felpanaszoljuk. Megállapítjuk csupán, hogy Németország nem volt képes ebben a harcban a kor szellemét – lett légyen ez bárminő színezetű – meggyőző módon a maga oldalára állítani. Amint hogy nem sikerült neki az sem, hogy a maga és a világ számára olyan érvényes elvet fogalmazzon meg, mely meghaladja a kor szellemét. Inkább a romantikus és idealisztikus, de ugyanígy a racionalista és materialista felfogásban kell keresnünk azon jelek és képek gyökerét, melyeket a háború katonái zászlójukra tűztek. De e felfogások érvénye, mely részben a múltból, részben a németiségtől idegen világból táplálkozott, mégsem képes arra, hogy az emberek és gépek bevetésekor önmagában biztosítsa a hitnek azon legfelső fokát, mely érthetővé teszi a világgal szembeforduló ezen rettentő fegyverjárást.

Annál is inkább arra kell tehát törekednünk, hogy megismerjük, miképpen marad e pusztítástól érintetlen az emberekben rejlő elementáris alap, a nép eredeti szolidaritása. Csodálkozva idézzük fel, hogy az ész e kereszties háborújának a kezdetén – melynek harcait oly világos és egyértelmű dogmatikától megígérve vívták a népek – a német ifjúság miképpen ragadott egy emberként fegyvert – oly lelkesedéssel, oly izzó szívvvel, oly erősen vágyva a halált, hogy történelmünkben nem találunk ehhez fogható.

Ha megkérdeztük volna bármelyiküket, vajon mi végre vonulnak a csatamezőre, világos választ hasztalan vártunk volna. Senki sem mondta volna, hogy a harc a barbarizmus, a reakció ellen, vagy a civilizáció megmentésére irányul, és azt sem, hogy a tét Belgium felszabadítása vagy a tengerek szabadsága. Ha választ kaptunk, az talán csak annyi lehetett: a cél maga Németország – ez volt az a szó, mely a támadásra tömörülőket a harcban elkísérte.

Ez a homályos izzás, mely egy érthetetlen és láthatatlan Németországiért parázslott, elegendő volt ahhoz, hogy a világ népeit velejükig megrettentse. Mi lett volna, ha izzásának iránya, tudatossága, alakja is van?

6

A totális mozgósítás mint a szervező értelem törvénye csak jele annak a teljesebb mozgósításnak, melyet az idő hajt végre rajtunk. Ezen utóbbi mozgósítás lényege olyan törvényszerűség, melynek az emberi törvény, ha érvényesülni kíván, csak párhuzama lehet.

Ezt a megállapítást mi sem igazolhatja jobban, mint az a tény, hogy a háború folyamán olyan erők jelenhetnek meg, melyek éppen a háború ellenében hatnak. Ezek az erők mégis szorosabban kapcsolódnak a háborúhoz, mint sejtjenénk. A totális mozgósítás értelmét nem, csak a mozgósítottak irányát változtatja meg, amikor a háború helyett a polgárháborúba hajtja őket. Ezzel a cselekmény olyan területre lép, melyet a katonai mozgósítás nem érthetett el. Mintha azok az erők, melyek kimaradtak a háborúból, a vérengzésből maguk is részt követelnének. Mi-

nél átfogóbban képes tehát a háború minden erő összegének a megmozgatására, annál biztosabban és tévedhetetlenebbül halad a maga útján.

Láttuk, hogy Németországban a mozgósítás csak tökéletlenül vonhatta körébe a haladás szellemét. Hogy ez Franciaországban mennyivel jobban sikerült, azt számos példa mellett Barbusse esete is tanúsítja. Minden háború ezen elvi ellenfele csak úgy maradhatott hű saját eszméihez, hogy erre a konkrét háborúra először mégis igent mondott, mert benne felfogása szerint, szemben az ellenséges elementummal, a haladásért, a civilizációért, az emberiségért, mi több, a békéért folytatott harc vált kézzelfoghatóvá: „A háborút Németország szívében kell megsemmisíteni.”

Bármennyire bonyolult is a gondolatoknak ezen dialektikája, eredménye kényszerítő. Az az ember, aki látszólag a lehető legkevésbé hajlott volna a háború elfogadására, nem találta képesnek magát arra, hogy az állam által neki felkínált fegyvert visszautasítsa, mert az eszme és valóság konfliktusából más kiutat nem talált. Idézzük fel tehát, amint e férfiú fegyverrel a kézben posztol a katonasírok végtelen pusztájában, s ha eljön a pillanat, másokhoz hasonlóan elindul a zárótűz golyózáporán át, hogy bevesse magát a test test elleni küzdelembe. De végül is mi csodál-nivaló lenne ebben? Hiszen Barbusse ugyanúgy harcos, mint mindenki más, a humanitás harcosa, aki éppoly kevéssé kerülheti el a golyózáport, a gáztámadást vagy éppen a guillotine-t, mint ahogyan a keresztény egyház sem lehetett meg a világi kard nélkül. Igaz ugyan, hogy csak Franciaországban kerülhetett sor arra, hogy a háború ellenfeléből a háború ily lelkes katonája váljék.

Németország Barbusse-ai nehéz helyzetben találták magukat. Csak néhány értelmiségi vállalkozott arra, hogy a háború kezdetétől semleges maradjon, és nyíltan szabotálja a háborús politikát. A lakosság túlnyomó többsége azonnal csatlakozott a harcra vonulókhöz. Már említettük a német szociáldemokrácia állásfoglalását. Ebben azonban nem vettük figyelembe a tényt, hogy a szociáldemokrata mozgalom, dacára a nemzetköziség dogmatikájának, német munkások alkották, akik készen álltak a hősiesség vállalására. A szociáldemokrácia még ideológiájában is oly módon alakult át, amit a revizionizmus címkeje alatt „a marxizmus elárulásának” neveztek. Hogy ez az átalakulás részleteiben hogyan ment végbe, példázza az a néhány beszéd, melyet a szociáldemokratáknak a Reichstagba is delegált vezére, Ludwig Frank tartott a háború kitörésének válságos napjaiban – az a Ludwig Frank, aki negyvenévesen, önkéntesként, fejében golyóval hullott el Noissecourt-nál. „Hazátlan társaitokként jól tudjuk, hogy ha fogadott gyermekek is, de mégis Németország gyermekei vagyunk, s hogy hazánkat a reakcióval szemben kell kiharcolnunk magunknak. Ha tehát kitör a háború, a szociáldemokrata katonák is lelkiismeretesen teljesítik kötelességüket.” (1914. augusztus 29.) Ebben a sejtelmes mondatban már benne rejlik a háború és a polgárháború csírája, melyet a sors a jövő számára tartogatott.

Aki ezt a dialektikát részleteiben kívánná kutatni, számos adalékra bukkanhat a haladó újságok és folyóiratok háborús évfolyamaiban. Megfigyelhetjük például, hogy Maximilian Harden, a „Die Zukunft” főszerkesztője, a wilhelmianus kor talán legismertebb újságírója, nyilvános tevékenysége megkezdésekor miként hozta összhangba saját felfogását a vezérkar elképzeléseivel. Szimpomatikusnak mondható, hogy korábban e férfiú a háború radikalizmusát

éppen úgy színjátéknak minősítette, miként később a forradalomé. A „Simplizissimus” című orgánus, mely a nihilista tréfálkozás fegyverével keltett hangulatot mindenemű kötődés, így a hadsereg ellen is, a háború napjaiban érdekes módon vált szinte sovinsztává. Egyébiránt megjegyezhetjük, hogy ennek a lapnak a színvonalának arányában csökkent, ahogyan eluralkodott benne a patrióta hangvétel – amilyen mértékben tehát eltávolodott saját voltaképpeni területétől.

E belső kettősség a leglátványosabban talán Rathenau¹ személyében jelentkezett. Ez a kettősség tragikussá minősíti őt, ha értékelésében igazságosan akarunk eljárni. Milyen lehetséges, hogy Rathenau, aki nagy lelkesedéssel támogatta a háború gondolatát, aki a fegyverkezésben jelentős szerepet játszott s az összeomlás előtt „általános fegyverfogásra” szólított fel, hamarosan kimondhatta azt a híressé vált mondatot, mely szerint a világtörténelem értelmetlenné válna, ha a fővárosba a német birodalom képviselői vonulhatnának be győztesként a Brandenburgi kapu boltíve alatt? Ez az eset világossá teszi, miként működött a mozgósítás az ember technikai képességeit anélkül, hogy egyben lelkét is áthatná.

7 Az örömujjongás, mellyel a titkos hadsereg és titkos vezérkarának tagjai, a haladás németországi megszállottai, az összeomlást ünnepezték – miközben a hadsereg maradványai még küzdöttek az ellenséggel –, győztes háború diadalmos ünnepére emlékeztetett. Ez az ünneplés volt a nyugati hadak legfőbb szövetségese, melyek hamarosan átkeltek a Rajnán – ez volt az ő trójai lovuk Németországban. Az ország tekintélyes személyei példa nélküli gyorsasággal változtattak álláspontjukon, s az ezt kísérő csekély tiltakozásban már az új idők szelleme jelezte jöttét. A játékban részt vevő felek között immár semmi lényeges különbség nem volt.

Ez az oka annak is, hogy a német összeomlás viszonylag simán ment végbe. A császárság szociáldemokrata miniszterei még a döntő napok során is játszadozhattak azzal a gondolattal, hogy megőrizték a monarchikus államformát. Hiszen a külső dekorációjánál többet nem jelenthetett volna egy ilyen elhatározás. Maga az épület már amúgy is oly mértékben volt megterhelve a haladó felfogás jelzőjével, hogy már semmi kétség sem férhetett ahhoz, hogy kik a valódi tulajdonosok.

De annak, hogy Németország a változást nem oly válságos viszonyok közepette élte át, mint például Oroszország, más oka is volt, mint az, hogy a hatóságok maguk készítettek elő. Láttuk, hogy a haladó erők egy része már a háború idején is munkában állt; a frontokon elhasznált energia már segíthette a belső átalakítás munkáját. Hogy ezt a tételt személyre szólóan is megfogalmazzuk: nagy különbség, hogy egy országban már korábban is szolgáló miniszterek kerülnek kormányra, avagy egy szibériai táborban kiképzett forradalmi elit.

Németország annyiban veszítette el a háborút, amennyiben a nyugati világban nagyobb részt szerzett, amennyiben a Barbusse értelmében vett civilizációt, szabadságot és békét megnyerte. De hogyan is juthatott volna másra, amikor maga jelentette ki, hogy ezen értékekben részt kíván magának, amikor semmi pénzért sem részelt volna harcba bocsátkozni az „Európát övező fala-

kon” kívül? Az események ellenkező kimenetele saját értékeinek mélyebb megértését, más eszméket és más szövetségeket feltételezett volna. Szubsztanciája a haladásoptimizmus fegyverétől is sérülhetett volna, amint ez Oroszországban történt.

8

Ha most egy pillantást vetünk a katasztrófa után előállott új világra, mennyire szembetűnő a hatások egységének és a szigorú történelmi következetességnek az összhangja! Valóban, annak sem lehetett volna egyértelműbb kimenetele, ha egy szűk teremben összegyűjtötték volna mindazon, a civilizációtól idegen szellemi és fizikai formákat, melyek a 19. század utolsó éveit túllépve átérték saját korunkba, s a világ összes fegyverével vezényszóra tüzet nyitottak volna rájuk.

A Kreml ősi harangjátéka immár az Internacionálé hangjait zengi; Konstantinápolyban az iskolás gyerekek a Korán régi arab szövege helyét latin betűket tanulmányoznak. Nápolyban és Palermóban a délolasz életvitel káosztát fasiszta rendőrök kényszerítik modern forgalmi rendbe, s távoli tájakon, hol a legenda szinte még eleven, parlamenti épületek nőnek ki a földből. Az emberi viszonyok absztrakciója, vagyis elembertelenedése zavartalanul folytatódik. A patriotizmust új, ideologikus nacionalizmus váltja fel. A faszizmusban, a bolsevizmusban, az amerikanizmusban, a cionizmusban és a színes népek mozgalmában a haladás oly eredményekre jut, melyek korábban elképzelhetetlenek voltak; ám mesterként dialektikája körén végighaladva ez a mozgás ellentétjébe fordul át, hogy azután igen primitív szinten folytatódjék. A népek máris olyan államformák hatalma alá kerülnek, melyek alig különböznek az abszolutista rezsimektől, ha ugyanis eltekinünk attól, hogy a modern államokban szabadság és kedély még kevésbé talál helyet. Sok helyütt már el is hajították a humanizmus álarcát, helyébe a gépek félig groteszk, félig barbár fetiszmusa lép, a technika naiv kultusza – s éppen oly országokban, hol a embereknek nincs közvetlen és dinamikus kapcsolata azon energiákkal, melyeknek a messze hordó löfegyverek, a bombával felszerelt kötelek csak harci kifejeződései. Ugyanakkor egyre hangosabb a tömegek dicsérete; az egyetértés és a nyilvánosság mértéke döntő tényezője a politikának. A szocializmus és a nacionalizmus alkotják azt a két gigantikus malomkövet, melyek között a haladás a régi világ maradvékát, s végül önmagát is felőrli. Több mint egy évszázadon át játssza már labdafogóját a választójog jelszava által elvakított tömegekkel a politikai „jobb-” és „baloldal”; az egyiknél, úgy tűnt, mindig menedéket lehet találni a másik elől. De manapság már mindent lelepleződik lényegi azonosságuk, s a szabadság édes álma elillan az acélfogó szorítására ébredőkben. Nagyszerű és rémisztő színjáték ez, a fokozatosan egyneművé váló tömegek hömpölygésének látványa, melybe a világszellem hálóját meríti. A tömegek minden mozdulása csak szorít az egyre kegyetlenebb és kiáltalánabb háló hurkain, hol a kényszernek oly erői lépnek működésbe, melyek minden kínzásnál kíméletlenebbek: oly fájdalmasak, hogy már eszméletlen ujjongás köszönti őket. Minden, a boldogság jelképeivel ékesített megoldás mögött fájdalom és halál leselkedik. Boldog, ki készületlenül nem lép e tájra.

Visszatekintés

1980. augusztus 23.

Majd' ötven évvel első megjelenése után, immár régóta más kérdések vonzásában élve, ismét s ezúttal utoljára tekintetem át ezt az írást. Az elmúlt évtizedek során többször is megtettem ezt, hiszen a szöveg számos alkalommal került kinyomtatásra. Ellenőrzésem célja az volt, hogy az írás lényegi magvát elkülönítsem az esetlegestől.

Az elfogulatlan olvasó nem tévesztheti szem elől, hogy az írás lényege ma is éppoly érvényes, mint korábban. A világhatalmak fegyverkezési versenye planetáris méretűvé duzzadt; hadipotenenciájuk is ennek megfelelő. Még az olyan kisebb országok is, mint legutóbb például Etiópia, nehéz helyzetükben előszeretettel folyamodnak a totális

mozgósítás fegyveréhez. A fogalom immár a politikai nyelvhasználat része, úgy vitáiban, mint a valóságban. Minden ország fegyverkezik, s mindegyik a másikat vádolja ezzel. S ha e fejleményt egyrészt ördögi körnek hirdetik, másrészt ünneplik is katonai felvonulásokon.

Nyilvánvaló, hogy az írás annak idején valami elvi jelentőségű dolgot fejezett ki. A szöveg lényegének kiemelése éppen ennek megerősítését szolgálja. Ezzel szemben csak másodlagos a két világháború közötti időszakra jellemző helyzet, amint azon német fiatalemberé is, aki átélte a világháború négyéves öldöklését és a versailles-i szerződést. Mindez nem változtat a szöveg történelmi jelentőségén; e tekintetben az első változat nem veszített érvényéből.

FORDÍTOTTA MEZEI BALÁZS

JEGYZETEK

1. Természetesen az első világháborúról van szó. (A fordító megjegyzése.)
2. Gerhard Johann David von Scharnhorst (1755–1813) porosz tábornok. Nevéhez fűződik az úgynevezett Krümpersystem, vagyis a póttartalékosok rendszerének a bevezetése. Mivel Napóleon az 1807-es tilsiti békében 42000-ben szabta meg a porosz hadsereg összlétszámát, Scharnhorst elrendelte olyan tartalékosok behívását és gyors kiképzését, akiket azután „póttartalékosként” szabadságot kaptak. Így a hadra foghatók számát a megszabott szint fölött tarthatták. A német hadsereg ugyanezt a rendszert követte az első világháborút követő években is. (A fordító megjegyzése.)
3. 1914. augusztus 4-én a német hadsereg már átlépte Belgium határát, amikor a németországi brit követ Bethmann Hollwegtől, a birodalmi kancellártól azt követelte, Németország deklarálja a belga semlegesség tiszteletben tartását. Ez akkor már lehetetlen volt, s a kancellár óvatlan, ám a brit kor-

- mánnyal megegyezést kereső válaszában „papírfecsnék” (*scrap of paper*) minősítette az 1839-ben Poroszország által is aláírt, a belga semlegességet kimondó iratot, a Londoni Protokollt. A szolás a német cinizmus jelképévé vált az antant szemében, holott inkább Bethmann ügyetlen fogalmazásának köszönhető, hiszen a kancellár később a Reichstagban a Belgiumot ért károk jóvátételét ígérte. (A fordító megjegyzése.)
4. Walter Rathenau az első világháború idején a német gazdaság legfőbb irányítója volt, majd a háború után újjáépítési és külügyminiszterként tevékenykedett. Jelentős szerepe volt abban, hogy Németország kitorhetett a diplomáciai elszigeteltségből, így pl. ő dolgozta ki a rapallói egyezményt a Szovjetunióval 1922-ben. A német szélsőjobb azonban éppen sikerei miatt támadta; azzal vádolták, hogy Németországot kommunista befolyás alá akarja vonni, s ezen túl külön hangsúlyozták zsidó származását. 1922 júliusában szélsőjobbaldali merénylet áldozatául esett. (A fordító megjegyzése.)

ÉMILE ZOLA

replika

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

A replika 19/20-as számának tartalmából:

Pszichoanalízis és modernitás
Az orosz fejlődés különlegessége
Lehet-e közvéleményt kutatni telefonon?

e-rovat

A replika kapható a jobb fővárosi könyvesboltokban,
illetve megrendelhető NAGY ANDRÁSnál a (06-1) 248-0746-os telefonon

Biankó

(OLDALVIZEK)

PARTI NAGY LAJOS

Év vége táján az ember elszánja magát bizonyos takarításokra az asztalán, átpörgeti az eltavalyosodó naptárt, lapozgat füzetei és följegyzései között, ha nem keres, sok mindenre ráél, közben tél van és ünnepek vannak, homályos, holt idő. Ha meg épp fölkerik – pontosabban körmére ég az őszi felkérés –, hogy írjon meg jövőre kéthavonta nyolc flekket a 2000 hasábjaira, még kapóra is jön a rendcsinálás, kitalálhatja közben, mi legyen, hogyan is legyen e hat folytatás (?), nagy általánosságban legalábbis. Ugy emlékszik, eleget összeirkált, témák, hívszavak, pre-formák, megíratlanok, a jéghegy zöme ott van neki skiccben. És bólogat móríckán, anyaga van, műhely van, satu van.

Aztán új év lesz, s egyre alacsonyabban lebeg az a konkrétan üres nyolc oldal, Damoklész biankója. Nehéz belekezdeni valamibe, aminek enyhén szólva nem látom a végét, de amíg nem kezdem el, azt sem láthatom, hogy mit nem látok. Hát csak maszatolok e körülágútban, még vízkeresztkor is, és sunyin pislogok a kézenfekvő megoldásra, a szöveget szülő szövegre, mely, mint formát, immansen viseli majd saját alkalmiságát, in satu nascendi.

Satu alatt nő a palma, text.

Ha már, akkor nem ártana, ha e hat... dolog, mondjuk „Biankó”, összefüggő is lenne, meg különálló is lenne, zárt és nyitott, továbbá, hogy szeressem csinálni, viszont az olvasó is kedvét lelje benne, s hogy ne az legyen, ne kifejezetten az, amit ebben az évben „főmunkaidőben” írandó volnék, hanem annak oldalvize satöbbi.

De minek az oldalvize, ha nincs hajó, legföljebb imbolg csak a jövő ködében, s önnön oldalvizéből kéne megszületnie, mely momentán izzadság, saját levem, s mint-hogy ez érint most leginkább, ez a necesse semmi, kénytelen vagyok erről beszélni, muszáj körültagogatnom homályos tárgyamat, gyufásdobozt sötétben, s arról írni előljáróban, ami alapvetően egy műhelynaplóra, munkanaplóra (ba?) tartozik. Abba és azokra, melyekből e Biankót „kiszervezni” akartam, s melyek anyagában egyre hígabb kézzel turkállok napok óta.

Tehát: Biankók, munkanaplók, följegyzések, cédulák. Annak egy félfiktív, szerkesztett, megírkált változata (mutatvány), amit amúgy is művelek rendszertelenül és folyamatosan legalább tizenöt éve. Bár ez, a művelés, egy kicsit bonyolultabb. Naplót írni mindig is utáltam, úgy értem, klasszikus napló-naplót, a tények, események kevéssé számba vehetőek, minél inkább krónikásuk akarnék lenni, annál inkább kicsúsznak a kezemből, s mikor ezzel próbálkoztam, látnom kellett, egy nap regisztrálására nem elég

egy nap, szalad a talpam alatt az idő, mint egy járszalag, én meg folytonos hasraesésben, vagy hanyatt, ahogy veszem. Nem én uralom a naplót, hanem ő engem, s ez válik központi problémámmá, a lemaradás, a büntudat, a hasraesendőség mint állapot, az írás reménytelenül az írásról, a napló a naplóról kezd szólni, ha nem vigyázok. Itt is, most is, quod erat demonstrandum.

Ha az ember író, ha azt nevezi ki a dolgának „az életben”, hogy mindenfélét kitalál, megforgat, sűrít és transzformál, majd (?) nyilvánosságra hoz, akkor naplói, nevezze őket bárhogy, nem privát naplók. Nem azért, mert az utókornak írja, vagy bárkinek írja, ez egy másik homályos összefüggés, hanem mert minden, amit lerögzít, nyersanyag, utólagos felhasználásra, át- és késre írásra vár, illetve aspirál, meddőhányók egy aktatáska szénért. Csak-hogy ki tudja előre, mi a meddő, és mi a szén?

A penzum naplók eseményrésze, a lemacskakapart telefonok, ügyek rendszerint meddőnek bizonyultak utólag, s fölértékelődtek a zárványszavak, álomskiccek, clip-mondatok, az elsüllyedő történet jelzőfényei. Jó ideje ez érdekel, ilyesmiket keresek a kazalban, tüket, s legalább annyira belátásból, mint megalkuvásból tekintem a „naplót” főhordásnak, anyaggyűjtésnek, füzet formájú fióknak, melybe rendszertelenül és töredékesen beleírdobálok ezt-azt. Oldalviznek elment és eljövendő hajókhöz.

Fiók-füzeteimet, dossziéimat nem is hívom naplónak, hanem hol *Studírnak*, hol *Gagarinnak*, a gag itt ötletet jelent, az *arin* semmit, van aztán egy *panasonic* föliratú dossziém, éveken át diktafonnal jegyzeteltem, aztán legépeltem, fura és érdekes képződmény, kötetnyi biankó. Utólag már szeretem ezeket a kisebb-nagyobb kazlakat, a maguk, a magam módján azért kirajzolják az időt, az én időmet – a kazal, amint kirajzol, miközben oldalvív és meddőhányó –, marad tehát a klasszikus naplófunkcióból is valami, a történet bennük van, nem tud nem bennük lenni, legföljebb nem mesélhető el, csak megmutatható egy-egy nézete, pontja, alkatrésze. Minden jó valamire, s hogy mire, menet közben derül ki. Aztán visszafelé már könnyű okosnak lenni. De ma, vízkereszt délutánján még nagyon odafelé van, s ugyanúgy sötétedik, mint tavaly, tavaly előtt s még előttebb. Januárok, ha összecúsznak. „Vagy amit akartok.”

*

Volt, hogy éjjel fázom, jön a nyitok, mintha nem lennének csontjaim. Nem emlékszem, de

nyilván influenza, minden év ezzel kezdődik, hogy jön valami nyirok, holott alig búcsúztattuk el az előzőt, ez is így, a tavalyi is, mikor azt írom, negyedikén, hogy egyik vállam nyomja a másikat. A test, ahogy hosszában is összegömbölyödik, de ezt már most teszem hozzá. Elvenni és hozzátenni, minden füzet erre való: trambulín.

*

„Uszoda másnap”, s akkor uszodaképek, téli vattában imbolyog a gyógy fölött a hajnal. Halinavatta, nem az anyagnév, a posztó miatt, hanem az inhalálásból kifolyólag. Inhalatórium, inhalinátumok, mendecék tömött lehelete.

Valaki fürdősapkát kér a kabinostól, teasárgát.

Szoros, alájaszorol féltudónyi levegő, nem kell a fejét tartani.

„Mért én úszósapkázok az isten helyett”, morogja a kabinos, kávét főz, rántottát süt a zuhanyok mögött, velőrszát, de ez már merő fikció.

Némely nők úgy úsznak, mint a papagáj. Feltartott fej, de miért papagáj? Hideg dauerem. Dauer Egberts.

„Ha egberts is, imádlak én”, verskezdemény, nem tudom, miért jön elő, évekkor korábbi, megírtam már. Bizonyos motívumokkal újra és újra találkozom a füzetekben, s egyáltalán, évekig, évtizedekig hordoz az ember egy képet, egy sort, némelyik sose kerül a helyére. S akkor ez a helye, a helytelenség. (Oldalvízkereszt?)

*

Piros úszónadrágban bolyong egy háromemeletes fürdő folyósóján, elveszve. Gőzfürdő és szálloda, fél marhák jönnek ki a konditeremből dresszben. Lásd még: Szahara-vicc, „Uram, nem tudja, hol itt a víz?”, „Fogalmam sincs, kurva nagy strand ez.”

*

Vízkereszt éjjelén, nem fejteni írom le, hanem anyagáért, emlékeztető, egy kép nyoma, mely kép megvan vagy megvolt „odakünn”, s meglesz megint, ha megírom, itt se oka se célja. Történet, álmodtam. Kongó, hideg folyosó egy lánykollégiumban, üres. Szocreál vagy historizmus. A ruhatárban hideg csomagok, kabátok, háromnegyedes műlakk, repedezett és karcsúsított. A távoli díszteremben zenekar játszik. A díszterem a diszkotéka őse. Cintányérok törnek, mint az üveg, mint a jégcsap, s akkor fröccsöspohár és hóesés, ugrál a látvány, aztán csak kenődik, mintha kidobnának az ablakon, ahogy egy kamerát. Szeretem ezt az obskúrus csúszkálást képek, síkok, idők között, füzetben és nyerseléskor szerelem, ilyenkor.

*

Egy hentesbolt kirakata „tizedikén” (mért pont akkor, hisz mindennap látom az ablakomból!), hull a hó a Terézvárosra. Novellaötlet, egy napig szüntelenül bámulni a bejáratot, kik mennek be, kik jönnek ki, s nevet adni nekik, sorsot, fizimiskát, ki mit vásárolt, anyagnevek a Húsiparból, helyben vagyok, gondolom most, régi témám, „Töltelék- és füstöltárak fantázianevei a századfordulótól napjainkig”.

Más változat: szigorú vegetáriánus figyeli a boltajtót. Jelentést ír, név és lakcím szerint, heteken át. Lassan megőrül, egyszerűen lerohan, s telezabálja magát májas hurkával. Ebben a fekvésben: Hašek.

*

Délután Melindával a Ligetben. Fekete város fehér betéttel. Gombos, úri cipő, 1900-as, ropog, nyikorog a havon. A sétatálcá ezüst feje valahol Zugló fölött.

*

Kemény háromnegyed-hold van. Himlőszalámi, írom, metonímia, „hol a hentesbolt néma szalámik...”, itt megszakad, Anzsambba megy. Holdsörte, besütni kevés (hideg dauer, hajtsak/hajtsat). Elszületeli a redőny. Nem menekülhetsz: nem dolgoz a bélnek a lógás. Bélkantó.

*

Nyakkendők a Hunyadi téren, valamelyik tizenharmadikán, nyilván azóta is, papundeklitáblán a női véce nyitott ajtajában. Szélesek, mintásak, szomorúak, ötven forint darabja, azóta tán száz, nem néztem, beleolvadt a térbe, úgy tartozik oda, mint a piac, a zsiszgó szegénység vagy mint a fák az ég hullámpapírja előtt. Nyakkendők szürke szalonnán. Vett-e egyet is belőlük élő ember januárban?

Kis zöldséges grammatika: „Nálunk minden harmadik reklamálót lelővik.”

Utcán hallom, nem pont így: És akkor az a kéményseprő csöndben elkezdett hányni. De komolyan. Olyan csöndesen, mint a hó. És egészen fehér lett.

*

Karácsonyfa lebontása, szegényé. Kopasz, magatehetetlen esernyő-patkány. Egy kellemetlen tárgy, szálni és megelégeni nem lehet párhuzamosan. Zölden, lábujjhegyen jött a főbejáraton, hozták egymást a Jézuskával, s most a cselédlépcsőn távozik. Cipelem, tessékelem, belekapaszkodik a korlátba, nem akar menni, fordulónál végképp megmakacsolja magát. Szabályosan le kell rugdálni. Aztán napokig gyanta- és borovicskaszagú a kezem.

Szemetesek: pálinkát főznek karácsonyfából, nem kell belé cukor, habkarika s szaloncukor maradt elég. (Cefrepalota?)

Délelőtt a Bécsi út citrom és téliszilva fze.

*

Valamelyik 16-án monológ a reggeli medencében. A gyógyvíz jobban viszi a hangot, mint a telefon. Hallom, aztán hallgatom, otthon lejegyzem.

Író, lejegyz, csak rajt ne fogjanak! A lélek kukkolója.

„Negyvenkétszer voltam kórházban. Benedvesítettem a néni száját, reggelre meghalt. Csupa műtét. Nekem az urammal sokáig semmi. Fiatalon kőbányában dolgozott, derékig vízben, azért semmi. Aztán mégis lement a két gyerek. De utána se nagyon akart. Már én mondtam, neki,

legalább havonta egyszer, apja, teljesítsük a haditervet! Volt hogy én kezdtem, hazamentem délelőtt, lefűrödtem, és bementem hozzá, hogy gyere apja! Az meg, szegény, nagyon megijedt. De nagyon, még én nyugtatgattam, hogy ne féljen, nem baj. Azóta semmi. Nem haragszom, volt nagy műtétem bőven, van úgys bajom elég, én is fáradt, te is fáradt, nem baj. De akkor nagyon megijedt. Hogy napközben. Sokat eszik viszont. Szalámit. Úgy látszik, nagy a gyomra. Ki van tágulva. Volt kórházam elég. Mind egyik orvost főorvosnak kell hívni, és pogácsát kell sütni neki. A többi már megy."

*

Falfelirat betű szerint a kifestőalatti megállójában, az Operánál: „Amíg a Föld kerek, addig a Nők csöcse mindig meleg.” Szép. Szép szomorú. Elképzelem, valami durvát akart volna írni, pinafasz, ilyenmiket, aztán ez jutott eszébe. Anyahó, anyavágy. Megírni nehéz. Csábít, hogy lágyra vegye az ember. Lágy, de nem nyúlós? „Lám, mennyi szeretet a mélyben.” De ez sok. Így sok. Nem spray, inkább tintaceruza. Ilyesm, tizennyolcadikán.

*

Két éve húz be a hideg az íróasztal fölött, rá az egeres kezemre. Hurkákat kell tenni az ablakba. Májas, habszivacsos, reumás. Szigetelni Purfix-szel. L'art pour fix. Húsz óra huszonhatkor telihold. Ablakpozíció, figyelni, hogy mi hever az utcán, behúzni.

*

21-én (Gagarin) verskezdemény, a rímszerkezet kusza fogsor. „A Szfv utcában minden este / fát vág egy asszony, vékony, hitvány / városi deszkát, láda-

rácsot / kezében bárd, kés, tompa balta. / És nézik őt a Honda, Mazda, / a (kitölteni) macska, / a kutyaszarban végződő kutyák, / a hold, a homlokzatok bamba, / galamb-amalgám fogazatja (?) / nézik az asszonyt és a fát, / ahogy cibálja, hasogatja / a bárd, a kés, a tél, a balta / a mackót és a pongyolát.” Akár egy halom determinált. Ja.

*

Egy reggel, januárvég. Valószínűtlen ebben a hidegben, de ágyneműk. Sárgák. Kifordítva a szerda éjszaka, mint egy citrom. Kiakasztják a párkányra a lóbórt, amit éjjel húztak. Álmodok bőre az ablakokban. Kese, almásderes. Telivérek álma. Szegény mura-közieké. Pónik, szódáslovak. Merő trappolás a reggel.

A remonda betanítatlan katonaló. (Z. P. közlése)

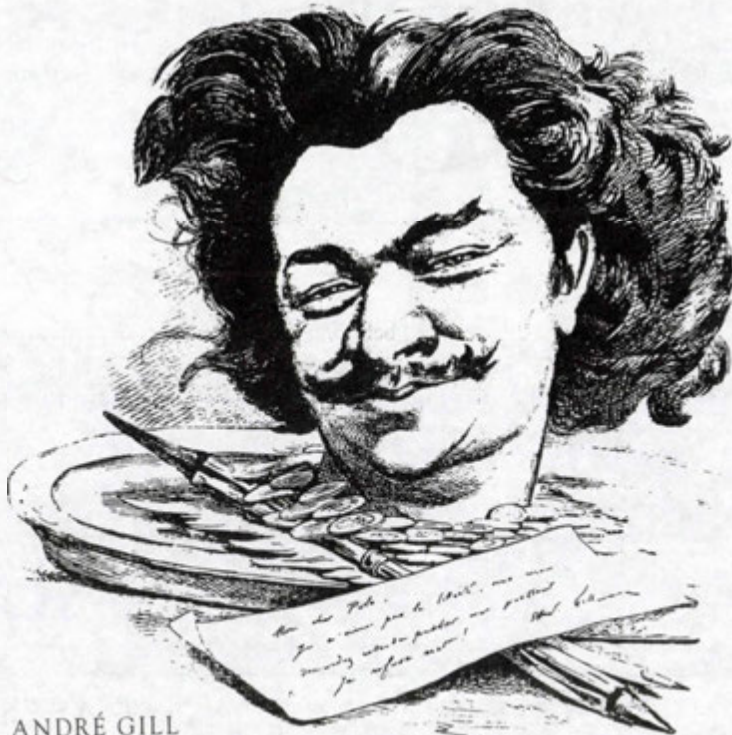
*

Jan. 29., elalvás előtt. „Ujjlenyomatot kinagyítani, aztán kihímezni, ez lett a fő ambíciója. Már az egész családé ott volt párnán, terítőn. Később sabbaszőnyegen. Gagariné, például, subán. Nixoné. Nem tudni, hogyan szerezte a mintát, tán nem is voltak pontosak rendőrileg, ki is ellenőrizte volna azt, föl volt borítva a méretarány rendszeren. De a lakás olyan volt, mint egy összefogdosott gyufásdoboz.”

*

„Itt megszakad”, így kéne befejezni, holott csak abbahagyom. Minek csinálnék neki véget? Írói mintha-napló, talált és gyártott följegyzetek esetleges rendje és alakulata.

Valószínű ez lesz, ezé és ekörül. Elég nyitott, hogy bármi lehessen, március, hajó, kalaposinas. Folytatás lesz, leginkább ennyi mondható.

ANDRÉ GILL

2000 ESTEK

A hónap harmadik csütörtökjén, 1996. február 15-én már megint **2000**-est. Ugyanott (a Merlin színházban Gerlóczy utca 4., az emeleten). Ugyanakkor (19 órakor). Hiába, mi már csak ilyen hagyományőrzők lennénk.

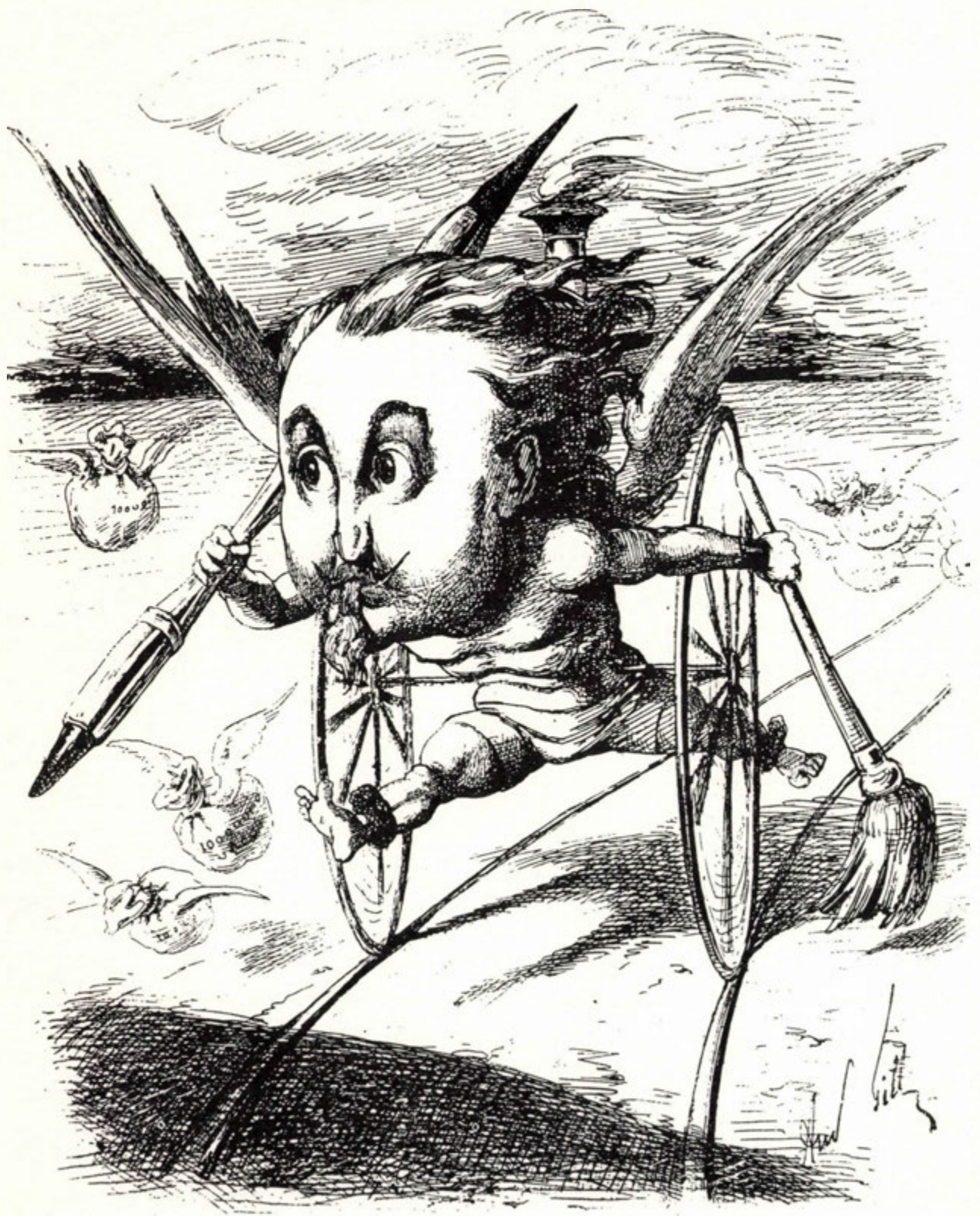
Viszont új a vendég (mint mindig), sőt, ketten is jönnek egyszerre: GULYÁS JÁNOS és GULYÁS GYULA (közeli rokonok) állnak (ami azt illeti, ülnek) a kedves nagyjéremű elé, hogy hősiezen várják a vendéglátó(k) és a közönség kíváncsi kérdéseit. A jeles filmeseket megkérdezzük majd, hogy amatőrfilmesek ota miért nem csináltak játékfilmet; miért vonzódnak a tragikus sorsokhoz; és hogy milyen érzés volt főnöknek lenni a Nahlik-éra tévéjében.

Minden olvasónkat, írónkat és barátunkat szeretettel várjuk, igen jó borral. Még mozgókép is lesz.

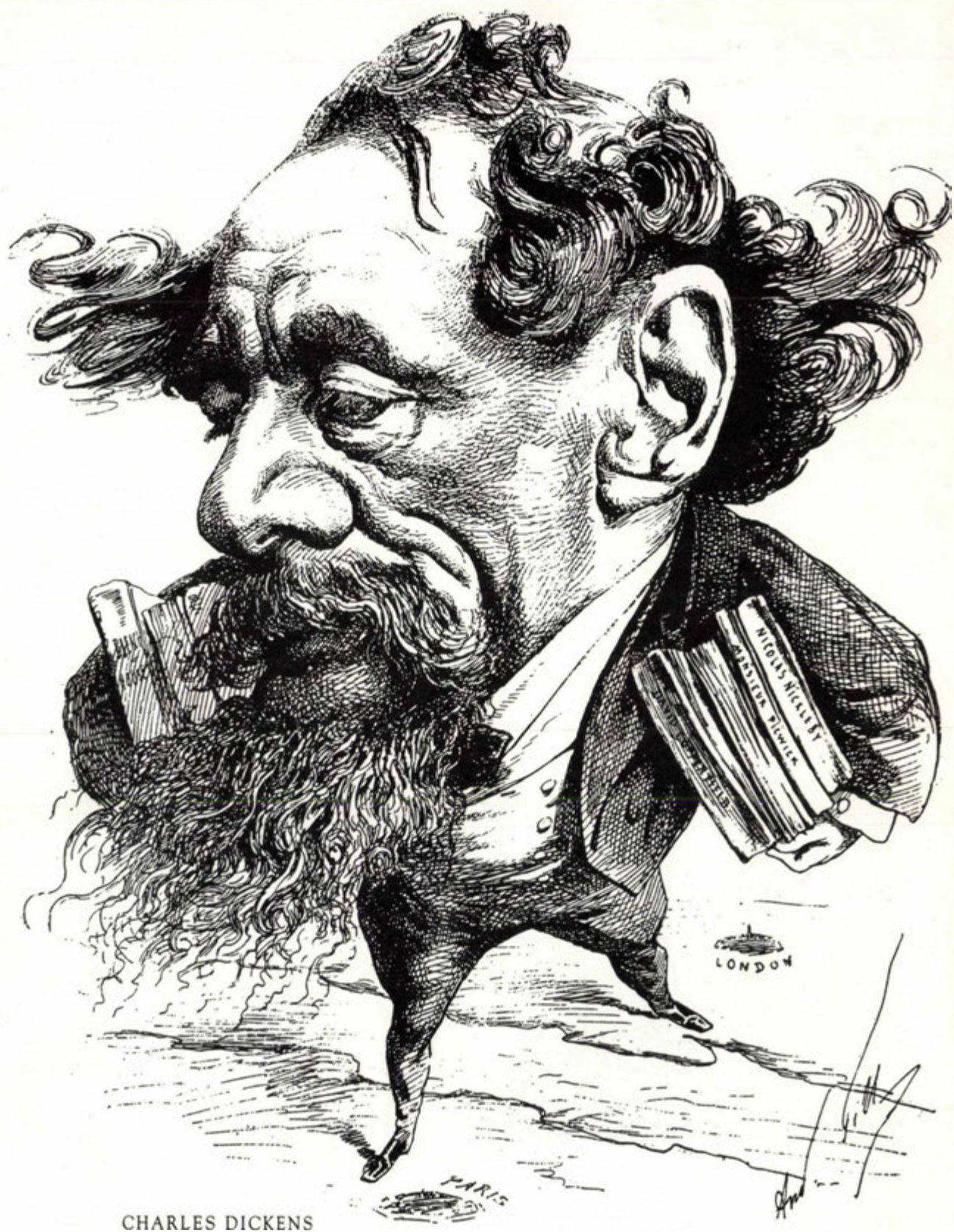

Casanova Emlékiratainak a decemberi számunkban közölt részletében kedves olvasóink megismerkedhettek Henriette idős magyar lovagjával. Mint Pelle János emlékeztetett rá, az ő *Casanova, avagy a 18. század egy kalandor szemével* című munkájában (Budapest, 1987) azonosította honfitársunkat: feltehetőleg Szapáry Pál grófról van szó.

SAJNÁLATTAL ÉRTESÍTJÜK KEDVES OLVASÓINKAT ÉS SZERZŐINKET, HOGY CSAK AZOKRA A KÉZIRATOKRA TUDUNK LEVÉLBEN VÁLASZOLNI, AMELYEKET KÖZLÉSRE ELFOGADUNK; LAPUNK ANYAGI HELYZETE ÉS A POSTAI KÖLTSÉGEK EMELKEDÉSE MIATT A KÉZIRATOK VISSZAKÜLDÉSÉT NEM TUDJUK VÁLLALNI.

GUSTAVE DORÉ

CHARLES DICKENS